LIBRARY OF CONGRESS
0 006 929 082 6

DK
511
.T16W6

THE LIBRARY OF CONGRESS
1800

3/9

PRZEWODNIK

PO WOJEWÓDZTWIE

TARNOPOLSKIEM

Z MAPĄ

NAKŁADEM WOJEWÓDZKIEGO TOW.
TURYSTYCZNO-KRAJOZNAWCZEGO
W TARNOPOLU ▪ R. 1928

A GUIDE THROUGH THE

TRANOPOL PROVINCE

With Map

Published by the Provincial Touring Ass.
in Tranopol

1928

Printed by National Printshop in Krakow,
Wolska 19

OPIS SZCZEGÓŁOWY
WOJEWÓDZTWA
TARNOPOLSKIEGO

Bd. XVIII 14.
Kriegs-Karten-Hauptamt
d OKH / Gen St d H

PRZEWODNIK

PO

WOJEWÓDZTWIE TARNOPOLSKIEM

Z MAPĄ

Wojewódzkie Towarzystwo Turystyczno-Krajoznawcze w Tarnopolu.

Heeresplankammer

NAKŁADEM WOJEWÓDZKIEGO TOWARZYSTWA
TURYSTYCZNO-KRAJOZNAWCZEGO
W TARNOPOLU

1928

CANCELLED

3-MAY 20
Copy ____ 1957
DK511
.T16W6
ARCHIVE
11
26424K

Rotograwjura Drukarni Narodowej w Krakowie, Wolska 19

23 June 55
Voucher P-519-49-D 11 mar 49
Sgt Hough team April 11, 1946
00 6/14/57

SŁOWO WSTĘPNE

Jak zaległy ziemie Boże
Przebież kraje, przerzuć role
Zjedź świat cały, przepłyń morze
Niema kraju naa Podole!

(Wincenty Pol — Pieśń o ziemi Naszej)

Wojewódzkie Towarzystwo Turyst.-Krajoznawcze w Tarnopolu już w samym początku swego istnienia zdawało sobie sprawę z tego, iż by obudzić wśród szerokich warstw społecznych gorące umiłowanie ziemi rodzinnej, ożywić ruch turystyczny w tej połaci Państwa, należy wydobyć z zapomnienia wspaniałą przeszłość dziejową, otoczyć pietyzmem jej historyczne pamiątki, uprzytomnić osobliwości i skarby przyrody i ułatwić ogółowi ich zwiedzanie.

Wszak ukochać prawdziwie można tylko to, co się zna. Z myśli tej zrodziła się potrzeba opracowania opisu Województwa Tarnopolskiego pod względem turystycznym i krajoznawczym, jednem słowem wydania przewodnika, którego brak dawał się powszechnie odczuwać.

Ziemia ta usłana mogiłami obrońców kresów naszych, zasługuje w pełni na to. Znajduje się tu wiele zabytków historycznych, że wspomnieć tylko zamki: w Podhorcach, Olesku, Zbarażu, Trembowli, Brzeżanach, owiane wspomnieniami świetnej przeszłości dziejowej, drogie sercu każdego Polaka. Jaskinie i groty w Bilczu i Krzywczu należą do największych

15020
CANCELLED
PROPERTY OF U. S. ARMY

osobliwości polskich, prześliczny jar Dniestru od Niżniowa po Okopy św. Trójcy (Szwajcarja Nadniestrzańska), Miodobory, pasmo wzgórz wśród stepu (Szwajcarja Podolska), są to miejsca niezmiernie ważne dla turystyki polskiej.

Podejmując pracę uprzystępnienia ogółowi wiadomości związanych z tą ziemią, a także roli jaką ona odegrała w życiu narodu, oraz pewnych swoistych jej cech, Wydział Wojewódzkiego Towarzystwa Turystyczno-Krajoznawczego nie wiele ku temu posiadał środków i źródeł. Praca nielicznego grona osób, może do tego fachowo nieprzygotowanych, ale owianych szczytnem hasłem któremu Towarzystwo służy, pokonała jednak trudności. Dzisiaj po kilkunasto miesięcznych wysiłkach oddajemy owoc jej t. j. „Przewodnik po Województwie Tarnopolskiem" do użytku publicznego.

Niejednolita struktura Województwa Tarnopolskiego i stosunkowo mały obszar był powodem, iż opis jego zestawiono według powiatów. Zdajemy sobie dobrze sprawę z tego, że pierwszy ten praktyczny przewodnik w dobie powojennej — nie jest doskonały i zawierać może pewne braki. Przyjmiemy więc wdzięcznem sercem wszelkie uwagi i spostrzeżenia Szanownych Czytelników, zapraszając Ich do współpracy nad udoskonaleniem Przewodnika.

W każdym razie nie wątpimy, że Przewodnik odda usługi wszystkim miłośnikom piękna kraju rodzinnego, zachęci ich do zwiedzania terenu Województwa Tarnopolskiego i uzupełni lukę w istniejącej obecnie literaturze turystyczno-krajoznawczej ziem Rzeczypospolitej, propagując równocześnie wśród obywateli innych Województw nasz, niezbyt może znany lecz niemniej piękny kresowy zakątek, w którym przez długie wieki święciła triumfy kultura polska.

Umożliwienie wydawnictwa Przewodnika zawdzięczamy wydatnej pomocy finansowej Ministerstwa Robót Publicznych, tudzież moralnemu poparciu ze strony tegoż Ministerstwa, Urzędu Wojewódzkiego w Tarnopolu, miejscowych Oddziałów Towarzystwa, Panów Starostów i osób prywatnych.

Przy opracowaniu wydawnictwa korzystaliśmy częściowo z dzieł: Dra Mieczysława Orłowicza „Przewodnik po Galicji" z roku 1910, Dr. Czołowskiego i B. Janusza „Przeszłość i zabytki Województwa Tarnopolskiego", następnie z materjałów nadesłanych przez miejscowe Oddziały Towarzystwa, PP. Starostów, wreszcie z innych opracowań, pomieszczonych w prasie, tudzież z własnych obserwacyj i prac.

Wszystkim tym Urzędom państwowym, instytucjom i członkom Towarzystwa, którzy ułatwili nam wydawnictwo „Przewodnika" i przyczynili się do realizacji naszych zamierzeń, składamy na tem miejscu najgorętsze podziękowania.

Równocześnie prosimy Szanownych Czytelników, aby w zrozumieniu celów nam przyświecających, użyczyli wydawnictwu możliwie najdalej idącego poparcia.

WYDZIAŁ WOJEWÓDZKIEGO TOWARZYSTWA
TURYSTYCZNO-KRAJOZNAWCZEGO

W Tarnopolu, w marcu 1928 r.

OPIS OGÓLNY
WOJEWÓDZTWA TARNOPOLSKIEGO

Na wschodnich krańcach Rzeczypospolitej Polskiej niezbyt szerokim pasem od Południa ku północnemu Zachodowi rozciąga się Województwo Tarnopolskie. Zajmuje ono obszar 16.240 km.² Według ostatniego powszechnego spisu ludności z 1921 r. liczy 1,429.000 mieszkańców, w tem 45% Polaków, reszta przypada na Rusinów, Żydów i w znikomej ilości na Niemców i Czechów (pojedyncze kolonje).

Jako jednostka administracyjna rozpoczęło swe istnienie z dniem 1 września 1921. r. tj. z chwilą wejścia w życie dokonanego dla celów administracji podziału dzielnicy, pozostającej dawniej pod zaborem austrjackim, zwanej Galicją na cztery Województwa (Lwowskie, Krakowskie, Stanisławowskie i Tarnopolskie). W skład Województwa Tarnopolskiego weszło wówczas 17 powiatów politycznych a mianowicie: borszczowski, brodzki, brzeżański, buczacki, czortkowski, kamionecki, kopyczyniecki (dawniej husiatyński), podhajecki, przemyślański, radziechowski, skałacki, tarnopolski, trembowelski, zaleszczycki, zbarazki, zborowski i złoczowski, t. j. części czterech dawnych Województw z przed 1772 r. a to: ruskiego, podolskiego, wołyńskiego i bełzkiego.

Naturalną granicę Województwa, a zarazem Państwa od południa stanowi: rzeka Dniestr, która oddziela je od Rumunji, od północy zaś na przestrzeni powiatów: borszczowskiego, kopyczynieckiego, skałackiego i zbaraskiego rzeka Zbrucz, która oddziela je od Ukrainy

sowieckiej. W miejscowości Okopy św. Trójcy w powiecie borszczowskim, Zbrucz wpada do Dniestru i tworzy charakterystyczny punkt zejścia się granic 3 państw a mianowicie: Polski, Rumunji i Rosji. Od strony południowo-zachodniej graniczy Województwo z Województwem Stanisławowskiem, na północnym zachodzie dotyka obszaru Województwa Lwowskiego, a od północy graniczy z Województwem Wołyńskiem. Położenie geograficzne Województwa wpływa w zasadniczej mierze na różnolitość klimatu i flory a te oddziaływują znowu na zwyczaje i obyczaje i pod pewnymi względami na cały tryb życia ludności, które nie są jednakowe na całym obszarze Województwa.

Pod względem geologicznym znaczna część obszaru Województwa należy do tak zwanej płyty czarnomorskiej, rozciągającej się na olbrzymiej przestrzeni na północny zachód od Czarnego Morza. Część tej płyty położona na wschód od rzeki Wereszycy między Dniestrem, Ukrainą i Wołyniem, nosi nazwę Podola. Ku północy opada płyta czarnomorska stromą krawędzią, której formy wyrzeźbione przez wodę nadają jej postać krajobrazu górskiego. Są to Gołogóry rozciągające się od Lwowa po Złoczów, a następnie ku Przemyślanom na terenie Województwa Tarnopolskiego. Koło miasteczka Gołogóry, położonego na krawędzi wyżyny podolskiej pasmo Gołogór przechodzi w t. zw. Woroniaki, sięgające aż do rzeki Ikwy na terenie Województwa Wołyńskiego. Niektóre wzniesienia Gołogór i Woroniaków dochodzą do wysokości ponad 450 m. W Nowosiółce pow. Złoczow najwyższy szczyt Wapniarka sięga 467 m. Dość słabo zalesione robią jednak Gołogóry miłe wrażenie, zwłaszcza w lecie.

Charakterystycznem dla układu geologicznego Podola jest to, że przedstawia ono zupełnie wyraźnie postać płaskowzgórza, pokrajanego na podłużne, prostokątne grzędy. Podłoże Podola stanowi granit a przykrywa go löes. Nad Zbruczem wrzynają się głęboko w wyżynę podolską doliny rzeczne, zwane jarami, o brzegach stromych, przybierających formy krajobrazu górzystego. Są to tak zwane Miodobory czyli Tołtry, ciągnące się łańcuchem pagórków wapiennych w poprzek powiatu zbarazkiego, skałackiego i częściowo kopyczynieckiego, a powstałe z dawnych raf koralowych. W wielu miejscach Miodoborów wskutek zapadnięcia się podziemnych grot gipsowych powstały zaklęsłości tzw. werteby. Dla przyrodników Miodobory stanowią bardzo ciekawy objekt naukowy. Z osobliwości przyrody na Podolu wymienić jeszcze należy tak zwaną Pantalichę, jedyny step w Małopolsce, ciągnący się na dość znacznej przestrzeni koło Trembowli. Liczne ongiś inne stepy zostały zużytkowane pod uprawę roli.

Przez terytorjum Województwa przechodzi główny dział wód zlewiska Morza Bałtyckiego — przez rzekę Bug, i Morza Czarnego — przez rzekę Dniestr. Do ważniejszych rzek należy zaliczyć przedewszystkiem Dniestr. Rzeka ta szeregiem fantastycznych zakrętów wśród przepięknych jarów, podobnie jak liczne jej dopływy z lewej strony od Gniłej Lipy do Zbrucza, tworzy najpiękniejszą część Województwa. Podkreślić tu należy, że piękno Dniestru i jego jarów uwydatnia się szczególnie przy wycieczkach łodzią, które zaleca się odbywać, już począwszy od Halicza w Województwie Stanisławowskiem. Najpiękniejszego widoku dostarczają: jar Dniestru od Niżniowa po Zaleszczyki, jar Złotej Lipy w okolicy Brzeżan, jar Strypy od Buczacza aż do jej ujścia, jar Dżurynu pod Czerwonogrodem (pow. Zaleszczyki), jar Seretu od Ułaszkowiec aż do ujścia, gdzie się spotyka liczne komory skalne a wreszcie przełom Zbrucza przez Miodobory pod Kręciłowem.

Ze stawów dwa zasługują na uwagę t. j. pod Tarnopolem i pod Brzeżanami. Oba rozlewają się na przestrzeni kilku kilometrów, są pięknie położone i pełne

ptactwa wodnego. Charakterystyczną jest rzeczą, że od czasu do czasu (co kilkadziesiąt lat) zlatują tu tak rzadkie okazy ptactwa jak dzikie łabędzie. Ostatnio pojawiły się one w roku 1925 na stawie tarnopolskim a jednego z nich zastrzelonego, fachowcy oceniali na 80 lat życia. Na obu stawach kwitnie dość żywo sport wioślarski.

Na terenie Województwa ścierają się wpływy klimatów: oceanicznego i kontynentalnego. Tarnopol jest jedną z najzimniejszych miejscowości w Państwie, okolice zaś Zaleszczyk są najcieplejszym zakątkiem Rzeczypospolitej. Przeskoki temperatury są gwałtowne. Przymrozki występują bardzo często jesienią już we wrześniu a na wiosnę jeszcze w maju. Cechą charakterystyczną tego obszaru są również częste wiatry. Z powodu naogół słabego zadrzewienia, nie napotykają one na zapory i o ile chodzi o wiatry południowo-wschodnie wywołują ujemne skutki, a to w zimie ostre mrozy, w lecie posuchę. Wiatry zachodnie przynoszą opady atmosferyczne, które pojawiają się częściej na obszarze północnym Województwa. Jary Dniestru i jego dopływów podolskich, otwarte ku południowi, osłonięte od północy podniesioną krawędzią, posiadają łagodny klimat, dzięki temu i bujną roślinność.

Do bogactw naturalnych zaliczyć należy, dotychczas niezupełnie zbadane fosforyty w powiecie buczackim, pokłady rudowęgla trzeciorzędnego w pasie Woroniaków, złoża kamieni budowlanych formacji dewońskiej (piaskowiec trembowelski), złoża dolomitowanych utworów dostatecznie twardych jako materjał do budowy i konserwacji dróg, rozciągające się w powiatach południowych Województwa, złoża wapieni mioceńskich, bogate pokłady torfów w powiecie radziechowskim, częściowo kamioneckim, dotąd niewyzyskane jako źródła energji siły wodne, wreszcie lasy zajmujące około 17% powierzchni Województwa, w które obfitują jedynie powiaty brzeżański, kamionecki, przemyślański i radziechowski.

Płyty między jarami, wznoszące się w wielu miejscach ponad 400 m. posiadają glebę, która słynie jako wielce urodzajny czarnoziem. Skład jej stanowią glinka, pomieszana z próchnicą stepowych roślin, dająca doskonałą ziemię pod uprawę przedewszystkiem pszenicy, buraków, kukurudzy, a nawet tytoniu, przerabianego na miejscu w rządowych fabrykach w Jagielnicy i Monasterzyskach. Na wielkich przestrzeniach Podola uprawia się również hreczkę, sprzyjającą hodowli pszczół. To też Podole słynie z pasiecznictwa. Wreszcie w jarze dniestrowym w Zaleszczykach i w Okopach św. Trójcy rozwinęło się sadownictwo a przedewszystkiem na szerszą skalę pojęta kultura moreli, jedyna na całym obszarze Państwa. W Okopach św. Trójcy udają się nawet dość dobrze winogrona.

A więc Województwo Tarnopolskie posiada charakter wybitnie rolniczy. Z tego charakteru wynika, że stosunkowo najsilniej jest rozwinięty przemysł przetwórczy. Ponadto na specjalną uwagę zasługuje przemysł kilimkarski na większą skalę uprawiany w Glinianach i Tarnopolu. Jedyna w Państwie fabryka Potockiego w Buczaczu wyrabia słynne makaty, które znajdują zbyt nie tylko w Polsce, lecz także i poza jej granicami. Wreszcie ze specjalnych gałęzi przemysłu wymienić należy znajdujące się w Brodach dwa przesiębiorstwa strzyżenia włosów króliczych i zajęczych, tudzież fabrykę zabawek »Kuliki«. Centrami handlu są większe miasta jak Brody, Tarnopol, Złoczów. Ważnemi ośrodkami wymiany produktów są targi i jarmarki, szczególną sławą cieszą się targi w Tarnopolu i Ułaszkowcach. Zakupywane na tych targach bydło i trzodę chlewną wywozi się przeważnie poza granice Państwa (Czechy, Austrja, Niemcy). Ważnym artykułem eksportowym są również jaja, nabiał, zboże, oraz po części drzewo.

Osiedla ludzkie rozmieściły się w miejscach nizko położonych przeważnie wzdłuż jarów rzek. Na ważniejszych przejściach wznoszono warowne zamki o charakterze wybitnie obronnym. Brak lasów na większej połaci Województwa a zatem i drzewa budulcowego zmusił ludność wiejską do budowy mieszkań przy pomocy innego, rodzimego materjału. A zatem typową chatą podolską jest lepianka z gliny, kryta słomą. U ludu w kilku powiatach zachowały się do dziś (n. p. Bilcze Złote, Zaleszczyki) bardzo piękne i barwne stroje ludowe.

Zabytków przedhistorycznych odkryto na terenie Województwa dość wiele. Szczególnie ciekawą jest jaskinia »Werteba« w Bilczu Złotem, której labirynty są pełne starych naczyń, kości i t. p. Prócz Bilcza Złotego zasługują na wymienienie Dźwinogród nad Dniestrem (powiat Borszczów), Podhorce (powiat Złoczów), gdzie istnieją ogromne słowiańskie, wałami otoczone grodziska i szereg innych miejsc wykopalisk, z których wydobyto wyroby ceramiczne, naczynia kamienne, groby skrzynkowe i t. p. Najbogatszym skarbem z czasów przedhistorycznych jest z epoki celtyckiej pochodzący złoty skarb z Michałkowa (powiat Borszczów) znajdujący się w Muzeum Dzieduszyckich we Lwowie. Do okolic położonych nad Dniestrem docierały wpływy kultury rzymskiej, o czem świadczą wykopane tu monety rzymskie oraz wał Trajana, rozciągający się w powiecie borszczowskim.

Ziemia ta »mlekiem i miodem« płynąca przechodziła ciężkie koleje. Trzema szlakami wpadały tu hordy najeźdźców od wschodu, pustosząc ogniem i mieczem kraj, który stał się terenem bohaterskich walk i najważniejszych rozpraw oręża polskiego. Niemal wszystkie zamki owiane są wspomnieniami historycznemi, każda piędź ziemi przesiąkła krwią najlepszych synów Ojczyzny, którzy broniąc wrogom dostępu do Państwa, będącego przedmurzem kultury zachodniej, dali życie swe w ofierze.

OSOBLIWOŚCI GODNE WIDZENIA

ZAMKI, WZGLĘDNIE RUINY ZAMKÓW

Biały Kamień, Brody, Brzeżany, Buczacz, Budzanów, Czerwonogród, Czortków, Dźwinogród, Gołogóry, Grzymałów, Husiatyn, Jagielnica, Janów, Jazłowiec, Kopyczyńce, Krzywcze górne, Kudryńce, Łopatyn, Mikulińce, Nowosiółka kost., Okopy św. Trójcy, Olchowiec, Olesko, Podhajce, Podhorce, Podzameczek, Pomorzany, Potok Złoty, Rakowiec, Sidorów, Skała, Skałat, Stary Zbaraż, Strusów, Świrz, Tarnopol, Toki, Trembowla, Uście biskupie, Wygnanka, Wysuczka, Załoźce, Zawałów, Zbaraż, Złoczów, Złotniki.

KOŚCIOŁY I KLASZTORY

Biały Kamień, Brody, Brzeżany, Buczacz, Budzanów, Burkanów, Buszcze, Chorostków, Czerwonogród, Czortków, Dunajów, Gołogóry, Grzymałów, Horożanka, Husiatyn, Janów, Kopyczyńce, Krasnopuszcza, Krzywcze, Kutkorz, Leszniów, Liczkowce, Łopatyn, Mikulińce, Milatyn Nowy, Okopy św. Trójcy, Olejów, Olesko, Podhajce, Podhorce, Podkamień, Pomorzany, Potok Złoty, Przemyślany, Sidorów, Skała, Skałat, Świrz, Tarnopol, Toporów, Trembowla, Uniów, Witków Nowy, Wyżniany, Zaleszczyki, Załoźce, Zbaraż, Zborów, Złoczów.

CERKWIE

Brody, Brzeżany, Bucniów, Buczacz, Chołojów, Chorostków, Dunajów, Horodnica, Husiatyn, Janów, Jazłowiec, Kamionka, Krasne, Krzywe, Łopatyn, Podgórzany, Podhajce, Pomorzany, Tarnopol, Trembowla, Ułaszkowce, Uniów, Wygnanka, Załoźce, Załuże, Zarwanica, Zborów, Złoczów.

RATUSZE

Brzeżany, Buczacz, Chorostków, Husiatyn, Janów, Zaleszczyki.

PAŁACE

Bilcze Złote, Busk, Czerwonogród, Czortków, Dunajów, Grzymałów, Jazłowiec, Kolędziany, Kutkorz, Łopatyn, Mikulińce, Pieniaki, Podhajce, Ponikwa, Raj, Skała, Strusów, Uniów, Zaleszczyki.

KAPLICE STARE I MONASTERY

Beremiany, Brzeżany, Buczacz, Holihrady, Kniaże, Kałaharówka, Kręciłów, Leśniki, Łopatyn, Monasterek, Olejów, Podgórzany, Porchowa, Słobódka sat., Strusów, Trembowla, Uniów, Uścieczko, Winiatyńce, Witków nowy, Wysuczka, Złoczów.

DOMY STARE, DWORKI I BUDOWLE

Brzeżany, Budzanów, Chołojów, Czortków, Janów, Juśkowice, Korolówka, Lackie, Łopatyn, Mikulińce, Milatyn Nowy, Podhajce, Podhorce, Pieniaki, Skałat, Suszno, Szumlany, Tarnopol, Touste, Wiśniowczyk, Zaleszczyki, Zarubińce,

ŻYDOWSKIE DOMY MODLITWY

Brody, Brzeżany, Husiatyn, Janów, Kamionka str., Leszniów, Podhajce, Przemyślany, Skałat, Tarnopol, Toporów, Złoczów.

POMNIKI, GROBOWCE I NAGROBKI

Bereźnica mała, Brzeżany, Cecowa, Chreniów, Czerwonogród, Hodów, Kamionka str., Kozłów, Liczkowce, Łopatyn, Milatyn Nowy, Pawłów, Płotycz, Podhajce, Podlesie, Tarnopol, Wierzbów, Witków Nowy, Zadwórze.

WAŁY I KURHANY

Baryłów, Bedrykowce, Dźwinogród, Husiatyn, Kociubińczyki, Koropiec, Krasne, Kruhła górka, Leszniów, Łanowce, Łopatyn, Okopy św. Trójcy, Peratyn, Pleśnik, Romanówka, Szczurowice, Toporów, Touste.

MIEJSCA WYKOPALISK

Bedrykowce, Beremiany, Bilcze Złote, Chorostków, Czarnokońce, Dmytrów, Holihrady, Horodnica, Kasperowce, Koszyłowce, Mogielnica, Nieźwiska, Nowosiółka kost., Pleśnik, Podgórzany, Postołówka, Raków kąt, Sapohów, Semenów, Ułaszkowce, Uwiśle, Wasylkowce, Wygnanka, Zasławie, Zieleńcze.

GÓRY

Gołogóry, Miodobory, Woroniaki.

GROTY, JASKINIE

Bilcze Złote, Busk, Holihrady, Korolówka, Kręciłów, Krzywcze górne, Monastyrek, Sapohów.

STAWY

Brzeżany, Krasnopuszcza, Tarnopol.

INNE OSOBLIWOŚCI PRZYRODY (jary itp.)

Czerwonogród, Holihrady, Kałaharówka, Kołodróbka, Kręciłów, Lesieczniki, Monasterek, Niżniów, Okno, Okopy św. Trójcy, Pantalicha, Turówka, Uścieczko, Zazulińce.

ZAKŁADY PRZEMYSŁOWE

Buczacz, Gliniany, Jagielnica, Kamionka str., Monasterzyska, Sassów, Tarnopol, Zaścianocz.

MUZEA

Brzeżany, Buczacz, Tarnopol, Zaleszczyki, Złoczów.

Biblioteka i Czytelnia Wojskowego Instytutu Geograficznego

Powiat: BORSZCZÓW

Powierzchnia 741 km.² — Ludność 94.487.

Powiat borszczowski rozciąga się wzdłuż dolnego biegu Zbrucza nad granicą rosyjską, a swym wysuniętym w kierunku południowym cyplem dochodzi do Dniestru, gdzie w miejscowości Okopy św. Trójcy zbiegają się trzy granice t. j. polska, rumuńska i rosyjska.

Do powiatu borszczowskiego można dostać się z Tarnopola najłatwiej linją kolejową przez Kopyczyńce, albo też ze Stanisławowa przez Czortków do Wygnanki, jako węzłowej stacji kolejowej, a stąd do Teresina. Z Teresina natomiast prowadzi jedna odnoga koleji do Iwania Pustego, druga zaś do Skały nad Zbruczem.

Na linji kolejowej Teresin — Iwanie Puste, leży miasto powiatowe **Borszczów** oddalone półtora km. od stacji kolejowej. Ludność: 5.100. — Cena dorożek w mieście 1 zł. 50 gr. Kursują również autobusy. Hotele: Liebster, Friedman i Koppel; cena pokoju od 3 zł. Restauracje: Fuglewicz. — Urzędy państwowe i samorządowe: Starostwo, Sąd powiatowy, Urzędy Skarbowe, Urząd pocztowo-telegraficzny, Władze wojskowe, Pow. Kom. P. P., Inspektorat szkolny i Wydział Powiatowy. Zakłady naukowe: Gimnazjum koedukacyjne. Instytucje ekonomiczne i finansowe: Kasa Zaliczkowa, Kasa Oszczędnościowa. Organizacje sportowe i społeczne: Sokół, Związek Strzelecki, Związek Młodzieży Polskiej, Oddział miejscowy Wojewódzkiego Tow. Turystyczno-Krajoznawczego.

Cztery km. na zachód od Borszczowa nad jarem Nieczławy leży **Wysuczka,** w bardzo pięknem położe-

niu z dawnym zamkiem przerobionym na pałac (obecnie własność Czarkowskich-Golejewskich). — Mury zamku tworzyły niegdyś czworobok z basztami po rogach i bramą wjazdową. — Zamek pochodzi prawdopodobnie z XVII w. był dawniej obronny. Zachowały się dwie sześcioboczne baszty, z których jedna posiada jeszcze resztki ozdobnych obramowań okien i drzwi.

1. *Wysuczka.* Zamek. Fot. Radomski

Cztery km. na południe od Wysuczki znajduje się **Korolówka** miasteczko niegdyś bogate, dziś podupadłe, pięknie położone na zboczu jaru Nieczławy. Zachowało się tam kilka starych dworków o ozdobnych facjatach, dawny pałac przerobiony na spichlerz i duża jaskinia.

W **Łanowcach** 6 km. na północ od Borszczowa pozostały przedhistoryczne nasypy po grodzisku staro-słowiańskiem.

14 km. w kierunku południowo-zachodnim od stacji kolejowej Jezierzany, lub też 14 km. na zachód od Borszczowa, leży **Bilcze Złote,** wielka wieś w jarze Seretu z pałacem Sapiehów wśród ogromnego parku. — Mieszkańcy wsi zachowali nadzwyczaj malownicze i piękne stroje ludowe. Na północ od wsi znajduje się jaskinia **Werteba,** labirynt podziemnych i niezbyt wysokich chodników. Wykopaliska z jaskini świadczą o licznem jej zaludnieniu jeszcze w epoce neolitycznej. Są to jedne z najbardziej znanych źródeł polichromowej ceramiki przedhistorycznej. W jaskini znaleziono wiele naczyń, wyrobów kamiennych i kościanych, rzeźb w glinie i kości ludzkich.

2. *Złote Bilcze.* Typy ludowe. Fot. Radomski

Jar Seretu na południe od Złotego Bilcza aż po ujście do Dniestru należy do najpiękniejszych jarów Podola, jest silnie zalesiony po brzegach i obfituje w liczne, nieraz wprost fantastyczne skały.

Pięć km. na południe od Bilcza Złotego (z Borszczowa 20 km.) leży nad Seretem w nadzwyczaj malowniczej okolicy **Monastyrek.** Znajduje się tam komora względnie kaplica skalna zwana »świątynią pogańską«, wykuta w skale jeszcze w czasach przedhistorycznych.

3. *Złote Bilcze.* Jar Seretu. Fot. Radomski

Przed komorą wielki kamień ofiarny, używany później jako chrzcielnica.

Jar Seretu między Bilczem Złotem a Monastyrkiem, pełen pięknych widoków przypomina wyglądem okolice górskie.

4. *Monastyrek.* Świątynia pogańska. Fot. Radomski

W kierunku półn.-wschodnim 14 km. od Borszczowa leży końcowa stacja odnogi kolejowej z Teresina, a mianowicie **Skała.** W miejscowości tej na zakręcie jaru Zbrucza, na skale spadającej pionowo do rzeki o charakterystycznych warstwach pod względem budowy geologicznej, znajdują się ruiny zamku Lanckorońskich z XVI w. **Zamek** obwiedziony był w swoim czasie murem

w kształcie trójkąta i umocniony basztami. W środku obwarowań, z których jeszcze zachowały się znaczne resztki, znajdują się ruiny późniejszego piątrowego budynku, a mianowicie pałacu zbudowanego przez Tarłów w XVII w. i spalonego w XVIII w. Nad drzwiami ruin piękne ornamenta kamienne t. j. ciosowe obramienia okien i drzwi. Ponadto zasługuje na uwagę rzymsko-katolicki

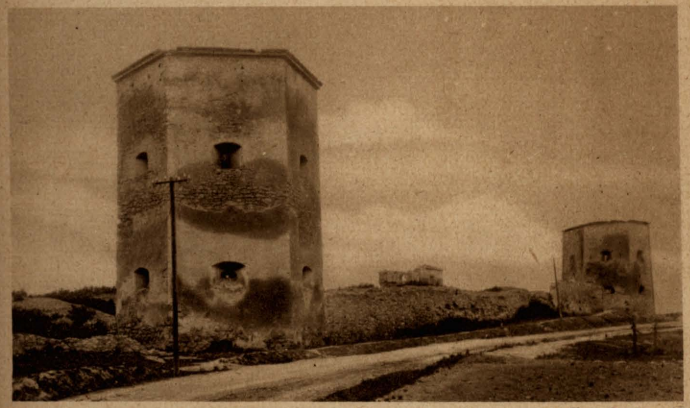

5. *Krzywcze.* Ruiny zamku. Fot. Radomski

kościół zniszczony w czasie wojny i obecnie odrestaurowany, otoczony charakterystycznym murem, oraz pałac Gołuchowskich wraz z 50 ha parkiem i grobowiec (mauzoleum) rodziny Gołuchowskich. Na miejscu gospoda Kółka rolniczego i Jägendorfa, gdzie można otrzymać posiłek, względnie zaopatrzyć się w żywność. — Na południowy wschód od Borszczowa (około 20 km.) stacja kolejowa Germakówka, a 5 km. od tej stacji na zachód, albo też około 15 km. od Borszczowa gościńcem w kierunku Iwaniego Pustego, znajduje się miejscowość **Krzywcze górne.**

Położone pięknie nad potokiem Cyganką, zasługuje na szczególną uwagę z powodu ruin zamku.

Zamek był w swoim czasie t. j. w XVII w. zbudowany w formie prostokąta z czterema basztami po rogach i bramą wjazdową, z czego pozostała część jednej ściany, dwie baszty i resztki bramy wjazdowej, w czworobocznej piątrowej budowie. Dwie piątrowe baszty zachowały się w całości, z zewnątrz częściowo nawet otynkowane i zaopatrzone w strzelnice, natomiast wnętrze całkowicie zniszczone. Zamek zbudowany w XVII w. przez Kąckich był często zajmowany przez Kozaków, Turków i Tatarów. Odrestaurowany w XVIII w. służył za mieszkanie jeszcze w XIX w., potem jednak został rozebrany a materjał zużyto na inne budowle. W zamku tym, wedle Sienkiewicza, obdarto ze skóry renegata Kryczyńskiego. We wsi znajduje się również kościółek przerobiony z dawnej prochowni zamkowej z grobowcem Golejewskich.

$1^1/_2$ km na południe, na zboczu jaru potoku Cyganka, wejście do jaskini w Krzywczu, która należy do największych osobliwości na ziemiach podolskich.

Jaskinia w Krzywczu, była już opisywaną w roku 1721 przez ks. Rzączyńskiego w jego dziele o Polsce, jako największa osobliwość, wówczas można było dostać się do niej schodami, z których później ślad nie pozostał. — Z czasem pamięć o jaskini zaginęła do tego stopnia, że w roku 1908 uważano ją za nowo odkrytą. Wejście do jaskini znajdującej się około 10—15 metrów pod powierzchnią ziemi i wyżłobionej w pokładach gipsu, było niesłychanie mozolne, albowiem do jaskini prowadziła długa na 20—30 kroków i wązka gardziel, która stopniowo rozszerzała się i dopiero w odległości około 50 kroków tworzy właściwe groty. Przez ową gardziel trzeba było pełzać, w niektórych miejscach na czworakach, dziś zaś wejście częściowo zasypane utrudnia dostęp. Obecnie czynione są starania w kierunku wykopania szybu bezpośrednio do jaskini, przez który możnaby bardzo łatwo dostać się do wnętrza. Właściwa jaskinia jest to ogromny

labirynt wązkich i wysokich korytarzy, których zwiedzenie wymagałoby kilku dni. — Ściany jaskini utworzone z przeźroczystego i łupliwego gipsu w tablicach i pokryte kryształami gipsu i alabastru, a nawet stalaktytami mieniącemi się w świetle przecudną skalą barw.

Cztery km. na północ od Krzywcza, znajduje się druga grota w **Sapohowie,** dotychczas całkiem nie zbadana, oraz mogiły z wykopaliskami z epoki skytyjskiej.

Końcową stacją linji kolejowej jest Iwanie Puste, a w odległości czterech km gościńcem na południe od Iwania leży miasteczko **Mielnica,** dobry punkt wyjścia dla wycieczek w okolicę. W Mielnicy hotel Eisenberga i restauracja Jureczkowej. Na miejscu można dostać dorożki i podwody do podróży w okolicy. Ceny według umowy.

Ośm km od Iwania Pustego w kierunku południowo-wschodnim, leży miejscowość **Kudryńce.** — Na północ od tego miasteczka, na skalistem urwisku między Zbruczem a wpadającym doń potoczkiem, wznoszą się ruiny zamku Herburtów z dość dobrze zachowanemi basztami.

Zamek stanowił czworobok z dwoma basztami po rogach, z czego zachowały się częściowo mury obwodowe i jedna baszta sklepiona ze strzelnicami. Wnętrze zamku zniszczone i zasypane gruzami. Najlepiej zachowała się ściana między basztami z otworami strzelniczemi, skąd roztacza się wspaniały widok na Zbrucz i okolicę. Zamek zbudowany w wieku XVII, był często zdobywany przez Turków, a w w. XVIII za dziedzictwa Humieckich, stanowił nawet większą rezydencję, następnie zaś z biegiem czasu i z braku należytej konserwacji rozpadł się w ruinę.

22 klm od Mielnicy w kierunku południowo-wschodnim, leży nadzwyczaj pięknie i malowniczo położone miasteczko **Okopy Św. Trójcy** u spływu Zbrucza i Dniestru, w punkcie zejścia się granic Polski, Rumunji i Rosji.

Po drodze do Okopów Św. Trójcy mija się w Wy-

godzie słynny kiedyś w historji **Wał Trajana,** pochodzący z czasów rzymskich, którego resztki ciągną się od Zbrucza do Dniestru.

Miasteczko **Okopy Św. Trójcy** jest od zachodu i od wschodu zamknięte wałami, rowami i okopami, wśród nich dwie murowane baszty, pozostałe zaś obie strony schodzące ku rzekom, nie są wcale dostępne. — Wał zachodni posiada bramę t. zw. »lwowską«, wał zaś wschodni, nieco dłuższy, zachował również swą bramę t. zw. »kamieniecką« (prowadzącą w kierunku Kamieńca Podolskiego). — Bramy te, są to budowle prostokątne, zbudowane z kamienia o ścianach jeszcze dobrze zachowanych. — Przez obie bramy prowadzi gościniec. — W roku 1692—1699 istniał tu polski obóz warowny, z którego ustawicznie niepokojono Turków w Kamieńcu i Chocimiu. — W roku 1769 bronił się tu Puławski z konfederatami przed oblegającą ich armją moskiewską. Za bramą kamieniecką znajdują się sady morelowe, zjeżdżają tu letnicy dla kuracji winogronowej.

Jar Dniestru od Okopów Św. Trójcy w kierunku Zaleszczyk obfituje w nadzwyczaj malownicze okolice i widoki z licznemi ruinami zamków, wioskami rozłożonemi na zboczach jak np. Olchowiec, Chudykowce, Uście biskupie, Hoszowa i najbardziej znany Dźwinogród.

6. *Okopy św. Trójcy.* Brama warowni. Fot. Radomski

Dźwinogród, (około 12 klm na zachód od Okopów Św. Trójcy), był niegdyś potężnym grodem ruskim, zamkiem książąt Ostrogskich, który przetrwał do XVI wieku, potem zaś rozpadł się w ruinę. Z początkiem XVIII

w. rozebrano resztki i natrafiono na dawne groby. Dotychczas pozostały stare wały i kurhany.

Specjalnie zalecenia godną jest podróż łodziami z Zaleszczyk względnie Niżniowa do Okopów Św. Trójcy z prądem rzeki.

Powiat: BRODY

Powierzchnia 968·5 km² — Ludność — 78.803.

Brody miasto powiatowe, z ludnością 11.708, leży na linji kolejowej Lwów-Równe. Oddalone od dworca kolejowego 1 km. Dorożki w cenie 1—2 zł. Hotele: Bristol, Grand, Odessa, Schapiry i Europa, cena pokoju 4 zł. Restauracje: Majeranowskiego, Bristol, Grand i Kleppera. Handle śniadankowe: Mach, Narodna Torhowla, Iwanicki, Weissmann. Urzędy państwowe i samorządowe: Starostwo, Sąd powiatowy, Urzędy skarbowe, Urząd pocztowo-telegraficzny Pow. Komenda P. P., Inspektorat szkolny, Wydział powiatowy, Izba handlowa i przemysłowa. Zakłady naukowe: Gimnazja państwowe i prywatne, państwowe Seminarjum żeńskie. Instytucje ekonomiczne i finansowe: Rolnik, spółdzielnia handlowo-roln., Narodna Torhowla, pow. Kasa Oszczędności, Kresowy Bank spółdzielczy, Handl. bank. Organizacje sportowe i społeczne: Towarzystwo gimn. »Sokół«, Obwodowy Oddział Związku strzeleckiego, Klub sportowy »Lubicz«, T. S. L., Tow. rzemieśl. »Gwiazda«, Oddział Wojewódzkiego Towarzystwa Turystyczno-Krajoznawczego.

Miasto i zamek założył Stanisław Żółkiewski w XVI w. potem należało do Koniecpolskich, Sobieskich i Potockich. W roku 1648 spalił miasto Chmielnicki, w r. 1734 zajęte było przez Rosjan. Do r. 1880 rozwijały się Brody jako wolne miasto handlowe, od tego czasu ze zniesieniem tego przywileju zaczynają upadać.

Kościół parafialny z r. 1596 w stylu skromnego renesansu, odnowiony.

T. zw. **Klasztor Czerwony** jest dawnym klasztorem Dominikanów z XVII w.

Zamek wystawiony w latach 1630—1635 przez Koniecpolskiego St. na sposób nowoholenderski, według planów Beauplana przez Włocha Andrzeja del Aqua, dawniej dobrze utrzymany i zamieszkały, obecnie ruina jednopiętrowego pałacu.

W roku 1648 oparł się potędze Chmielnickiego i uchodził za niezdobyty, w r. 1682 nabył go Jakób Sobieski, w r. 1704 Józef Potocki. Po pierwszym rozbiorze Polski kazał rząd austrjacki Wincentemu hr. Potockiemu, na skutek wypadków z r. 1809, zamek zburzyć. Po wałach zniszczonych w r. 1812 pozostały kazamaty. Wieża zamkowa została wysadzona w powietrze, fosy zasypane, brama zburzona. Pozostałe jednak szczątki świadczą, że był to kiedyś potężny zamek pięcioboczny, z bastjonami i kazamatami krzyżowo sklepionemi. Te pozostałe resztki fortyfikacji są pierwszorzędnym zabytkiem architektury fortecznej, imponującym swą potężną budową. Cerkiew N. M. P. renesansowa z XVII w. z dodatkami późnobarokowemi podobna do św. Mikołaja we Lwowie. Cerkiew św. Jura z r. 1625, Ikonostas i ołtarze w stylu rokokowym, wysokiej wartości artystycznej. **Rajkówka,** mały ogród w mieście z pomnikiem Korzeniowskiego, na miejscu wałów promenada. **Stare Brody** na przedmieściu z tablicą pamiątkową w miejscu, gdzie stał dom rodzinny powieściopisarza Józefa Korzeniowskiego. Z nowszych gmachów piękniejsze: Sąd, Izba handlowa, Sokół i gimnazjum.

Podkamień, szosą z Brodów w kierunku południowschodnim (23 km). Miejsce odpustowe, położone na grzbiecie Woroniaków, nazwę zawdzięcza olbrzymiej skale, wznoszącej się opodal klasztoru, zwanej »Djabelskim Kamieniem«, do której są przywiązane liczne legendy. Dorożka z Brodów: według umowy. Dwa zajazdy (nocleg 3 zł), pokoje gościnne w Klasztorze na 100 osób. Sławę swą zawdzięcza Podkamień — **Klasztorowi Dominikańskiemu.** Klasztor ten zbudowany w XIV w. stoi na skalistem wzgórzu, skąd piękny widok na okolicę, aż po Ławrę Poczajowską. Otoczony obronnym murem w kształcie gwiazdy, wzmocnionym okrągłemi basztami wedle planów pułkownika artylerji Krzysztofa Dahlkego z połowy XVIII w. Kościół zaczęto budować w roku 1612, wykończył go Jan III Sobieski. W roku 1915 spalony, wraz z bezcenną bibljoteką i obrazami.

Styl barokowy, w prezbiterjum kościoła freski Stroińskiego z w. XVIII. Wieżę zdobiły miedziane figury świętych: (w czasie wojny zniszczone): W nawie głównej i bocznych nowe freski Polityńskiego i Sagnowskiego. Kopuła kaplicy św. Dominika ozdobiona sztukaterją. W ołtarzu głównym cudowny obraz M. B. ukoronowany ponownie w dniu 15/8 1927 tj. w 200-letnią rocznicę poprzedniej koronacji. Całe wnętrze trzynawowe, utrzymane w bardzo dobrym stanie. Boczny ołtarz Chrystusa Ukrzyżowanego i św. Wiktorji z rzeźbami barokowemi. W zakrystji: skarbiec, 1 m wysoka monstrancja zrobiona w Rzymie z wotów, ozdobiona koroną królowej Bony, ornaty z materyj i chorągwi tureckich. Było tu bogate archiwum i bibljoteka licząca około 5.000 tomów, z licznemi unikatami oraz cennemi rękopisami. W czasie wojny europejskiej uległy zupełnemu zniszczeniu. Spaliły się również bardzo cenne obrazy. W refektarzu i na krużgankach freski i obrazy — wśród nich Czechowicza »Madonna« i św. Katarzyna. W dziedzińcu 94 m głęboka studnia, którą kopano 18 lat i koryncka kolumna z posągiem pozłacanym M. B. postawiona w r. 1719 na pamiątkę Tarnogrodzkiej Konfederacji. Oprócz kościoła szereg kaplic: jedna z nich barokowa, »Stopek Marji«, zamieniona na cerkiew. Sławne odpusty 2 lipca, 15 sierpnia, 8 września, i 4 października.

Pod Podkamieniem **wzgórze Baba,** dokąd jeszcze w w. XVII chłopi odbywali pielgrzymki, datujące się tradycją od pogańskich czasów, gdyż znajdował się tam święty gaj. Najwyższe wzgórze tych okolic **Pałtata** (434 m) wznosi się nad wsią **Ponikwa;** znajduje się tam pałac z parkiem.

Pieniaki, około 10 km na zachód od Podkamienia, szosą. Piękne położenie wśród ogromnych lasów. Pałac zbudowany w r. 1776 (obecnie własność Cieńskich).

Na zachód od Pieniak, **Majdan Pieniacki** drogą polną. Dwa ciekawe źródła t. zw. Siwe Oka; odpływ jednego ginie w pokładzie kredowym (Chowaniec). W okolicy liczne lejkowate zagłębienia. Niedaleko legendami otoczone wzgórza: Trójnóg, Baba, i Stary Kąt. Jest to najpiękniejsza strona Woroniaków. Na górze t. zw. »Wysoki Kamień« (444 m) skały, które spotyka się też w innych okolicach.

Na północ od Brodów: **Leszniów,** 19 km szosą. Stara synagoga w stylu polskiego renesansu. Dokoła miasteczka ślady obronnych murów. Miasteczko położone nad dużym stawem. Kościół jednonawowy o pięknej barokowej architekturze zewnętrznej, a krzyżowych sklepieniach i zwornikach wewnątrz. Klasztor O. O. Dominikanów zbudowany w w. XIV na wysokiej górze. W klasztorze cudowny obraz M. B. W klasztorze pomieszczenie na 100 osób, lub więcej.

Od Leszniowa 2 km na wschód **Korsów.** Źródła mineralne żelaziste o wartości dotychczas mało zbadanej. Zamierzona eksploatacja źródeł.

Powiat: BRZEŻANY

Powierzchnia 1155 km² — Ludność 94.532.

Brzeżany miasto powiatowe na linji kolejowej Lwów — Podhajce. Ludność 11.023, stacja kolejowa w miejscu, dorożki z dworca do miasta w dzień 1·70, w nocy 2·20 zł.

Z Brzeżan do Podhajec kursuje autobus. Hotele: Europejski, Galicyjski, Bergmana, Steintinka, ceny 2—4 zł. Restauracje: Europejska, Blumera, Ślusarska, Zatwarnickiego. Cukiernie: Haekla, Zapłatyńskiego. Urzędy państwowe i samorządowe: Starostwo, Sąd okręgowy i powiatowy, Władze wojskowe, Urzędy skarbowe, Urząd Ziemski, Wydział Powiatowy, Urząd pocztowo-telegraficzny, pow. Komenda P. P., Inspektorat szkolny. Zakłady naukowe: Gimnazjum, Seminarjum naucz. żeńskie, Instytucje ekonomiczne i finansowe: Kasa Oszczęd., Kółko rolnicze, Kasa »Jedność«. Organizacje sportowe i społeczne: Klub sportowy »Sieniawa«, Tow. »Sokół«, Związek Strzelecki, Zw. harcerski, »Gwiazda«, Bojan«. Oddział miejscowy Wojewódzkiego Towarzystwa Turystyczno-Krajoznawczego.

Brzeżany, jak wszystkie miasta dawne, obronne leżą wśród wzgórz częściowo zalesionych, rzuconych po obu brzegach rzeki Złota Lipa, nad 3 km. długim i prawie 1 km. szerokim stawem. Z podolskich okolic jedna z najpiękniejszych — wielbiona przez poetów takich jak J. Słowacki — godna uwagi i bliższego poznania. Historja miasta, to historja rodu Sieniawskich, którym zawdzięcza swą świetność, rozwój i znaczenie. Początki osady brzeżańskiej gubią się w mrokach starożytności, a do historji przechodzą dopiero w roku 1530, kiedy to król Zygmunt I swoim przywilejem zezwolił »Szlachetnemu i mężnemu Mikołajowi z Sieniawy, bacząc na wierne usługi założyć, utworzyć i uposażyć« miasto na prawie magdeburskiem. Od tej chwili losy Brzeżan splecione ściśle z losami jednego z najbardziej rycerskich i Ojczyźnie zasłużonych rodów, przeżywają swój wiek złoty, stają się prawdziwą perłą w Koronie Rzeczypospolitej.

Na uwagę zasługuje:

Zamek niedaleko od stacji kolejowej, u wejścia do miasta. Wzniesiony na miejscu z natury niedostępnem, na wyspie między dwoma ramionami Złotej Lipy, daw-

niej broniony ze wszech stron wodą, stawami i moczarami — założenie swe zawdzięcza Mikołajowi Sieniawskiemu woj. Ruskiemu, hetmanowi wk. koronnemu. On to w r. 1554 zbudował zamek — fortecę »Bogu na chwałę i na obronę wiernych chrześcijan« jak świadczy o tem napis, umieszczony na dobrze do dziś zachowanej bramie.

Gmach zamkowy tworzy w rzucie poziomym prawie regularny pięciobok, zamknięty dwu i trzy piętrowymi budynkami mieszkalnymi z obszernym dziedzińcem wewnątrz i z trzema basztami po rogach, z których dwie półokrągłe, jedna pięcioboczna. Cała budowa, mimo późniejszych dobudówek i uszkodzeń, przypomina średniowieczną warownię (grube mury, potężne baszty, wyloty strzelnic, skierowane na wprost).

Zewnętrzna ściana płd.-wsch. narożnika, najwięcej ozdobiona, ma okna w pięknych kamiennych oprawach, u góry szeroki arkadowy fryz z pilastrami, w których mieściły się strzelnice — dotkliwie uszkodzone w czasie wojny pociskami rosyjskiemi) wyłom w ścianach i dach zniszczony). Na szczęście ocalała znajdująca się tu piękna

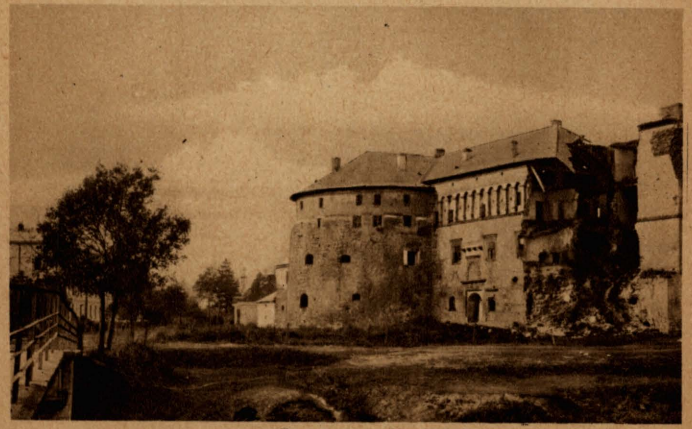

7. *Brzeżany*. Zamek.

8. *Brzeżany*. Kaplica zamkowa i brama. Fot. Radomski

9. *Brzeżany*. Dziedziniec zamkowy.

renesansowa brama (zamurowana) z pięknemi obramowaniami kamiennemi, a nad nią tarcze herbowe Sieniawskich i napis.

W dziedzińcu zachowały się słabe ślady dawnych, kolumnowych galeryj biegnących wzdłuż ścian, część fryzu podobnie jak zewnątrz i piękny kościół zamkowy, z dwoma bocznemi kaplicami, z fasadą o szlachetnej, barokowej architekturze.

Wnętrze kościoła olśniewa wprost wytwornością dekoracyjną sklepień, kopuł i szeregiem wybitnych dzieł sztuki. Należą tu: ołtarz z białego marmuru i mozaika z kolorowego marmuru z artystycznemi płaskorzeźbami, mozajkowym obrazem Matki Bożej, kopuła prawej bocznej kaplicy ozdobiona rzeźbami barokowemi, piękne barokowe freski nad chórem, (nieco zniszczone) grobowce i sarkofagi Sieniawskich wykonane bądź w alabastrze, bądź w marmurze, lub w cynie, z pełnemi postaciami leżących rycerzy — przez mistrzów dłuta Henryka Horsta (lwowianin, rzeźbiarz w XVI w.) i Jana Pfistera (wrocławianin osiadły we Lwowie 1619—1636). Z tych szczególnie godne ujrzenia: nagrobek Adama Hieronima Sieniawskiego (1619) oraz potrójny nagrobek trzech jego synów. (Gdy te słowa piszemy, część sarkofagów nie wróciła jeszcze z Krakowa, dokąd je wywieziono przed najazdem bolszewików). O mury tak dziś zniszczonego zamku i piersi dzielnych ożywionych miłością Ojczyzny i żołnierską ofiarnością zdrowia i życia obrońców — rozbijały się niejednokrotnie zapędy czambułów tatarskich, zbrojne watahy kozackie w latach 1648 i 1655, a nawet kilkudziesięciotysięczne armje tureckie pod wodzą Ibrahima Szyszmana (wrzesień 1675) i Ibrahima Szejtana (1676). W przewidywaniu wojen tureckich, obronność zamku została wzmocniona przez Mikołaja Sieniawskiego wojew. wołyńskiego i hetm. pol. kor. († 1648) a to przez usypanie dookoła zamku w czworobok wysokich wałów, oszkarpowanych dębowymi balami, z czterema

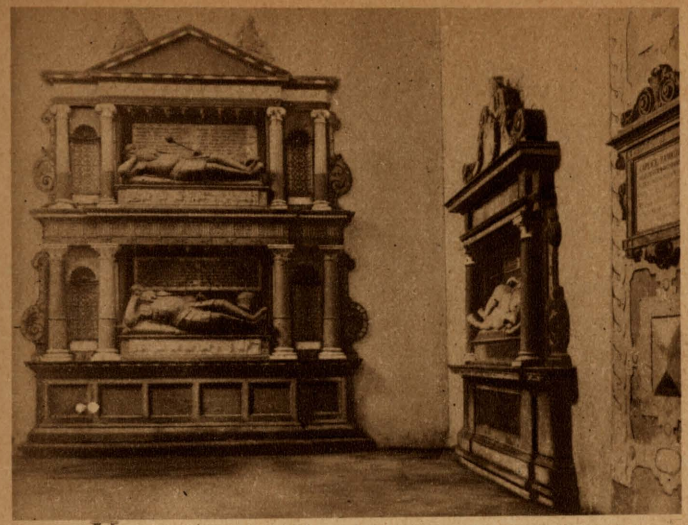

10. *Brzeżany*. Grobowce Sieniawskich. Fot. Radomski

wysuniętymi bastjonami po rogach i z trójkątnem umocnieniem przodowem od strony miasta. Gdy ustała burza wojenna, w zamku brzeżańskim odbywały się liczne zjazdy i uroczystości. Gościli tutaj w r. 1648 król August II, w r. 1702 mieszkał tutaj gościnnie podejmowany ks. Franciszek Rakoczy wojew. siedmiogr. i słynny wódz powstańców węgierskich — a w r. 1707 zajechał nawet car wszechrosji Piotr Wielki.

Ze śmiercią jednak ostatniego męskiego potomka Sieniawskich Adama Mikołaja w r. 1726 kończy się niestety okres świetności i znaczenia zamku brzeżańskiego, o którego bogactwach i przepychu, dziś już tylko legendarnym, dowiadujemy się z inwentarza sporządzonego w r. 1762. Otóż wedle tegoż odznaczało się przedewszystkiem wnętrze skrzydła wschodniego, gdzie mieściły się »dolne« i »górne« pokoje, służące właścicielom za mieszkanie i do przyjęć. Ściany pokoi tych obite były

wzorzystym karmazynowym brokatem o zielonem lub żółtem tle. Na sufitach obrazy przedstawiające sceny z wypraw wojennych (Żurawińska, wiedeńska), lub też wspaniałe, rzeźbione kasety. Posadzki kamienne, marmurowe lub z drzewa, w pokojach meble z rozmaitych epok.

W wielkiej sali przyjęć wisiało 48 portretów królów polskich — to też nazywano ją królewską — inne sale »Żurawińska«, »wiedeńska«, od obrazów zdobiących stropy. Z ostatnią z Sieniawskich Zofją, przeszła potężna fortuna brzeżańska na ks. Czartoryskich, którzy nie wiele dbali o zamek i jego stan.

Po zaborze Małopolski przez austrjaków, zamek brzeżański został rozbrojony, wały forteczne zdemolowane, a co lepsze skarby jego wywiezione do innych rezydencji wielkopańskich (Puławy, Wilanów, Łańcut). Nie uratowało zamku przejście Brzeżańszczyzny w ręce ks. Lubomirskich (koniec XVIII w.) ani też potem nabycie ich przez Potockich (pocz. XIX w.). W dawnych komnatach pozostały już tylko gołe ściany, których także nie uszanowano, lecz wynajęto częściowo na koszary i magazyny, a częściowo zamieniono na browar. Nie lepszy los spotkał kościół zamkowy, w którym pomieszczono magazyn wódki, a rozpijany przez arendarzy motłoch pootwierał wspaniałe trumny, złupił i zrabował bezkarnie cenności w nich zawarte. Lecz pod wpływem tych świętokradztw obudziło się sumienie w narodzie, a pod naciskiem opinji publicznej hr. Stanisław Potocki w r. 1878 odnowił częściowo kościół, przywrócił mu wspomnienia dawnej świetności i uratował pozostałe jeszcze pomniki.

Ratusz w środku miasta zbudowany w r. 1811, jest to piętrowy budynek z wieżą zegarową i herbem Potockich na szczycie. Na piętrze mieści się od 100 lat zgórą gimnazjum wsławione tem, iż z murów jego wyszli ludzie sławni i zasłużeni jak: Kornel Ujejski poeta, ostatni romantyk, Bielawski — historyk, Szaszkiewicz — ukraiński poeta, dr Emil Dunikowski, prof. Uniwersytetu, Rydz-Śmigły — Gen. W. P., sławny marszem na Kijów w r. 1920 i wielu innych. Przed ratuszem biust Jana III zniszczony w czasie bratobójczej wojny z ukraińcami. W ratuszu muzeum ziemi brzeżańskiej zawiera 1000 eksponatów; codziennie otwarte dla publiczności.

Cerkiew naprzeciw ratusza pod wezwaniem św. Trójcy mieści w swych murach w lewej, bocznej nawie w ołtarzu obraz Matki Boskiej, przeniesiony tutaj z kościoła zamkowego w 1830 r. — obraz wielkiej wartości, może jeden z najstarszych w Małopolsce wschodniej. Tutaj znajduje się też relikwiarz z polowego ołtarza Mikołaja Hieronima Sieniawskiego, a jest nim posrebrzana trumienka z ręką św. Jana Chrzciciela. Dawniej trumienka była cała srebrna grubo pozłacana, zamykana na kłódkę z jednego korala zrobioną, — stanowiła ona może największy skarb w zamku — lecz przez austrjaków zrabowana, zastąpiona została obecną.

Kościółek ormiański z tyłu za cerkwią z XVIII w., otoczony murami, posiada artystycznie nakładane drzwi. Wsławił się tem, iż był pierwszą stacją kapłańskiej pracy obecnego metropolity obrz. ormiańskiego ks. arcyb. J. Teodorowicza.

Na wzgórzu przy ulicy Rajskiej rz.-kat. **kościół parafialny** zbudowany z końcem XV w. z kamienia ciosowego, w stylu gotyckim o szerokich łukach. Wewnątrz 2 portrety Sieniawskich, pię-

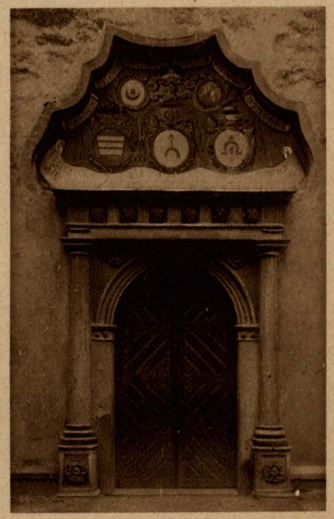

11. *Brzeżany.* Portal kościoła farnego. Fot. Radomski

kny wielki ołtarz, dębowe, rzeźbione konfesjonały w stylu gotyckim. Obok kościoła dzwonnica z 1630 r. Dookoła kościoła mury obronne z szeregami strzelnic. Na szczególną uwagę zasługuje portal kościoła zdobny w doskonale do dziś zachowane herby Sieniawskich.

W kierunku stawu na wzgórzu, z którego roztacza się przewspaniały widok, stoi kościół i klasztor OO. Bernardynów, budowany w latach 1630—1683. W głównym ołtarzu obraz Wniebowzięcia — ściąga licznych pielgrzymów w dzień odpustu na św. Antoniego (13 czerwca). U wejścia do kościoła zwracają uwagę piękne profilowane odrzwia kamienne. Obok kościoła kopiec grunwaldzki usypany w 500 rocznicę zwycięstwa polskiego oręża nad prusactwem.

Synagoga zbudowana przed 500 laty dopełnia całości pamiątek i świadczy chlubnie o kulturze narodu, który już przed wiekami darzył tolerancją i wolnością każdego, czyja stopa stanęła na polskiej ziemi.

Na uwagę zasługują też stosunkowo liczne w Brzeżanach dworki szlacheckie z oryginalnemi polskiemi gankami dwu i cztero słupowemi i daszkami mansardowemi, których wdzięk i piękno rodzime budzi wspomnienia przysłowiowej polskiej gościnności i serdeczności. Na południe od miasta (2 km) prowadzi wspaniała lipowa aleja do wsi **Raj,** w której stoi stary, dawniej Sieniawskich, pałacyk myśliwski — w stylu renesansowym, z czterema wieżami założonemi na krzyż wedle staropolskiego wyrażenia »w mir« — dla uczczenia czterech stron świata. Jeszcze przed wojną posiadał on cenną bibljotekę, oraz wiele dzieł sztuki i zabytków historycznych. Kaplica pałacowa miała ściany przystrojone drogiemi gobelinami — dziś niestety świeci pustką.

Przy gościńcu rohatyńskim (na półn.-zach.) około 3 km od Brzeżan, obok wsi **Leśniki** sławnej z wyrobu b. dobrych miodów pitnych, są w lesie ślady istniejącego jeszcze przed wojną, obecnie spalonego, **monasterku** drewnianego, obok zaś potężny głaz piaskowy, wypłukany przez deszcz i wichry, zwany przez tutejszą ludność — »kamieniem djabelskim«.

Na linji Potutory—Tarnopol, koło wsi **Żołnówka** — w tak zwanej »Głuchej dolinie« — potężny, 35 m wysoki wjadukt kolejowy.

Wieś Buszcze położona 14 km od Brzeżan, przy linji kolejowej Brzeżany—Podhajce, posiada starożytny, bo z 1367 r. kościół obwiedziony murem, z wieżą obronną, której okna dolne są renesansowe, a górne romańskie.

Krasnopuszcza (22 km od Brzeżan) w przepięknej lesistej okolicy, posiada klasztor OO. Bazyljanów prawdopodobnie fundowany przez Jana III Sobieskiego w miejscu chatki pustelnika, w której wedle podania znalazł król schronienie, gdy zabłądził w czasie polowania. W monasterze znajdują się darowane przez króla Jana III dwa oryginalne portrety przedstawiające ofiarodawcę i jego małżonkę, królową Marysieńkę. Po dawnej (1890) istniejącej tu cerkwi pozostały tylko carskie wrota wspaniałej mozajkowej roboty, jak też dzwonnica, w której dzwony ulane są z dział przez Jana III na Turkach zdobytych.

Wojna światowa pozostawiła po sobie liczne ślady w niezasypanych dotychczas rowach strzeleckich i licznych mogiłach żołnierskich na miejscach krwawych pobojowisk.

Powiat: BUCZACZ

Powierzchnia 1.193 km² — Ludność 116.737.

Buczacz miasto powiatowe, ludność około 10.000, leży na linji kolejowej Czortków—Stanisławów. Stacja kolejowa w miejscu. Dorożki, auta, autobusy w miejscu. (Cena dorożek od 2—3 zł). Hotele: Andermana przy ul. Kolejowej i Dicka. Restauracje: Kolejowa, Pietraszkowej, Kasynowa, »Stanisławowianka« (Wandy Harlos). Pokoje do śniadań: Rogozińskiego i Leligdowicza. — Urzędy pań-

stwowe i samorządowe: Starostwo, Sąd powiatowy, Urzędy skarbowe, Urząd pocztowo-telegraficzny, Pow. Kom. P. P., Inspektorat szkolny, Wydział Powiatowy. Zakłady naukowe: Gimnazjum państwowe, Bazyljanów i pryw. Seminarjum żeńskie. Instytucje ekonomiczne i społeczne: Pow. Kasa Oszcz. »Rolnik« kooper., Pow. Składnica kółek rolniczych, Pow. Sojuz Kooperatyw, Spółdzielnia inwalidzka. Organizacje sportowe i społeczne: Sokół, Hufiec harc.. Strzelec i miejscowy Oddział Wojewódzkiego Towarzystwa Turystyczno-Krajoznawczego.

Buczacz położony po obu brzegach rzeki Strypy w jarze. Brzeg wschodni tworzy wyniosła góra Fedor, na której w r. 1924 dokonano cennych wykopalisk z epoki przedhistorycznej.

Miasto istniejące już od XII w. znane w późniejszej historji z traktatu buczackiego, zwanego haniebnym (w r. 1672), którym Michał Korybut Wiśniowiecki odstąpił Turkom całe Podole z Kamieńcem podolskim.

Nad całem miastem góruje, po zachodniej stronie Strypy położony, zamek — właściwie ruiny. **Zamek** pierwotnie drewniany, w XIV w. obmurowany, aż do końca XVII w. stawiał często czoło licznym najazdom Turków, Tatarów, Kozaków i Moskali. Wejście do zamku prowadziło przez czworoboczną wieżę — bramę zamkową, z której tylko ślady zaledwie pozostały. Wnętrze zamku zupełnie zniszczone i zasypane gruzami zawalonych piąter i sufitów. Widoczne są tylko wystające resztki poszczerbionych ścian na samym obwodzie zamku. Obwód przedstawia nieregularną elipsę, na której spoczywają mury dochodzące do 7 m. grubości z licznemi strzelnicami, przystosowanemi do ognia krzyżowego. Zamek był gniazdem rodzinnem rodu Abdank Buczackich, gorliwych krzewicieli kultury i katolicyzmu na kresach. Z rodziny Buczackich przeszedł zamek wraz z licznemi dobrami jako wiano ostatniej z tego rodu Katarzyny na ród Tworowskich-Pilawitów, z tych zaś na Golskich, a na-

12. *Buczacz.* Ruiny zamku. Fot. Niemand

stępnie na Potockich. W połowie XVII w. zamek przebudowany, upiększony i wzmocniony przez Marję Mohylankę, żonę Stefana Potockiego podniesiony został do rzędu bardzo silnych warowni kresowych. Zamek ten głośną odegrał rolę w roku 1672 w czasie oblęgania go przez sułtana Mahometa IV, który po zdobyciu Kamieńca Podolskiego, dłuższy czas obozował pod Buczaczem. W zamku broniła się pod nieobecność męża Jana Potockiego, wojewody bracławskiego — żona Teresa. Ta widząc, że część miasta została już zniszczona i, że z garstką obrońców nie zdoła się oprzeć potędze sułtana, wysłała do niego posłów z oznajmieniem, że broni się sama i pokonanie jednej białogłowy wielkiej sławy sułtanowi nie przyniesie. Sułtan zaprzestał szturmować zamku i w towarzystwie wezyra odwiedził zamek. Teresa Potocka obdarowała hojnie sułtana, lecz ten otrzymane klejnoty podarował jednemu z jej dzieci. To zachowanie się sułtana stało się głośne w całej Polsce a ówczesne kroniki wspominają o fakcie tym, jako szlachetnym i rycerskim. Również i w r. 1675 zamek ocalał dzięki temu, że w czasie oblęgania go przez Ibrahima Szyszmana

paszę, nadeszła wiadomość o zbliżaniu się króla Jana III, co spowodowało natychmiastowy odwrót Turków. W następnym roku natomiast zamek został doszczętnie zniszczony przez Ibrahima Szejtana. Odbudowany przez Jana Potockiego przetrwał w dobrym stanie do pierwszej połowy XVIII w. poczem opuszczony i zaniedbany począł chylić się ku upadkowi. Dla celów praktycznych zaczęto rozbierać mury, — a obecnie pozostały tylko ruiny. Na jednej ze ścian widnieje napis »ostatniego zaborcy« w języku rosyjskim z 1914 r.

W południowej stronie miasta, przy drodze wiodącej z Buczacza do Potoka złotego, zachowała się **lipa t. zw. Mahometa,** pod którą wspomniany pokój buczacki został zawarty. Lipa przed wojną była otoczona nasypem i cokołem dębowym, który w czasie wojny światowej został rozebrany. W mieście przy ulicy kolejowej znajduje się źródło zwane źródłem Sobieskiego, przy którem król odpoczywał znosząc orężem haniebny traktat buczacki i odzyskując Podole.

13. *Buczacz.* Pamiątkowa lipa.
Fot. Niemand

W samym środku miasta w rynku **ratusz,** zbudowany z końcem wieku XVIII w stylu rokokowym, przedstawiający wysoką wartość architektoniczną, jest to czworoboczna, terasowata budowa z zaokrąglonemi narożami. Na każdym czworoboku ku górze znajdowały się figury przedstawiające 12 prac Herkulesa, z których tylko 4 na I. piętrze ocalały — górne zaś zostały zniszczone w czasie

pożaru z 1865 r., który wówczas całe miasto zniszczył. Obecnie ratusz ten wydzierżawiono kupcom i przekupkom na sklepy. Ze względu na wysoką wartość ratusza tak pamiątkową, jakoteż architektoniczną, zasługuje on na jak najtroskliwszą opiekę. W ratuszu zakłada się obecnie muzeum ziemi buczackiej.

Jakich 400 kroków od ratusza **Kościół** farny, zbudowany w r. 1765 przez Mikołaja Potockiego — posiada grobowce w piwnicach i archiwum z przywilejami i nadaniami. Nad wejściem głównem oryginalny napis: »Chcąc Potockich Pilawa mieć trzy krzyże, całe dom ten na Bożą wybudował chwałę«. (Wiadomo, że herb Pilawa znaczy się dwoma i pół krzyżami). Zewnętrzna strona kościoła niepociągająca ani stylem ani ozdobami — wewnątrz doskonałej roboty snycerskiej ołtarze.

Na stoku góry Fedor, ufundowana przez tegoż Mikołaja Potockiego w r. 1753, pociąga swym oryginalnym późno-barokowym stylem **cerkiew** o 2 wyniosłych wieżach z kopułą w pośrodku. Cerkiew wraz z klasztorem została wyposażona w dobra dla OO. Bazyljanów, którzy mieli obowiązek kształcić i chować swym kosztem młodzież obu wyznań katolickich. W pierwszych latach zaboru austrjackiego warunki były jeszcze wykonywane — z czasem poszły w niepamięć. Przed cerkwią figura św. Onufrego i Matki Boskiej — na fasadzie herby Potockich Pilawa.

Cerkiew św. Pokrowy z roku 1764 z resztkami dawnego ikonostasu. Obraz Bogarodzicy, portret fundatora, antypedjum przedstawiające Chrystusa w drodze do Emaus. Carskie wrota rzeźbione i bogato złocone.

Na przedmieściu Nagórzanka **cerkiew św. Mikołaja** w r. 1610 fundowana przez Marję z Mohyłów Potocką, z pięknym ikonostasem, w stylu renesansowym z w. XVII, wysokiej wartości artystycznej, ponadto obraz św. Mikołaja i rzeźbiony puhar z 1656 r.

14. *Buczacz.* Ratusz. Fot. Niemand

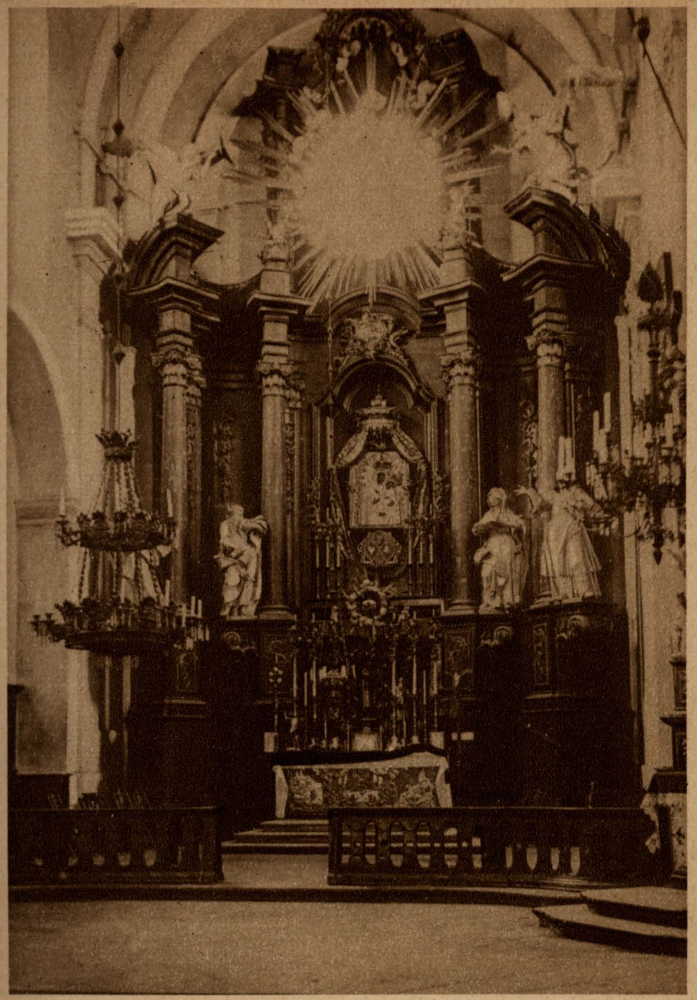

15. *Buczacz.* Wielki ołtarz w kościele farnym. Fot. Niemand

16. *Buczacz.* Cerkiew Bazyljanów. Fot. Niemand

Nad Strypą wysoki wiadukt kolejowy, tuż obok tunel paręset metrów długi, jedyny tego rodzaju na Podolu.

W pobliskiej wsi (1 klm. od miasta) **Podzameczek,** ruiny zamku Buczackich z r. 1600, zniszczonego przez Turków w r. 1672, ze śladami trzech bram — w dole na wyspie Strypy fabryka słynnych w całej Polsce makat buczackich.

2 klm. od miasta w lesie, ruiny spalonego w r. 1672 przez Turków monasteru, zwane **Monasterkiem.** Piękny wodospad ze skały wapiennej. Rosną tu małe kwiaty, białe z fjoletowym odcieniem — po roztarciu wypuszczają sok czerwonej barwy. Legenda ludu twierdzi, że jest to krew pomordowanych tu zakonników. Około 15 klm. na zachód od Buczacza, przy linji kolejowej Buczacz-Stanisławów, leży miasteczko Monasterzyska, przed wojną była tu wielka fabryka tytoniu, dziś w znacznej części odnowiona i uruchomiona.

18 klm. na południe od Buczacza **Potok Złoty.** Autobus: Potok złoty-Buczacz. Restauracja: Kuchcickiego, Fernezowej, w mieście Sąd, Urząd pocztowy, Szkoła powszechna, T. S. L., Sokół.

Na południe od miasta ruiny zamku Stefana Potockiego z XVII w. **Zamek** zbudowany systemem fortalicjowym, otoczony wokół fosą i wałami, tworzy regularny czworobok z czterema basztami po rogach i piątą główną wjazdową od strony północnej. W ścianach i basztach liczne strzelnice, które z baszt broniły murów łączących je. Wewnątrz baszt ślady rusztowań belkowych dla obrońców. Pod zamkiem liczne lochy. W zamku tym przemieszkiwał najchętniej Stefan Potocki, wojewoda bracławski z żoną swą Marją Mohylanką i tu przechowywał bogate skarby wzięte za nią w posagu. W r. 1672 zajęli go Turcy w drodze z Kamieńca na Buczacz. W r. 1675 ulokował tu Sobieski załogę pod dowództwem pułk. Mellina. W następnym roku Ibrahim Szejtan pasza zamek zdobył i zniszczył. Odbudowany przetrwał w całości do początku w. XIX, a przy ścianie północnej zamku od wewnątrz dotychczas zachowały się pokoje mieszkalne znacznie zniszczone, zachowując jednak typ mieszkań zamkowych.

W środku miasta piękny **Kościół parafjalny** — gotyk — fundowany w r. 1634 przez Stefana Potockiego i jego żonę Mohylankę. Śliczny rzeźbiony chór z XVIII wieku, freski Stroińskiego, a w wielkim ołtarzu kurdybanowe antypedjum z XVII wieku. W westybulu charakterystyczny portret fundatora. Po lewej stronie od wejścia, przy ołtarzu głównym, wmalowana tablica w języku łacińskim, przedstawiająca kronikę historyczną kościoła, fundatorów i władz kościelnych, po prawej oryginalny obraz przedstawiający »potrzebę wiedeńską«, w której fundator bierze udział. Za kościołem przy szosie dwór, zbudowany w r. 1840 z wspaniałym parkiem okolonym lipowemi alejami. Do budowy dworu użyto wielu fragmentów opisanego zamku.

12½ klm. na południe od Buczacza **Jazłowiec,**

pięknie położony w jarze Jazłowczyka. W XVI wieku duże miasto handlowe, równało się Lwowowi — dziś nędzna mieścina zupełnie zniszczona w wojnie światowej, w czasie ofenzywy Brusiłowa (1916 r.). Początkowo był Jazłowiec osadą ormian i rezydencją biskupów ormiańskich.

Od strony południowej na stromym cyplu, oblanym ze wszech stron wodami Jazłowczyka wznoszą się **ruiny zamku,** który zachował najwięcej cech średniowiecznego budownictwa przez ciężki układ nieregularnych murów, baszt i strzelnic. Przez kwadratową basztę prowadziło wejście do wnętrza zamku. Zamek istniał już w XV w. Obecnie ruiny pochodzą z przebudowy zamku dokonanej przez Jerzego Jazłowieckiego, hetmana wielkiego koronnego (umarł 1575 r.). Po Jazłowieckich zamek przeszedł do Czuryłów, Wolskich, Bełżeckich, Odrzywolskich, a następnie w drodze kupna do Koniecpolskich. W r. 1672 poddał się prawie bez wystrzału Husseinowi baszy Adenu, w następnym roku po zwycięstwie chocimskiem zamek przeszedł do Polski. W r. 1676 poddał się Ibrahimowi Szejtanowi paszy, na skutek opilstwa swego komendanta. Dopiero w r. 1684 zamek został odebrany Turkom, którzy na samą wiadomość, że wielki król i pogromca się zbliża z zamku ustąpili, część zaś załogi zgłosiła się dobrowolnie do służby królewskiej. Z początkiem w. XVIII przeszedł zamek od Koniecpolskich do Lubomirskich, a w 1746 r. został nabyty w drodze kupna przez Stanisława Poniatowskiego, ojca króla Stanisława Augusta. Zamek poszedł w ruinę, gdyż nowy nabywca wcale o niego nie dbał, odbudowawszy obok zamku pałac, który przetrwał do dziś, dzięki opiece SS. Niepokalanek, które obecnie utrzymują w nim zakład wychowawczy dla dziewcząt.

30 klm. na południe od Buczacza, na prawym brzegu Dniestru, **Rakowiec** ruiny zamku z 1660 r. spalonego w czasie walk Konfederacji Barskiej. Najlepiej zachowała

17. *Buczacz.* Jar Dniestru z ruinami zamku w Rakowcu.
Fot. Radomski

się oryginalna wysoka wieża czworoboczna o 3 węższych i czwartej szerszej ścianie.

8 klm. na północny-zachód od Potoka Złotego **Porchowa** nad Dniestrem, ze skalnym monasterem w jarze dniestrowym, a 18 klm. na południowy-zachód od Buczacza (szosą) **Koropiec** z ruinami starego horodyszcza i śladami osady przedhistorycznej. W parku wspaniały pałac hr. Badeniego.

Przepiękne jary dniestrowe ciągnące się od Niżniowa przez Koropiec, Sciankę, Kośmierzyn, Snowidów, Łukę, Kościelniki, Hubin, stanowią miły cel wycieczek czółnami z biegiem rzeki. Jary te należą do najpiękniejszych okazów natury woj. Tarnopolskiego.

Powiat CZORTKÓW

Powierzchnia 683 klm.² — Ludność 69.020.

Czortków, miasto powiatowe, około 6.000 mieszkańców, wraz z Wygnanką i Starym Czortkowem — 15.000 mieszkańców. Stacja kolejowa w miejscu, dorożki 1—2 zł.,

autobusy. Hotele: Bristol, Imperial, Rudolf (koło stacji kolejowej). Cena za pokój 4 zł. Restauracje: Banacha, Krzyżanowskiego, Zacharjasiewiczowej, Grüna, Hygjena. Cukiernia: Konikowskiego. Urzędy państwowe i samorządowe: Starostwo, Władze wojskowe, Sąd okręgowy, Urzędy skarbowe, Powiatowy Urząd ziemski, Inspektorat szkolny, Urząd pocztowo-telegraficzny. Pow. Komenda Policji Państw., Wydział powiatowy, Szpital powszechny. Zakłady naukowe: 2 gimnazja polskie, 1 ruskie, seminarjum państw. i prywatna szkoła przemysłowa. Instytucje ekonomiczne i finansowe: Bank zaliczkowy, Kółko rolnicze, Syndykat rolniczy. Organizacje sportowe i społeczne: Tow. »Sokół«, Klub sportowy »Czortkovia«, Związek strzelecki, T. S. L., Żyd. klub sportowy, Oddział miejscowy Wojewódzkiego Towarzystwa Turystyczno-Krajoznawczego.

Miasto rozciąga się nad Seretem, który tu tworzy głęboki jar. Założone zostało na prawie magdeburskiem w r. 1522 przez Jerzego Czortkowskiego. Miastem szczególnie się opiekuje wojewoda ruski Stanisław Golski, nadając mu za zezwoleniem króla Zygmunta III. liczne prawa i przywileje. W czasie najazdów tatarskich zostaje miasto niejednokrotnie zniszczone przez dzikie hordy. W roku 1676 zajęte przez Turków, pozostaje pod ich zaborem wraz z częścią Podola do roku 1683. W latach 1809—1815 należało do Rosji.

Przed wojną światową Czortków, będąc ważniejszym ośrodkiem administracyjnym, począł się silnie rozbudowywać. Posiada wiele okazałych budynków rządowych i prywatnych. Zasługuje tu na wyróżnienie: gmach Sądu okręgowego, klasztor SS. Miłosierdzia, bazar miejski, stylowy budynek T-wa »Sokół«.

Tuż przy lewym brzegu Seretu w **Wygnance** wznoszą się **ruiny zamku**, założonego z początkiem XVII wieku przez rodzinę Golskich, na miejscu dawnego drewnianego. Zamek zbudowany z kamienia i cegły, położony

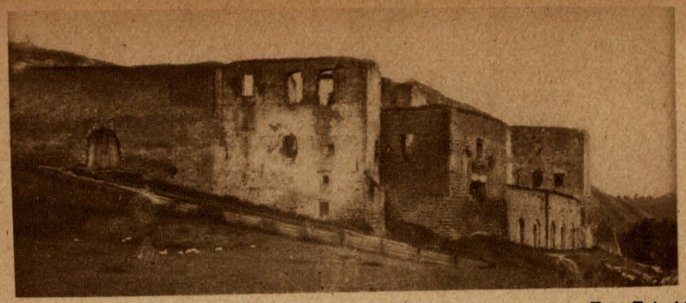

18. *Wygnanka.* Ruiny zamku. Fot. Załuski

wprawdzie niekorzystnie, bo na zboczu jaru, był silną warownią. Świadczą o tem potężne mury, zaopatrzone w liczne strzelnice. Z dawnych trzech baszt pozostały dwie, między któremi wznosi się właściwy piętrowy gmach mieszkalny z widokiem na miasto. Od zamku w kierunku zachodnim biegły wały obronne, u ich końca, w okolicy stacji kolejowej, do niedawna jeszcze widniały ruiny zameczku. Podziemne lochy zamku mają według tradycji ciągnąć się popod rzekę aż do Bilcza Złotego w pow. borszczowskim. Zamek dzielił losy miasta. Od swych murów niejednokrotnie odrzucał zapędzające się w te strony zagony tatarskie. W roku 1655 po zaciętej obronie został zdobyty przez olbrzymie zastępy kozacko-moskiewskie dążące pod Lwów. Nie oparł się również potędze tureckiej i przez kilka lat a to do r. 1683 był rezydencją baszy tureckiego. Z końcem XVIII wieku przeszedł z rąk Potockich do rodziny Sadowskich. Ostatni potomek tej rodziny Hieronim Sadowski przeznaczył cały swój majątek a wraz z nim zamek na cele dobroczynne, które spełnia klasztor Sióstr Miłosierdzia (Szarytek) w Starym Czortkowie, utrzymując z dochodów fundacji przytułek dla starców i kalek oraz szkołę dla dzieci. W zamku pozbawionym dachu, w znacznej części rozebranym i zniszczonym, mieszczą się dziś różne składy kupieckie. Do-

19. *Wygnanka.* Stary dworek. Fot. Gąsiorowski

kumenty oraz obrazy rodziny Golskich i Sadowskich znajdują się w Bibljotece konwentu OO. Dominikanów.

Zasługuje również na uwagę stary dworek jako za-

20. *Wygnanka.* Cerkiew. Fot. Złoczański

bytek budownictwa drewnianego (dom Strumińskich) stara **cerkiewka** z dzwonnicą, zbudowana z początkiem XVII wieku. Nabożeństw w niej obecnie się nie odprawia, gdyż zbudowano już nową cerkiew.

W samem centrum miasta **kościół,** zbudowany z początkiem XVII wieku w stylu swym wykazuje cechy gotyckie. Poza obronnymi murami, przypierającego do kościoła klasztoru OO. Dominikanów ludność w czasie najazdów szukała schronienia. W Starym Czortkowie wyróżniał się **pałac,** siedziba siostry Hieronima Sadowskiego hr. Borkowskiej. W roku 1865 nabył go rabin cudotwórca, (Friedman) który upiększył park i zbudował bożnicę. Pałac uległ zniszczeniu (w czasie wojny). Bożnica wzniesiona w kształcie czworoboku w stylu pseudo-orjentalnym zasługuje na zwiedzenie. Posiada ona po bokach dwie okrągłe baszty z wieżyczkami. We wnętrzu ołtarz rzeźbiony nadzwyczaj artystycznie z drzewa. Tak ściany jak i sufit pokryte są rzeźbami z kamienia o bogatej ornamentyce. Na ścianach znajdują się olejne malowidła.

Okolice Czortkowa są bardzo ładne. Wzdłuż Seretu ciągną się lasy. Zachodnią część powiatu zajmuje bezleśny, płaski, dziś już zaorany step.

Na południe 10 km. od miasta leży **Jagielnica,** miasteczko, przeszło 3000 mieszkańców. Stacja kolejowa w miejscu.

Z początkiem XVII wieku wzniósł tu Stanisław Lanckoroński Wojewoda ruski i hetman w. kor. na trudno dostępnem wyniosłem wzgórzu zamek, który obronny z natury, dzięki umiejętnemu zastosowaniu systemu bastjonowego stał się jedną z najsilniejszych na Podolu warowni.

W roku 1648 wytrzymał oblężenie Chmielnickiego, a tylko przez zdradę zdobyli go w roku 1655 kozacy Buturlina. Jakiś czas zajęty był przez Turków, którzy osadzili w nim swego baszę wraz z załogą. Z począt-

kiem XIX wieku został przez właścicieli odstąpiony rządowi austrjackiemu, który zasypał głęboki przekop, zniósł bramę wjazdową oraz dwa bastjony, broniące dostępu do zamku od strony południowej, budynki zaś w tej części się znajdujące przerobił na pomieszczenie fabryki tytoniu. Fabryka ta, po zniszczeniu wojennem, niedawno została pod zarządem państwowym, nanowo uruchomiona. Z potężnych fortyfikacyj zamkowych zachowała się do dzisiaj w dobrym stanie część frontowa, malowniczo położona.

Dalej w kierunku południowym, nad Seretem miasteczko **Ułaszkowce,** słynne z jarmarków odbywających się w czasie od 21 czerwca do 12 lipca, jest również miejscem odpustowem, znajduje się tam cerkiew Bazyljanów, pod nią grota św. Onufrego za źródłem.

Na południowy wschód od Czortkowa **Kolędziany** — pałac Horodyskich, przerobiony w r. 1840 z obronnego zamku.

Powiat: KAMIONKA

Powierzchnia 911·7 km² — Ludność 68.943.

Kamionka Strumiłowa miasto powiatowe, ludność 6556, leży na linji kolejowej Lwów—Radziechów, stacja kolejowa w miejscu, dorożki w cenie 1—3 zł. Hotele: Berta Wittlin, Aba Niemand, Süsskind, Bernstein w cenie 4 zł. Restauracje: Józefa Gruszeckiego, Marjana Waligórskiego i Franciszka Falińskiego. Cena obiadu 2 zł. Urzędy państwowe i samorządowe: Starostwo, Sąd powiatowy, Urzędy skarbowe, Władze wojskowe, Urząd pocztowo-telegraficzny, Państwowy Zarząd wodny. Pow. Komenda Policji Państw., Wydział powiatowy. Zakłady naukowe: Gimnazjum państwowe, Seminarjum żeńskie, Szkoła rzemiosł, Instytucje ekonomiczne i finansowe: Bank Spółdzielczy, Składnica Kółek rolniczych, Bazar ruski, Organizacje sportowe i społeczne: Towarzystwo »Sokół«, Towarzystwo Szkoły Ludowej, Związek Strzelecki, Związek harcerski, Oddział Wojewódzkiego Towarzystwa Turystyczno-Krajoznawczego.

21. *Kamionka.* Wnętrze bożnicy.

W mieście na szczególną uwagę zasługuje **bożnica,** wybudowana z drzewa w r. 1627 w formie prostokąta z dobudowanym później przedsionkiem, galerją i ganeczkiem na czterech słupach zaopatrzonych w kapitele rzeźbione. Budynek jest nakryty stromym dachem mansardowym. Ściany wewnętrzne bożnicy pokryte malowidłami w postaci wielkich tablic modlitewnych, obwiedzionych barwnemi ornamentacjami i figurami. Piękne są również inne drewniane urządzenia rytualne, sporządzone robotą snycerską w ażurowej siatce.

Ponadto zasługują na uwagę świeczniki bronzowe. Również znajduje się tamże stara, duża księga z pergaminu, około 300 lat licząca.

Na południe od Kamionki 28·5 km. **Milatyn nowy,** 9 km. od stacji kolejowej Kutkorz, na Linji Lwów—Krasne. Stara duża austerja z zajazdem i gospodą. Au-

sterja jest kryta dachem mansardowym z daszkiem opartym na murowanych filarach. **Kościół** zbudowany w XVIII wieku posiada cudowny obraz P. Jezusa w srebrnych ramach weneckiej roboty, w zakrystji stare ornaty. Znane miejsce odpustowe. Pod Milatynem przy gościńcu do Buska dwie wysokie **piramidy** z czasów wyprawy chocimskiej, zbudowane z cegły, rzekomo z polecenia króla Jana III Sobieskiego.

Busk 6 km. na północ od Krasnego, należy do najstarszych grodów ruskich, zniszczony wielokrotnie przez Chmielnickiego i Tatarów. W miasteczku znajduje się pałac hr. Badeniego z parkiem, a obok cerkwi jaskinia, w samem miasteczku wpada Pełtew do Bugu, nad którym właśnie miasteczko leży.

Chreniów 8 km. od stacji kolejowej Zadwórze, na linji Lwów—Krasne. **Pomnik** murowany z kamieni i cegieł, wysoki na 7 metrów a szeroki w fundamencie 127 cm. zbudowany dla poległych około roku 1675 kilkuset żołnierzy tureckich wraz z wodzem.

W miejscowości **Sielec—Bieńków** duże tartaki dla przeróbki drzewa, własność firmy »Oikos«.

Powiat: KOPYCZYŃCE

Powierzchnia 873 km² — Ludność 85.991.

Kopyczyńce miasto powiatowe, ludność około 8.000, na linji kolejowej Tarnopol—Czortków. Stacja kolejowa 2 km. od miasta, dorożki w cenie 2 do 2·50 zł. Hotele: Kupferbergowej, Katza, Hauslingerowej. Restauracje: Kółka Rolniczego, Tarnawskiej, Pteryckiej. Urzędy państwowe i samorządowe: Starostwo, Władze wojskowe, skarbowe, Urząd pocztowo-telegraficzny, Inspektorat szkolny, Pow. Komenda Policji Państw., Wydział Powiatowy. Instytucje ekonomiczne i finansowe: Składnica kółek rolniczych, Spiłkowa Torhowla, Narodny Dom, Kasa Stefczyka, Okręgowe Towarzystwo Rolnicze. Organizacje sportowe i społeczne: Sokół, Związek Strzelecki, Tow. Szkoły Ludowej, Bursa im. J. Słowackiego, miejscowy Oddział Wojewódzkiego Towarzystwa Turystyczno-Krajoznawczego.

W mieście ruiny zamku z XVII w., o których brak bliższych wiadomości. Kościół z roku 1805 w stylu cesarstwa, z piękną dzwonnicą empirową.

Na północ od Kopyczyniec **Chorostków** na linji kolejowej Tarnopol—Kopyczyńce, 3 km. do stacji kolejowej. Dwa zajazdy. Handle do śniadań: Pełykanowicz i w Kółku Rolniczem. Nad miastem góruje wieża wzniesionego w roku 1854 **kościoła** w stylu romańsko-gotyckim. **Cerkiew** z klasycznym doryckim portalem z 1837 r. Na środku miasta w rynku **ratusz** o dwóch charakterystycznych wieżach. W dużym parku pałac Siemieńskich-Lewickich z XIX w. Stajnia koni wyścigowych. W okolicy odkopano groby kamienne, skrzynkowe i kurhany zbadane przez G. Ossowskiego i B. Janusza z epoki neolitycznej. Krajobraz stepowy.

Husiatyn — stacja kolejowa w miejscu — hoteli i gospod brak. Przed wojną stolica powiatu.

Miasto znane już w historji, w w. XVI było często napadane i łupione przez Turków i Tatarów. Od r. 1672—1697 należało do Turcji. Z tych czasów zachowały się: ratusz barokowy i bożnica. **Ratusz** zbudowany z ciosowego kamienia w formie kwadratu z narożami i 4 bramami w części środkowej. **Bożnica** należąca do najciekawszych okazów bożnic w Województwie Tarnopolskiem, wzniesiona prawdopodobnie w w. XVII (pierwszej połowie) przystosowana swą budową do obrony, o czem świadczą otwory strzelnic. Budowa ta posiada specyficzne cechy architektury wschodniej i zwraca szczególną uwagę swojemi oknami, arkadami, attyką, wieżyczkami z kopułkami i dekoracją w postaci pęków liści. Bardzo oryginalna **cerkiew**, przerobiona z meczetu, zaopatrzona w strzelnice. Kościół rzym.-kat. z 1610 r. z de-

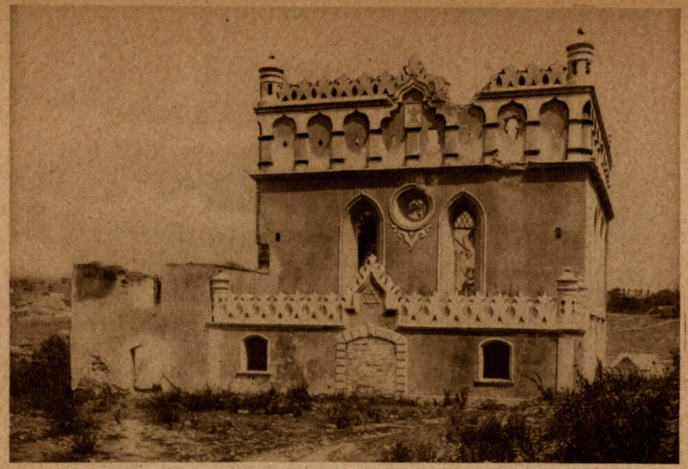

22. *Husiatyn.* Bożnica stylowa. Fot. Radomski

koracją renesansową w postaci fryzu doryckiego. Szczyty fasad zostały zeszpecone w czasie restauracji. W okolicy liczne kurhany tatarskie i kozackie.

Po stronie północnej, przy urwistym brzegu Zbrucza ruiny zamku. **Zamek** zbudowany około 1630 r. systemem fortalicjowym przez hetmana Marcina Kalinowskiego wojewodę bracławskiego, został przez tegoż wspaniale wyposażony i utrzymany. W r. 1648, kiedy hetman pod Korsuniem ciężko ranny poszedł w tatarską niewolę — zamek został przez czerń kozacką doszczętnie zniszczony po uprzedniem złupieniu go. Następnie odbudowany stawił czoło Kozakom i Tatarom w r. 1653, a w r. 1655 nawale moskiewskiej pod Buturlinem, który zamek mocno nadwyrężył. Zrestaurowany, ważną odegrał rolę w wojnach tureckich w latach 1672, 75 i 80. W wieku XVIII służył na mieszkanie rodzinie Kalinowskich tak, że w r. 1795 posiadał jeszcze pierwotny wygląd. W drugiej połowie XIX w. zamek został z ogólnych dóbr wydzielony i sprzedany miejscowemu rabinowi »cudotwórcy«, który wprowadził tu zmiany przez dostosowanie zamku na własną siedzibę i bożnicę. Wojna światowa zniszczyła doszczętnie siedzibę cudotwórcy, dzięki czemu ruiny pozwalają dopatrzyć się pierwotnej struktury i wyglądu.

Za miastem godny uwagi »Grabnik«, ruiny pałacu Gołuchowskich położone wśród pięknego parku.

Na południe 7 klm. od Husiatyna w **Sidorowie** wznoszą się na cyplu wzgórza okazałe ruiny zamku niegdyś Kalinowskich, pochodzącego z XVII w. **Zamek** ten był wielokrotnie zdobywany przez Turków, Tatarów, Kozaków i jeszcze do końca w. XVIII był zamieszkały. Zamek zbudowany z łamanego kamienia, w formie wydłużonego prostokąta, z kilkoma basztami. Jedna z tych baszt była trójkątną na trzy piętra wysoką z kazamatami parterowemi zaopatrzonemi w strzelnice i ubikacjami mieszkalnemi na piętrach, a obok znajdowały się dwie półokrągłe potężne baszty, które razem tworzyły najsilniejszą i najlepszą do dziś zachowaną część zamku. Ponadto zewnętrzne ściany zamku były wzmocnione od strony zachodniej trzema, od wschodniej zaś dwoma basztami piętrowemi zaopatrzonemi w strzelnice.

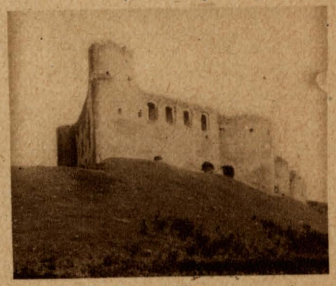

23. *Sidorów.* Ruiny zamku. Fot. Radomski

Nad wejściem do bramy wjazdowej znajdującej się w środkowej baszcie zachodniej, widnieją herby i napisy łacińskie. Wewnątrz murów zamkowych znajdowały się jednopiętrowe budynki mieszkalne, a pod budynkami obszerne piwnice.

Kościół w Sidorowie wzniesiony przez Kalinowskiego Marcina w połowie XVIII w. w stylu barokowym, zwraca

uwagę swoją charakterystyczną budową na rzucie tarczy herbowej fundatora.

We wsi **Czarnokońce wielkie** znaleziono groby skrzynkowe z epoki neolitycznej, w **Kociubińczykach** znaleziono ślady słowiańskiego horodyszcza. W **Liczkowcach,** na północ od Husiatyna (6 km.), obok kościoła w stylu renesansowym, resztki ruin zamku; z ruin tych wystawiono kościół i plebanję. Na cmentarzu piękne pomniki grobowe. **Horodnica.** Był tu dawniej **kościół** jezuicki, obecnie cerkiew w stylu barokowym; w ołtarzu cenny obraz Matki Boskiej włoskiego pędzla; jako wotum na obrazie zawieszony pierścień Kościuszki. Koło **Horodnicy, Postołówki, Rakówkąta,** znaleziono liczne wykopaliska z epoki neolitu, oraz tureckie szable i puhary z XVII w.

Na wschód, ciągnie się grzbiet Miodoborów ze świętą górą słowiańską »Bohutem«, gdzie miała stać gontyna Swiatowida. Posąg jego znaleziono w r. 1847 w Zbruczu u stóp góry. Obecnie znajduje się w zbiorach Akademji Umiejętności w Krakowie. Na **Kruhłej górce** otoczony wałami czworobok; — podobno ofiarny ołtarz pogański.

Powiat: PODHAJCE

Powierzchnia 1.046 km² — Ludność 81.998.

Podhajce miasto powiatowe, mieszkańców 6.049. Stacja kolejowa w odległości 2 km. od miasta, dorożki w cenie 1 zł. 50 gr. Z Podhajec do Brzeżan kursuje autobus. Hotele: Grossa, pokój 3—4 zł. Restauracje: »Ziemiańska«, Kamińskiego i Brunca, obiady do 2 zł. Urzędy państwowe i samorządowe: Starostwo, Sąd powiatowy, Urzędy skarbowe, Urząd pocztowo-telegr., Inspektorat szkolny, Pow. Komenda P. P., Wydział Powiatowy. Zakłady naukowe: Pryw. Gimnazjum. Instytucje ekonomiczne i finansowe: Składnica Kółek rolniczych, Tow. »Rolnik«, Koop. »Sojuz«, Kasa rolnicza.

Organizacje sportowe i społeczne: Tow. »Sokół«, Związek strzelecki, miejscowy Oddział Wojewódzkiego Towarzystwa Turystyczno-Krajoznawczego.

Podhajce, położone nad rzeką Koropiec, która tu tworzy wielki staw, należały dawniej do znaczniejszych miast. W roku 1675 zniszczył je doszczętnie Ibrahim Szyszman-pasza w czasie nieudałej wyprawy na Lwów.

W mieście posiadającem niegdyś 5 świątyń, zasługuje na uwagę **kościół parafjalny** zbudowany w r. 1634, wykazujący mimo licznych przeróbek, jakie wskutek pożarów musiano dokonać, pierwotny swój styl gotycki. Wieża frontowa została z końcem XVIII wieku znacznie zniszczona. W kościele pochowany Stanisław Rewera Potocki.

Z dawnego zamku Czartoryskich pozostały fundamenty i część baszty wśród budynków obecnego browaru.

Cerkiew fundowana przez Annę z Mohyłów Potocką, została zbudowana z końcem XVII wieku. Podobna do niej **bożnica** miała być pierwotnie kościołem

24. *Podhajce.* Bożnica.

ormiańskim, w tym samym czasie i zapewne przez tych samych architektów wzniesionym. Na jej wewnętrznych ścianach jeszcze dzisiaj są widoczne ślady malowideł kościelnych, a drzwi obecnie zamurowane prowadzą na chór.

Na cmentarzu żydowskim stare nagrobki, sięgające jeszcze początków XV stulecia.

Do budowli pamiątkowych należy dom, dawna własność Czartoryskich, w której mieszkał dłuższy czas genjalny nasz muzyk Chopin.

Poza miastem na polach w kierunku wsi Białokrynicy wznosi się dość wyraźnie jeszcze zarysowująca się mogiła z kamiennym krzyżem pamiątkowym, usypana na dawnem pobojowisku w roku 1667. — Przez 17 dni bronił się tu król Jan III Sobieski przed Turkami i Kozakami, zadając im ciężkie straty.

Na południowy-zachód 10 km. od Podhajec położone w jarze Złotej Lipy miasteczko **Zawałów,** stara osada, znana już w XV wieku jako własność Buczackich.

Na zboczu jaru, ruiny **zamku** zbudowanego z początkiem XVII wieku przez Makowieckich. Był to piętrowy budynek z trzema pięciobocznymi basztami po rogach, w czwartej mieściła się kaplica. W roku 1675 zniszczył zamek jak i pobliskie Podhajce, Ibrahim pasza. Odnowiony wkrótce przez hetmana Stanisława Jabłonowskiego, stanowił zamek ważną podstawę do jego działań wojennych przeciwko Turkom. Do wojny europejskiej zamek był zamieszkały, posiadał większą bibljotekę, oraz cenne pamiątki, zgromadzone przez właściciela Aleksandra Raczyńskiego. W roku 1915, znajdując się na linji bojowej, został on wskutek ostrzeliwania znacznie uszkodzony, a jego urządzenie zrabowane. Cofające się w roku 1917 wojska rosyjskie, podpaliły w międzyczasie odrestaurowany zamek i w ten sposób ostatecznie doprowadziły ten czcigodny zabytek do ruiny.

W **Szumlanach** zasługuje na uwagę stary dwór z podziemnemi lochami, w **Horożance** kościół zbudowany w 1727 roku.

Krzyże pamiątkowe wzniesione w **Wierzbowie i Hołhoczu** przypominają ludności, iż okolice te były pustoszone przez Tatarów.

Na wschód od Podhajec w odległości 17 klm. leży nad rzeką Strypą **Zarwanica,** znane miejsce odpustowe, w cerkwi zbudowanej w roku 1754 cudowny obraz Matki Boskiej.

Pod **Wiśniowczykiem,** 18 km. od Podhajec, stoczył w roku 1684 hetman Jabłonowski bitwę z Turkami. Z dawnego zamku niema śladu, zachował się tylko stary dwór. W kościele z XIX wieku dwa cudowne obrazy.

W **Burkanowie** kościół zbudowany w 1821 r., pobliskie Złotniki posiadały zamek, stanowiący siedzibę znanego rodu Wilczków.

Powiat: PRZEMYŚLANY.

Powierzchnia 925 km.² — Ludność 79.599.

Przemyślany miasto powiatowe, ludność: 4.206 mieszkańców, leży na linji kolejowej Lwów—Brzeżany. Stacja kolejowa w miejscu, dorożki w cenie 2 zł. Hotele: Kowalczyka, Scheina. Cena pokoju 3 zł. Restauracje: Kowalczyka. Urzędy państwowe i samorządowe: Starostwo, Sąd powiatowy, Urzędy skarbowe, Urząd pocztowo-telegraficzny, Pow. Komenda policji Państw., Inspektorat szkolny, Wydział powiatowy. Zakłady naukowe: Prywatne gimnazjum. Instytucje ekonomiczne i finansowe: Polski Bank Zaliczkowy. Organizacje sportowe i społeczne: Tow. »Sokół«, Hufiec harcerski, Koło T. S. L., Polska Bursa gimnazjalna, miejscowy oddział Wojewódzkiego Towarzystwa Turystyczno-Krajoznawczego.

W mieście niedawno odbudowanem po pożarze zasługuje na zwiedzenie **kościół** parafjalny, podominikański, fundacji Elżbiety Potockiej z r. 1645.

Na zachód 10 km. od Przemyślan miasteczko **Świrz.** Stacja kolejowa w miejscu, są gospody i zajazdy. **Kościół** z roku 1546. Na stromem wzgórzu po stronie północno-wschodniej miasteczka wznosi się malowniczo **zamek,** zbudowany w XV wieku przez książąt Świrskich, odnowiony w XVII wieku przez Cetnerów. Jest on zamieszkały i należy do hr. Lamezan-Salins. Jest to właściwie obronny pałac w formie nieregularnego czworoboku, złożony z zabudowań grupujących się około dwóch dziedzińców.

Na szczególną uwagę zasługuje front z bramą wjazdową w środku i dwiema basztami po rogach. Brama, do której można dostać się po drewnianym moście nad fosą zamkową, znajduje się w czworobocznej piętrowej wieży, jest zaopatrzona w piękne obramienia, strzelnice, a nad bramą herby dawnych właścicieli. Drzwi i okna w zamku a szczególnie w basztach narożnych, są orna-

25. *Świrz.* Brama wjazdowa do zamku.

26. *Świrz.* Zamek. Fot. Radomski

mentacyjnie rzeźbione i posiadają wiele kutych w kamieniu ozdób renesansowych i barokowych. Do zamku przytyka piękny park z jedną terasą przy baszcie południowo-wschodniej. Wojna europejska odbiła się również na zamku, który został częściowo spalony, lecz właściciel odnowił go prawie w zupełności, zachowując architektoniczny charakter budowli. Zamek zwiedzać można za zezwoleniem właściciela.

7 km. od stacji kolejowej w Przemyślanach leży **Uniów** znany z obronnego monasteru pochodzącego z XV wieku i obecnej letniej siedziby gr. kat. metropolity we Lwowie.

Monaster przedstawia czworobok z czterema basztami narożnemi i strzelnicami. Po obu stronach ściany zachodniej z bramą wjazdową, znajdują się dwie baszty sześcioboczne. Brama zdobna w renesansowe kamienne obramowania. Wewnątrz wzdłuż ścian biegną krużganki z murowanemi arkadami, a w budynkach liczne cele

z pięknemi obramieniami drzwi i okien, w których przebywali dawniej zakonnicy. Wewnątrz zabudowań monasteru, cerkiew w mięszanym stylu gotycko-renesansowym z grobowcem Łahodowskiego.

Obok Uniowa miasteczko **Wyżniany,** posiadające jeden z najstarszych w tut. Województwie kościołów. **Kościół** ten, fundowany podobno w 1400 roku, znajduje się do dziś w dobrze zachowanym stanie. Zbudowany z kamienia w kształcie dwóch czworoboków, większego i mniejszego, z charakterystycznym szczytem fasady w formie iglic i wieżyczek.

Dalej na południe w jarze Złotej Lipy **Dunajów.** Do miasteczka ze stacji kolejowej 2 km. Znajduje się tu kościół pochodzący z roku 1585 również w swoim czasie obronny, w prostokątnej formie nawy i présbiterjum i z czworoboczną wieżą na froncie. Piękny jest portal boczny z płaskorzeźbą i inne szczegóły gotycko-renesansowe.

W Dunajowie również pałac letni rz. kat. arcybiskupów lwowskich, przebudowany z zamku, ozdobiony freskami i cerkiew drewniana, posiadająca w ikonostasie piękne rzeźby.

Na północ od Przemyślan leży miasteczko **Gliniany,** posiadające zakłady kilimkarskie; kilimy tam wyrabiane są znane w Polsce a nawet zagranicą.

Na linji kolejowej Lwów — Brody, leży **Zadwórze.** Jest ono pamiętne krwawą walką w roku 1920 z bolszewikami, którą przypomina każdemu przejeżdżającemu ogromna mogiła usypana poległym bohaterom obok toru kolejowego.

Pod Zadwórzem bowiem dał swe młode życie w obronie Ojczyzny i zagrożonego przez bolszewików Lwowa kwiat młodzieży naszej. Pod kurhanem spoczywa 318 bohaterów, którzy woleli poledz niż poddać się. Corocznie w dniu 17 sierpnia odbywa się ze Lwowa pielgrzymka ludności, oddającej należną cześć bohaterom.

Powiat: RADZIECHÓW.

Powierzchnia 1.125 km.² — Ludność 68.508.

Radziechów miasto powiatowe, liczy około 5.000 mieszkańców, ze stacji kolejowej 1 km. do miasta, dorożki w cenie 2 zł. Hotele: Spółdzielni »Praca« (tamże restauracja) i Tucha, w cenie do 4 zł. za pokój. Urzędy państwowe i samorządowe: Starostwo, Sąd powiatowy, Urzędy skarbowe, Urząd pocztowo-telegraficzny, Pow. Komenda Policji Państw., Inspektorat szkolny, Wydział powiatowy. Zakłady naukowe: Gimnazjum prywatne. Instytucje ekonomiczne i finansowe: Bank spółdzielczy. Instytucje sportowe i społeczne: Tow. Szkoły Ludowej, Związek Strzelecki, Sokół i miejscowy Oddział Wojewódzkiego Towarzystwa Turystyczno-Krajoznawczego.

Radziechów należał w XVI i XVII wieku do znanej szlacheckiej rodziny Łaszczów. Niewielkie miasteczko, którego ozdobę stanowił dawny pałac hr. Mierów, obecnie własność hr. Badeniego, poczyna się rozwijać intenzywniej od roku 1910 t. j. od czasu wybudowania linji kolejowej Lwów—Stojanów, względnie od 1912 r. z chwilą utworzenia tam Starostwa. Z dawnych czasów pozostał budynek — w którym obecnie mieści się Sąd powiatowy — o grubych murach, w podziemiu wykazuje ślady chodników. Na granicy gmin Radziechowa, Józefowa i Sabinówki znajduje się mogiła z krzyżem pochodzącym z czasów napadów tatarskich, stanowiąca zarazem znak triangulacyjny.

Na zachód 5 km. od Radziechowa **Stanin,** niegdyś miasteczko. Wznosił się tam na sztucznie usypanym wzgórku zamek, z którego ani ślad nie pozostał. Dalej w odległości 7 km. **Pawłów,** wieś bardzo pięknie, położona wśród lasu szpilkowego. Na cmentarzu spoczywają w grobowcu zwłoki poety Kornela Ujejskiego, za cmentarzem na rozdrożu (drogą na Niestanice i do Choło-

jowa) wznosi się obelisk w kształcie piramidy, wysokości 4 m. z wyrytą datą »Rok 1863.«

W odległości 12 km. od Radziechowa miasteczko **Witków Nowy** posiada kościół farny zbudowany w 1675 roku. Wedle zapisków znajdujących się w aktach kościelnych, fundatorem tego kościoła jakoteż i klasztoru znajdującego się obok, był właściciel Witkowa nowego i okolicznych wsi, Wacław z Brzezia Bąk-Lanckoroński i jego małżonka Anna z Obrowca Laszczówna. Klasztor oddany był OO. Augustjanom. Po kasacji klasztoru i ustąpieniu OO. Augustjanów (1786 r.) kościół i klasztor uległ znacznemu zniszczeniu, boczne dwie nawy kościoła i część klasztoru zniesiono, pozostałości zaś chylą się ku upadkowi. W bocznym ołtarzu kościoła znajduje się cudowny obraz N. P. Marji »pędzla greckiego«. Obraz ten jest starszy od kościoła, bo jeszcze w 1653 roku był umieszczony w dawnym kościółku drewnianym, dziś już nie istniejącym. Obok kościoła w kapliczce spoczywają zwłoki Gertrudy z Komorowskich Potockiej (opiewanej przez Malczewskiego w »Marji«) i zwłoki jej rodziców. W **Susznie** stary dwór obronny z basztami stracił po przebudowie w roku 1906 dawny swój wygląd, był siedzibą Gertrudy Komorowskiej.

Na północ 6 km. od Radziechowa **Peratyn**; w okolicy zwracają na siebie uwagę wały z czasów prawdopodobnie Zygmunta III Augusta, o czem świadczyłaby statua w rozkopach wałów znaleziona, oddana do zbiorów naukowych gimnazjum w Radziechowie.

Stojanów najdalej wysunięta na północ stara osada położona przy dawnym kordonie rosyjskim, powstaniem swem sięga początków XV wieku, miasto handlowe, otrzymało od króla Jana Kazimierza przywileje. Właściciele Wojciech i Anna Kadłubińscy założyli tu w 1524 roku probostwo łacińskie, do którego należały także gminy z Wołynia. W Urzędzie parafialnym znajduje się wiele starych manuskryptów. Przedłużenie linji kolejowej

stąd do Łucka wpłynęłoby poważnie na rozwój miasta. Obok Stojanowa **Baryłów**, mogiła i wały z czasów wojen za króla Jana Kazimierza, na folwarku w Korczówce ad **Wolica Baryłowa** znajdują się chodniki, pozostałość po powstaniu w 1863 roku.

Na wschód od Radziechowa w odległości 32 km. miasteczko **Szczurowice**, otoczone lasami, położone nad Styrem. W czasach przedrozbiorowych było miastem powiatowem, należącem do województwa Bełzkiego. Podczas zaciętych walk nad Styrem (1916 i 1917) zostało doszczętnie zniszczone, w ruinę obrócono kościół zbudowany przez króla Jana Kazimierza. Losowi temu uległa również cerkiew i stary piękny dwór w **Romanówce** szczurowskiej. Obecnie nie można odróżnić starych wałów i szczątków dawnych budowli wśród nowych rumowisk i okopów, powstałych w czasie wojny europejskiej. W ustach ludu przechowuje się tradycja o starem mieście i o zamku książąt Wiśniowieckich, inne źródła, jak stare dokumenty, mapy, plany itp. zniszczone w czasie wojny. — O dawnych obwarowaniach świadczy nazwa przedmieścia »Za wałami«. W tradycji ludu zachowały się również wspomnienia o walkach z Tatarami, co odpowiada prawdzie historycznej, gdyż w pobliżu leży słynne **„Beresteczko"** (10 km.) Leszniów (6 km.) **Strzemilcze** (5 km.). Wszystkie te miejscowości pamiętne z 1651 roku. Obok Szczurowic pomiędzy Romanówką a Smarzowem znajduje się t. zw. »Tatarska mogiła«, w której przed wojną znaleziono prócz szczątków ludzkich, broń z XVII wieku. W pobliżu **Romanówki** w 1863 roku powstańcy mieli swą kryjówkę, w Leszniowiez do dziś zachowały się obwarowania ziemne z tego czasu pochodzące. Mają być tam zakopane, jak głosi pod nie, działa artylerji polskiej z roku 1863. — Jako pamiątka z wojny światowej pozostały okopy, w niektórych miejscach zupełnie nie naruszone, groby poległych i cmentarze niemieckie, na których jest też kilka grobów tureckich.

W kierunku południowo-wschodnim od Radziechowa około 19 km. znajduje się miasteczko **Łopatyn**, stara osada znana w XIV wieku jako własność Władysława księcia Opolskiego, później zaś Fedora Lubarta, księcia łuckiego, Ziemowita, księcia mazowieckiego; rozciągała się w miejscu zwanem »Zamczysko«, gdzie obecnie znajduje się leśniczówka. — Wznosił się tam niegdyś zamek wielkich książąt litewskich, z którego zachowały się wały, okopy i podziemne chodniki; między zamczyskiem a wzgórzem, gdzie dziś jest wieża obserwacyjna, był mur zaopatrzony w bramę, która miała bronić przystępu nieprzyjacielowi. Starożytną tę bramę staraniem właścicieli długi czas utrzymywano w niezmienionym wyglądzie; uszkodzona poważnie w roku 1904 została odbudowana, jednak już na nową modłę.

Dzisiejszy **Łopatyn** leży na północny-wschód od »Zamczyska«. Dawny drewniany kościółek, fundowany w roku 1414 przez księcia Ziemowita, znajdował się w samym środku osady; z głównego ołtarza tego kościółka zachowała się figura Matki Boskiej, którą przechowano obecnie w ogrodzie obok plebanji. Na środku rynku stoi od niepamiętnych lat kapliczka św. Jana Nepomucyna. Cerkiew i dzisiejszy kościół znajdują się na uboczu. W kościele, zbudowanym w r. 1772 przez kasztelana buskiego Adama Myszkę Chołoniewskiego cudowny obraz Matki Boskiej i piękne malowidła na sklepieniu i ścianach, wykonane przez Stroińskiego; w zakrystji znaczna ilość starych ornatów, w podziemiach kościelnych spoczywają zabalsamowane zwłoki fundatorów i kolatorów kościoła. Cerkiew drewniana, zbudowana za króla Jana Kazimierza została w roku 1927 rozebrana; pozostawiono tylko dzwonicę, a na miejscu rozebranej cerkwi zbudowano nową. Piękny pałac właścicieli dóbr Łopatyńskich został w czasie wojny światowej zniszczony; pozostała z niego tylko brama wjazdowa z dwoma polskimi orłami. W pokojach północnego

27. *Łopatyn.* Pomnik gen. Dwernickiego.

skrzydła pałacu mieszkał za czasów hr. Adama Zamojskiego bohater z pod Stoczka Jenerał Józef Dwernicki i tu zakończył dnia 23 lipca 1856 r. swe życie. Zwłoki jego spoczywają na miejscowym cmentarzu. Rodacy i towarzysze broni wznieśli mu wspaniały **pomnik** w postaci kamiennego sarkofagu; na sarkofagu, ozdobionym rzeźbami, widnieje w otoczeniu sztandarów lew jako symbol odwagi i siły. Pomnik jest ogrodzony, sztachety imitują lance kawaleryjskie, a słupy lufy armatnie. Na tymże cmentarzu pomnik w kształcie obeliska nad mogiłą, kryjącą szczątki 60 żołnierzy polskich w okrutny sposób porąbanych przez bolszewików w czasie walk w roku 1920. Między Łopatynem a Podmonastyrkiem ogromne wały ziemne z czasów wojen kozacko-polskich, ciągnące się niemal aż po Beresteczko.

Na południe od Radziechowa około 6 km. **Krzywe**, cerkiew z jedną kopułą w formie krzyża, zbudowana w XVIII wieku przez Ksaweryna Szydłowskiego, posiada dobrze zachowany portret fundatora. W odległości

10 km. miateczko **Chołojów,** w którem często przebywał król Jan III Sobieski, jadąc z Żółkwi do dóbr swoich na Wołyniu, znajduje się tam cerkiew drewniana, zbudowana w roku 1724, na folwarku lamus, stara budowla z bramą t. zw. żelazną, służąca w swoim czasie za więzienie. W **Dmytrowie** w roku 1925 wykopano większą ilość monet szwedzkich, pochodzących z pierwszej połowy XVII wieku.

W odległości 28 km. od stacji kolejowej Krasne, na linji kolejowej Lwów—Brody, a 24 km. od Radziechowa, miasteczko **Toporów** założone z końcem XV wieku przez Jana z Tenczyna, posiadało niegdyś duże znaczenie. W czasie wojny europejskiej zostało ogromnie zniszczone. Na uwagę zasługuje kościół, zbudowany w roku 1675 w stylu gotyckim. uszkodzony pociskami armatniemi, oraz synagoga. W r. 1643 król Jan Kazimierz ciągnąc na odsiecz wojskom, oblężonym przez Chmielnickiego w Zbarażu, obozował tutaj w pierwszych dniach sierpnia, z tego czasu pozostały wały, usypane z dwóch stron miasteczka. 6 km. od Toporowa wieś **Trójca,** na miejscu dawnego klasztoru zbudowano w roku 1760 drewnianą z trzema kopułami cerkiew św. Trójcy.

Powiat: SKAŁAT

Powierzchnia 917 km² — Ludność 85.326.

Skałat miasto powiatowe, ludność 7200 mieszkańców, dojazd do Skałatu i Grzymałowa koleją z Tarnopola t. j. do Skałatu 36 km. a do Grzymałowa 48 km., stacja kolejowa 2 km. od miasta. Dorożki w cenie 1 zł. 50 gr. Cena autobusów: Do Tarnopola 3 zł. do Grzymałowa 1 zł. z Tarnopola do Grzymałowa 4 zł. Hotele: A. Willnera. Restauracje: I. Elfenbeina, J. Kaczki, J. Grubmana, handel śniadankowy: Kossowskiego. Urzędy państwowe i samorządowe: Starostwo, Sąd powiatowy, władze wojskowe, K. O. P., Urzędy skarbowe, Inspektorat szkolny, Pow. Komenda P. P., Urząd pocztowo-telegr., Wydział powiatowy. Instytucje ekonomiczne i finansowe: Składnica Kółek rolniczych, Spółdzielnia wojskowa. Instytucje sportowe i społeczne: Strzelec, »Sokół«, T. S. L., Oddział Wojewódzkiego Towarzystwa Turystyczno-Krajoznawczego, Gospoda polska.

Powiat skałacki godny jest zwiedzenia głównie dla wycieczek w Miodobory. Punktami wyjścia są Skałat, Grzymałów.

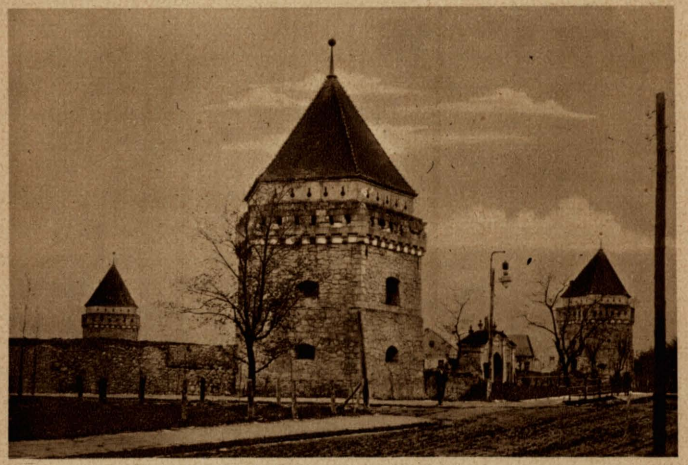

28. *Skałat.* Baszty zamku. Fot. Weintraub

W mieście Skałacie znajduje się:

Zamek, założony około r. 1630 przez Krzysztofa Wichrowskiego, należał potem do Firlejów. Zniszczony w czasie wojen kozackich, odbudowany w XVIII w. leży po stronie zachodniej miasta nad stawem. Zamek zbudowany był w formie czworoboku z czterema pięciobocznemi basztami po rogach. Szczególnie piękną jest brama wjazdowa z końca XVIII w. z dwiema furtkami po bokach i kamiennym rycerzem na szczycie. Na ze-

wnętrznej stronie nad bramą znajdują się na płytach kamiennych napisy, tyczące się historji zamku. Ponadto godna widzenia stara synagoga i nowy kościół z wysoką wieżą. W odległości 3 km. od Skałatu **Nowosiółka skałacka** w dolinie wśród wzgórz Miodoborów, nagich i porytych wskutek wydobywania kamienia na drogi i budowle. Znamienna tem, że ludność zachowała strój ludowy.

Grzymałów, miasteczko odległe o 12 klm. od Skałatu, końcowa stacja lokalnej linji kolejowej z Tarnopola (48 klm.). Stacja kolejowa w miejscu; codzienne połączenie autobusowe z Tarnopolem. W miasteczku Hotele: S. Reisberga, Restauracje: »Dom polski«, Kleinera, Löwenhaara, Sulika. Urząd pocztowo-telegraficzny. Organizacje sportowe i społeczne: Strzelec, »Sokół«, T. S. L., Dom polski.

Miasteczko ładnie położone na zboczu jaru Gniłki nad stawem. W stronie północnej na wzniesieniu nad stawem pałac, przerobiony z obronnego niegdyś **zamku** z pierwszej połowy XVII w., założonego przez Ludzickich, kolejno należał do Sieniawskich, Lubomirskich, Rzewuskich i Pinińskich. Niegdyś tworzył kwadratowy budynek z czterema basztami, później przerobiono go na prostokątny budynek 2-piętrowy z dwiema sześcioboczemi basztami po bokach. W czasie wojny zniszczony; obecnie w ruinach. Dokoła ogromny park, pochodzący z czasów hetmana Sieniawskiego. Przed zniszczeniem posiadał pałac wiele pamiątek i dzieł sztuki. Ponadto znajduje się tam **kościół** z fasadą z r. 1754 w stylu barokowym i stara cerkiew drewniana.

Na wschód od Grzymałowa (5 km.) **Okno,** fabryka kilimów (dziś zniszczona). Przed wojną znajdowała się tu wielka bibljoteka, (20.000 tomów) archiwum z 15.000 dokumentów, zbiory artystyczne, archeologiczne, kolekcja starych kilimów, zbiory miniatur, porcelany, broni polskiej i orjentalnej. Należy do Fedorowiczów.

Obok Okna głęboka bezodnia zw. »Oknina« u podnóża skałek: Ostrej i Nazarowej, zjawisko erozyjne, będące w związku z budową geologiczną Miodoborów. W zimie nie zamarza i nawet w czasie mrozów pokryte zielonością. W pobliżu w lesie między Grzymałowem a Turówką most kamienny, zbudowany na »Ostrej Skale« przez Sobieskiego. Niedaleko w lesie grota pustelnika z kamiennemi rzeźbami.

Miodobory zwane także Tołtrami, najwyżej na Podolu wzniesione pasmo wzgórz, biorą swój początek w okolicach Załoziec i Podkamienia, biegną w kierunku południowo-wschodnim na Zbaraż, zbaczają na wschód od Skałatu i Grzymałowa pod Kręciłowem, wkraczając na Podole rosyjskie, przewinięte w tem miejscu przez Zbrucz malowniczym jarem. W dalszym ciągu sięgają poza Dniestr, znikając wreszcie w stepach bezarabskich, po stronie rumuńskiej.

Jest to najpiękniejsza część Podola i nosi słusznie

29. *Miodobory.* Widok z Ostrej Skały. Fot. Gąsiorowski

nazwę »Szwajcarji Podolskiej«. Wzdłuż ich wyniosłego grzbietu prowadzi droga stepowa ocieniona stuletniemi dębami t. zw. szlak tatarski. Na obie strony wspaniałe widoki. Z grzbietów wzgórz i równego poziomu ich podnóża wystrzelają skały wapienne o dziwacznych kształtach zdala podobne do ruin starych zamczysk. Są to rafy muszlowe, powstałe jako utwory brzegowe, wapienne, ongiś morza Sarmackiego, a to w czasie ostatniego zalewu morskiego, po którym wyłonił się ląd Podola z dzisiejszą rzeźbą.

Także pod względem botanicznym i geologicznym przedstawiają Miodobory wiele osobliwości. Spotyka się tu resztki wschodnio-europejskiej flory stepowej, która w tych okolicach dobiega kresu geograficznego osiedlenia. W ziemi wiele muszli.

Najpiękniejsze skały Miodoborów: »Kłodnickie skały« przy Białej Karczmie, na gościńcu z Podwołoczysk do

30. *Miodobory*. Grzbiet skalny. Fot. Gąsiorowski

Tarnopola, »Czarna Skała« pod Nowosiółką Skałacką, »Ostra Skała« i »Nazarowa Skała« pod Oknem. Na prawo od nich wynurza się poszarpanymi konturami z okolicy stepowej »Dziurawa Skała«, najpiękniejsza z nich między Ostapiem a Oknem, w kształcie półkolistym. Okolica dość posępna z białymi gzemsami skał, wieńczącemi szczyty wzgórz (nadającemi charakter ruin przyrody z przed lat tysięcy).

Jar **Kręciłowski,** wyżłobiony przez Zbrucz w Miodoborach zaczyna się od Satanowa, miasteczka położonego na stronie rosyjskiej po Trybuchowce, długości około 20 km. Najpiękniejsze punkty: Słobódka Satanowska z klasztorem OO. Kapucynów na górze, później

31. *Kręciłów*. Pustelnia w »Puszczy«. Fot. Gąsiorowski

zamienionym na monastyr czerńców rosyjskich i część pod Bohutem, gdzie strome i skaliste brzegi Zbrucza porasta odwieczny las. Szczególnie interesującą jest wioska **Kręciłów** zarówno z powodu swego pięknego po-

łożenia, jakoteż z powodu znajdującej się tam w »Puszczy« **pustelni,** w której przebywali przez wiele lat asceci, wiodący świątobliwy żywot. Charakterystyczne są znajdujące się w tej pustelni **figury świętych** jak np. »Boży grób«.

32. *Kręciłów.* »Boży Grób« w pustelni. Fot. Gąsiorowski

Touste 10 klm. na południe od Grzymałowa, u stóp szczytów Miodoborów t. j. »Wołowej« 400 m., »Wysokiej Góry« 382 m. i »Jancowej« 436 m. Wiele domów starych z podsieniami; ślady zamku; na południu dwie ogromne mogiły.

Krasne, wioska położona 22 klm. w kierunku płd.-wsch. od Skałatu, w Miodoborach wśród lasów na wysokości 374 m., posiada najwyższe położenie w powiecie; ‹stąd dotkliwy brak wody› słynie ze sadów. Znajduje się tu cerkiew jednonawowa zbudowana w 1806 r. z fasadą barokową i kamiennemi figurami na szczycie.

Podwołoczyska, stacja graniczna na linji kolejowej Lwów-Tarnopol-Podwołoczyska. Połączenie kolejowe z Rosją sowiecką w kierunku Kijowa i Odessy. Hotele:

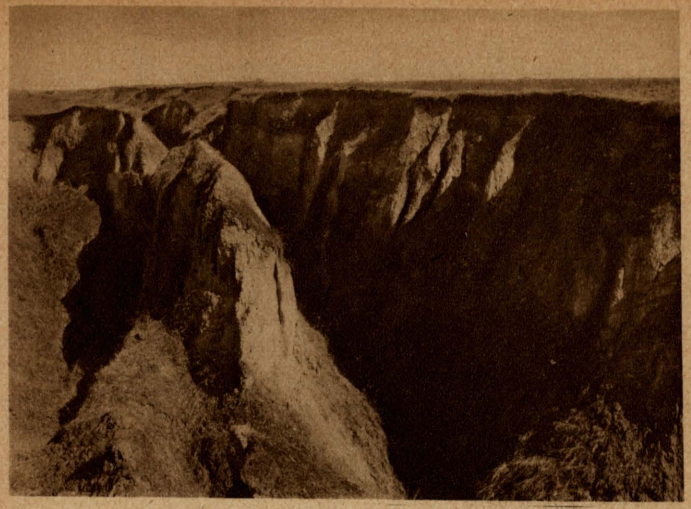

33. *Kałaharówka.* Utwory loessowe. Fot Gąsiorowski

Weiglera. Restauracje: na dworcu kolejowym, J. Teibera, S. Seidena, F. Vogelbauma. Urzędy państwowe: Sąd powiatowy, Urząd celny, Urząd pocztowo-telegr. Organizacje sportowe i społeczne: »Strzelec«, »Sokół«, T. S. L.

Droga gościńcem 32 klm. od Skałatu ciągnie się na dużej przestrzeni serpentynami wśród malowniczo zalesionych wzgórz, skąd bardzo piękny widok na okolicę.

Koło **Kałaharówki** nad Zbruczem znajdują się interesujące pod względem geologicznym utwory **loessowe.**

Powiat TARNOPOL

Powierzchnia 1.163 klm.² – Ludność 129.721.

Tarnopol miasto Wojewódzkie, mieszkańców 35.000. Dworzec kolejowy w samem mieście, odnowiony po

wojnie posiada obszerne poczekalnie i restaurację. Stacja węzłowa, pociągi w stronę Lwowa, Podwołoczysk, Zbaraża, Skałatu i Grzymałowa, Kopyczyniec, Chodorowa. Na dworcu przechowalnia bagaży. **Dorożki** jednokonne i dwukonne; stały postój przy ul. A. Mickiewicza; taryfa umieszczona na dworcu i w każdej dorożce. Kurs jednorazowy w obrębie rogatek m. Tarnopola od 1 osoby bez pakunków wynosi 1 zł., z pakunkami 2 zł.; poza rogatkami miasta zapłata wedle umowy. Dorożki-samochody (taksówki); stanowisko i stacja benzynowa przy ul. Mickiewicza (naprzeciw poczty). Opłaty: za przewóz 1 osoby w mieście w obrębie rogatek 1.50 zł., zaś poza Tarnopol za każdy kilometr od 50 gr. do 2 zł., zależnie od jakości drogi. **Autobusy:** postój ul. Mickiewicza, obok kościoła parafjalnego. Na linji: 1) Tarnopol-Mikulińce kursują dwa autobusy, cena za przejazd 2 zł.; 2) Tarnopol-Zbaraż kursuje autobus, cena 2.50 zł.; 3) Tarnopol-Skałat kursuje autobus, cena 3 zł.; 4) Tarnopol-Lwów i z powrotem kursuje 1 autobus, opłata równa cenie biletu kolejowego III. klasy pociągu posp. **Hotele** pierwszorzędne: »Podolski«, ul. Mickiewicza 27, »Puntscherta«, plac Dominikański 1, »Adlera«, ul. 3-go Maja 5; pokoje od 4 do 8 zł. — drugorzędne: »Grand«, ul. Farna 3, »Landaua«, Rynek 33, pokoje od 1.50 do 4 zł. **Restauracje** w hotelach »Podolskim« i »Puntscherta« (w obydwóch koncerty), dalej Abramczuka ul. Mickiewicza 17; Kawiarnie: Boulevard, ul. Mickiewicza 27; Restauracje i mleczarnie: ul. Mickiewicza 10; Cukiernie: Adamowskiego, Niemca i Chylińskiego, przy ul. Mickiewicza; Pokoje do śniadań Tenenbauma, ul. Mickiewicza. Biuro podróży i sprzedaż biletów kolejowych »Orbis«, ul. 3-go Maja. **Wojewódzkie Towarzystwo Turystyczno-Krajoznawcze,** gmach Urzędu Wojewódzkiego, udziela informacji w sprawach turystyczno-krajoznawczych na terenie Województwa. Stacja meteorologiczna przy Komendzie placu. Urzędy państwowe

i samorządowe: Urząd Wojewódzki przy ul. 29 Listopada, Dowództwo 12 Dyw. piech. naprzeciw gmachu Urzędu Wojewódzkiego, Sąd Okręgowy, Okręgowy Urząd Ziemski, Wojewódzka Komenda Policji Państwowej, Starostwo, Sąd powiatowy, Urzędy skarbowe, Inspektorat szkolny, Urząd pocztowy i telegraficzny przy ul. Mickiewicza, Pow. Komenda P. P. i Komisarjat P. P., Pow. Urząd Ziemski, Wydział Powiatowy. Zakłady naukowe: 4 państw. Gimnazja, pryw. Gimnazjum żeńskie, państw. Seminarjum nauczycielskie męskie i 2 pryw. żeńskie, szkoła przemysłowa i szkoła handlowa. Instytucje ekonomiczne i finansowe: Oddział Banku Polskiego przy ul. Konarskiego, Oddział Banku Ziemian przy ul. Mickiewicza, Filja Banku hipotecznego, przy ulicy 29 Listopada, Współdzielczy Bank włościański, ul. Piłsudskiego 9, Podolski Bank współdzielczy, ul. Kościuszki 3, ruskie Pow. Tow. Kredytowe, Mickiewicza 4, Współdzielnia Kredytowa, plac Sobieskiego, Miejska Kasa Oszczędności tamże, Oddział Polskiej Dyr. Ubezpieczeń, Redakcja tygodnika »Głos Polski«, ul. Kościuszki. Organizacje sportowe i społeczne: T. S. L., Związek oficerów rezerwy, Związek strzelecki, »Gwiazda«, Izba rękodzielnicza, S»okół«, P. K. S. »Kresy«, Policyjny Klub sportowy, Ż. K. S. »Jehuda«, Bursa rzemieślnicza, Ochronka św. Józefa, Wojewódzki Komitet L. O. P. P., Wojewódzki Komitet opieki nad dzieckiem i młodzieżą i Komitet Wychowania fizycznego. Kinoteatry: »Palace«, »Podole«, przy ul. Mickiewicza, »Mars« (w koszarach 54 p. p.), »Uranja«, ul. Konarskiego 2. — Łazienki, ul. Konarskiego 3.

Miasto zawdzięcza swe powstanie hetmanowi Janowi Tarnowskiemu, który w roku 1540 uzyskuje od króla Zygmunta Starego przywilej lokacyjny na założenie m. »Tharnopolje«. Wśród pustkowia nad wielkim stawem, utworzonym z rzeki Seretu wznosi ten wielki hetman zamek, otacza miasto murem obronnym i tworzy w ten

sposób nową warownię, mającą bronić granic Rzeczypospolitej przed napadami hord wschodnich.

Doznając szczególnej opieki ze strony królów polskich, miasto obdarzone (1550) prawem magdeburskiem, rozwija się ogromnie, a mieszkańcy jego dochodzą do wielkiego dobrobytu, w czasie jednak wojen kozackich oraz najazdów Turków, zostaje miasto kilkakrotnie złupione i spalone. Z rodziny Tarnowskich przechodzi w ręce hr. Ostrogskich, następnie staje się kolejno własnością Zamoyskich, Sobieskich, aż do Marji Kazimiery, małżonki króla Jana III, a po jej śmierci królewiczów Konstantego i Jakóba, jakiś czas należy do Potockich, po rozbiorach do Korytowskich. Ostatnim jego właścicielem był Jerzy Michał Turkuł, który zwalnia mieszkańców miasta od poddaństwa i sprzedaje gminie zamek. W roku 1566 miasto otrzymało od króla Zygmunta Augusta prawo składu. Położone na szlaku handlowym stało się z czasem ważnem miejscem wymiany towarów między wschodem a zachodem. Rok rocznie w dniu św. Anny t. j. 26 lipca rozpoczyna się tu słynny jarmark na zboże i bydło trwający 14 dni, w okresie tym miasto jest niezmiernie ożywione. Przed wojną zjeżdżali się tu kupcy niemal z całej Europy i dokonywali wielkich transakcyj.

W latach 1809—1815 Tarnopol wraz z obwodem należał do Rosji. Po kongresie wiedeńskim »Kraj Tarnopolski« przyłączono znowu do zaboru austrjackiego. Tarnopol rozwija się szybko, ciągnąc korzyści z handlu z pobliską Rosją. W czasie wojny światowej znajdując się dłuższy czas na linji bojowej ucierpiał ogromnie. Ustępujący w roku 1917 Rosjanie spalili zamek i wiele gmachów w śródmieściu.

Od września 1921 r. jest Tarnopol stolicą Województwa Tarnopolskiego i siedzibą Wojewody.

Stara część miasta rozciąga się między cerkwią (przy ul. Lwowskiej), zamkiem, synagogą, cerkwią parafjalną

i kościołem OO. Dominikanów. Zabytki te wchodziły w system fortyfikacyjny miasta.

Zamek położony jest od strony zachodniej na wzniesieniu opadającem stromo ku stawisku, w dolnej jego części, zapewne najstarszej, mieściły się dwie kondygnacje kazamat, od podwórza jest wysoki na dwa piętra. Od miasta oddzielony był głębokim, suchym rowem i podmurowanym wałem. Na narożnikach wznosiły się murowane baszty, zaopatrzone w strzelnice. Do zamku można było dostać się przez zwodzony most i murowaną piętrową bramę. Zamek kilkakrotnie był pustoszony, w r. 1675 wojska Ibrahima paszy, mszcząc swe niepowodzenia pod Trembowlą, obróciły go w gruzy. Zamek do pierwotnego wyglądu doprowadzili Sobiescy. Z początkiem XIX w. Franciszek Korytowski przekształcił go na pałac i obok niego od strony południowej wybudował ogromny gmach, zwany »nowym zamkiem«, również zniósł obwarowania, otaczając zamek zwykłym murem. W miejsce dawnej bramy wzniósł dwa, do dzisiejszego dnia zachowane

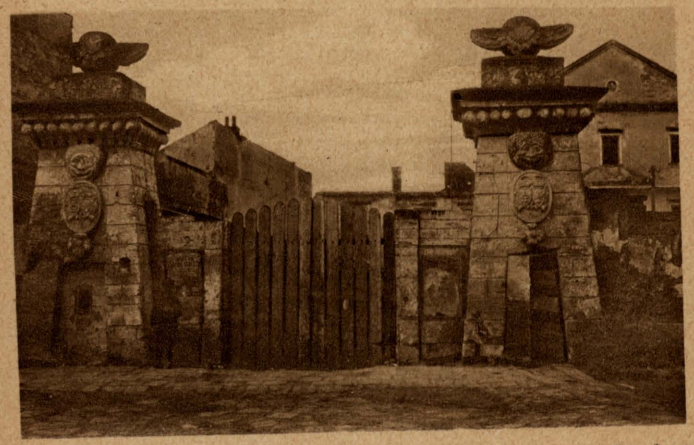

34. *Tarnopol.* Brama zamkowa. Fot. Laub

35. *Tarnopol.* Kościół OO. Dominikanów. Fot. Laub

pylony, zbudowane na sposób egipski. Słupy te zbudowane z ciosowego kamienia, zaopatrzone są w furtki do przejścia, a w górnej części ozdobione herbem Korytowskich (Mora) i jego żony z Żabińskich (Ostoja). Ponad tarczami herbowemi maszkary lwich głów, a na wierzchołkach oskrzydlone kule. Jakiś czas służył zamek za koszary, dziś, po spaleniu go w roku 1917 przez ustępujące wojska rosyjskie, sterczą tylko ściany.

Obok placu Sobieskiego w pobliżu t. zw. »Pułkownikówki«, budowli z czasów rosyjskich, wznosi się wspaniały **kościół OO. Dominikanów.**

Ufundowany w roku 1749 przez w. hetmana kor. Józefa Potockiego, zbudowany z kamienia ciosowego, jest w Polsce jednem z najcenniejszych dzieł architektury późnego baroku. Od frontu zdobią go dwie wieże zakończone oryginalnemi zwężającemi się hełmami. Rozpięta nad środkową częścią świątyni kopuła dodaje jej powagi; wewnątrz lekko sklepiony sufit pokryty jest freskami architektoniczno-figuralnemi, pędzla St. Stroińskiego z 1777 r. Wspaniały wielki ołtarz, w prawej zaś nawie obraz Matki Boskiej Różańcowej o wysokiej artystycznej wartości, w głównej nawie nagrobek fundatora J. Potockiego. Do kościoła przypiera klasztor z ozdobną fasadą; w klasztorze bogaty zbiór ornatów; na podwórze prowadzą rzeźbione bramy wjazdowe.

Położona nad zwolna zarastającym stawem **cerkiew** przy ul. Lwowskiej, pod wezwaniem św. Krzyża, pochodzi z końca XVI wieku, budowa jej jest zbliżona do stylu gotyckiego; piętno to szczególnie nadaje wysoka wieża o dachu ostro spadającym.

Bożnica przy ul. Podolskiej, zbudowana w XVII w. z kamienia w kształcie prostokąta, była punktem warownym dawnego miasta. W oryginalnej jej architekturze przebijają cechy wschodnie; okna ostrołukowe; jedyna ozdoba, to attyka renesansowa. We wnętrzu świeczniki oraz hafty noszą piętno artyzmu dawnych czasów. Nowszego

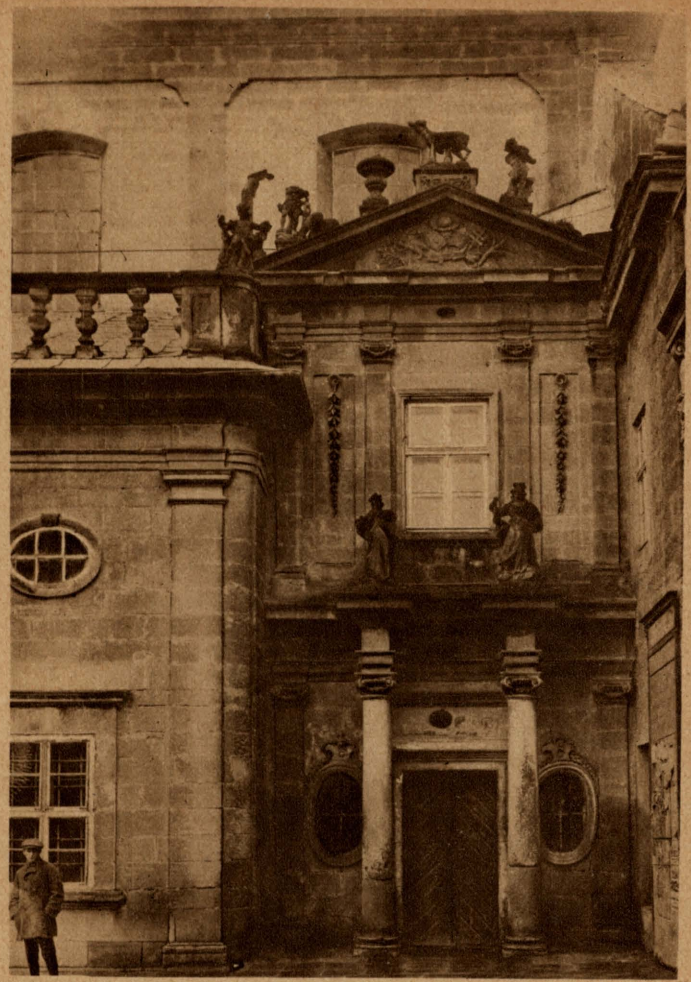

Fot. Laub

36. *Tarnopol.* Fasada klasztoru OO. Dominikanów.

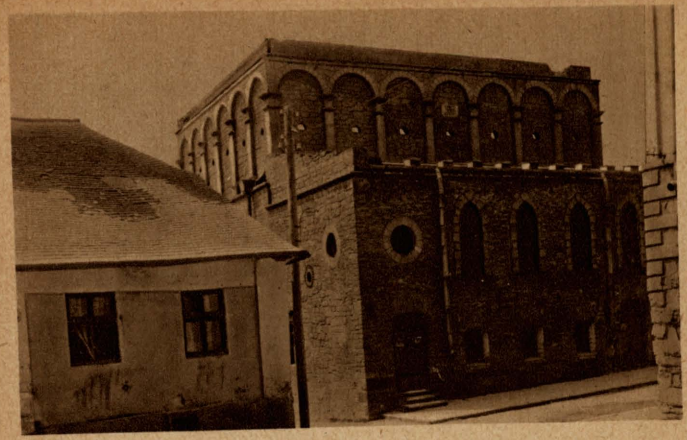

37. *Tarnopol.* Bożnica. Fot. Radomski

pochodzenia jest **bożnica** przy ul. Perla, wybudowana w 1813 r. z kamienia, posiada bogatą bibljotekę zaopatrzoną w dzieła hebrajskie.

Cerkiew parafjalna przy ul. Ruskiej, zbudowana została z kamienia łamanego prawdopodobnie z początkiem XVII wieku, chociaż fundamenta i część murów zdawałyby się wskazywać, że stała na tem miejscu budowla znacznie wcześniejsza, może z XV w. Jest ona rzadkim w Polsce typem starej cerkwi wzorowanej na architekturze wschodniej.

Fot. Laub

38. *Tarnopol.* Cerkiew parafjalna.

Miasto zamknięte dawniej w tych granicach, obecnie rozciąga się dalej w kierunku dworca kolejowego.

Najpiękniejszą ulicą tej części miasta jest szeroka i długa ulica Adama Mickiewicza, środkiem przecięta plantacjami (skwerem) miejsce korsa. U jej początku wznosi się zbudowany przed wojną światową w stylu gotyckim wspaniały **kościół** obecnie parafjalny, projektu słynnego architekty Talowskiego, ze strzelistą, dominującą nad miastem wieżą. Ulicę zdobi pomnik A. Mickiewicza, a opodal na trawniku kamień pamiątkowy z napisem: »Wilhelm, Deutschlands Kaiser, König von Preussen, weilte hier am 26. VII. 17. auf dem Gefeldestand Seines ersten Garde-Feld-Artillerie-Regiments«, a na odwrotnej stronie w języku francuskim i polskim »15 lipca 1919 Dywizja Strzelców polskich pod dowództwem Generała de Champeaux wstąpiła bohatersko do Tarnopola«. Dążąc w tym kierunku dalej, dochodzimy do gmachu Towarzystwa Szkoły Ludowej przy ul. Kaczały 2, z t. zw. baszty roztacza się przepiękny widok na okolicę. W gmachu tym mieści się **„Muzeum Podolskie,** powstałe w roku 1914 jako jedyna tego rodzaju placówka kulturalna na naszem Podolu, zawierało wiele cennych okazów, które po największej części w czasie wojny zostały przez najeźdźców zrabowane i uwiezione. Dzięki zabiegom Zarządu T. S. L. instytucję tę powołano na nowo do życia. W kilku odnowionych salach pomieszczono uratowane, oraz stale powiększane zbiory dawnej broni, numizmaty, stroje ludowe i narodowe, dokumenty, druki i inne pamiątki historyczne dotyczące Podola. Zwiedzać je można codziennie za zgłoszeniem w Zarządzie Koła T. S. L. Bibljoteka T. S. L. zawiera obecnie przeszło 7000 dzieł z różnych działów, otwarta codziennie w godzinach od 9·30 do 11·30 i od 15·30 do 18·30.

Poza dworcem kolejowym leży starannie utrzymany park miejski, obok zaś plac sportowy.

39. *Tarnopol.* Kościół parafjalny. Fot. Laub

Na przedmieściu »mikulinieckiem« **cerkiew** z trzema bizantyńskiemi kopułami, niegdyś monastyr bazyljański, gromadzi w czasie odpustu wiele ludu. Obok zbudowana w roku 1837 z kamienia ciosowego wieża dzwonnicza w stylu romańskim, tworzy zarazem bramę. Wokoło cerkwi stary cmentarz z kilkoma płytami barokowemi i interesującemi nagrobkami z początku XIX wieku. Na położonym obok starym cmentarzu żydowskim zasługują na uwagę nagrobki z napisami starohebrajskiemi.

Poza miastem na wzgórzu cmentarz katolicki, kryje szczątki ofiar wojny światowej, oraz zawiera wiele pięknych pod względem architektonicznym nagrobków. Ponadto w mieście znajduje się szereg charakterystycznych **budowli** z czasów rosyjskich o kilku wysokich kolumnach na froncie, na których opiera się wiązanie dachowe. Należy tu wymieniona już t. zw. »Pułkownikówka«, budynek Sądu Okręgowego i Starostwa przy ul. Mickiewicza i szereg domów w rynku i na przedmieściach.

40. *Tarnopol.* Stylowy budynek. Fot. Laub

Po stronie zachodniej Seretu przedmieście **Zagrobela,** skąd widok na miasto, które jednak najpiękniej przedstawia się od strony południowej. W Zagrobeli pałac Czarkowskiego-Golejewskiego, w którym obecnie mieści się szkoła rolnicza, opodal wysoko sterczą ruiny spalonego w czasie wojny światowej pałacu Galla. Wzdłuż stawu w kierunku wsi Białej można odbyć piękny spacer.

Dalej 8 km. od Tarnopola wieś **Płotycz,** w czasie wojny światowej szczególnie dotkliwie zniszczona. Kościół parafjalny z nagrobkiem Korytowskich. W ogrodzie dworskim dwa przeniesione z okolicy **nagrobki** wschodnie z XVIII wieku. Z napisu w języku tureckim, umieszczonym na nagrobku turbanowym wynika, iż zabytek ten jest pomnikiem »El Hadżi Ali Effendiego, hodży dworu cesarskiego, zmarłego zdala od ojczyzny«. Drugi nagrobek w formie wielkiej, prostokątnej płyty marmurowej z pięknie wykutą ornamentacją, zawiera napis ormiański, który w przekładzie opiewa. »Tu jest grób odpoczynku Amazyjczyka Satetołu hadżi Nehabeda, syna Grzegorza, który przeniósł się do wieczności w r. 1211 (1763 po Chr.)«.

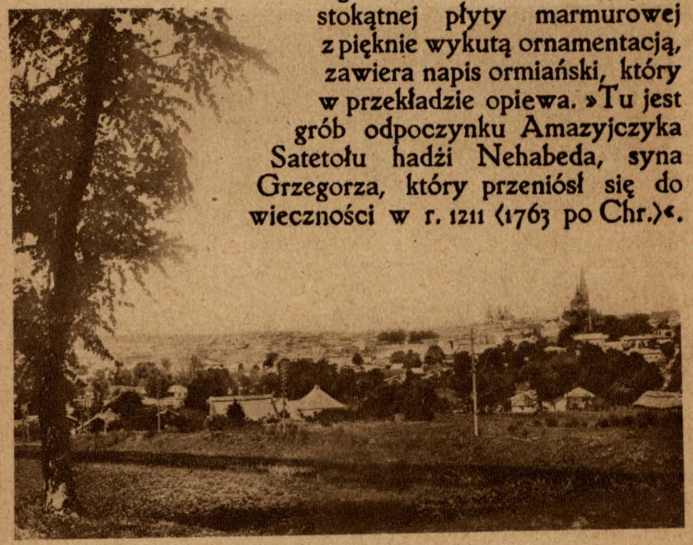

41. *Tarnopol.* Ogólny widok. Fot. Adela

42. *Pfotycz.* Nagrobek turecki.

Ulubionemi miejscami wycieczkowemi, licznie w niedziele odwiedzanemi są laski w Gajach i Petrykowie. Z tego ostatniego, położonego wysoko nad brzegiem Seretu, roztacza się piękny widok na miasto. Dalszą pieszą wycieczkę wożna odbyć w kierunku południowym wzdłuż Seretu do wsi Ostrów—Berezowica, 8 klm. od Tarnopola. W Ostrowie piękny pałac i park hr. Baworowskich.

Za Ostrowem na linji Tarnopol—Kopyczyńce miasteczko **Mikulińce** 4 km. od Stacji kolejowej. W miasteczku wielkiej wartości zabytkowej barokowy **kościół** z XVIII wieku, fundowany przez Ludwikę Potocką, żonę Józefa hetmana w. kor., wyróżnia się on wspaniałą fasadą, zdobną w kolumny i kamienne figury. Nad półkolem od fasady wznosi się wieża o trzech kondygnacjach z barokowemi narożnikami. Fasada rozdzielona kolumnami doryckiemi, jońskiemi i korynckiemi i zaopatrzona w figury kamienne, na szczytach narożników figury i wazony kamienne. Założony przez tę samą fundatorkę **pałac** hr. Reyów został w XIX wieku przerobiony.

Nad Seretem po stronie północnej miasteczka wznoszą się ruiny **zamku,** założonego z końcem XVI wieku przez Annę z Sieniawskich małżonkę Wawrzyńca Spytka Jordana podskarbiego w. kor. Zbudowany z kamienia tworzył on czteroskrzydłowy budynek, ściany od zewnątrz są 2 m. grubości. Zamek umocniony był trzema 2-piątrowej wysokości basztami, opatrzonemi strzelnicami na działa. Od strony wschodniej i zachodniej umieszczone sa sklepione bramy. Wewnątrz obszerny dziedziniec, wokoło ubikacje mieszkalne, a pod niemi ogromne piwnice. Wnętrze zupełnie zniszczone, a mury dość dobrze zachowane. Położony na szlaku tatarskim, stanowił ważną placówkę rycerską. W roku 1675 wsławił się on mężną, uporczywą obroną, kierowaną przez Orchyjowskiego przeciw licznym zastępom tureckim, wysłanym przez Ibrahima Seymana z pod Zbaraża. Zamek dłuższy czas był siedzibą Zborowskich, następnie zaś kolejno pozostawał w ręku kilku znakomitych rodzin polskich.

Na zachód 3 klm. od Mikuliniec we wsi **Konopkówka** silne źródło siarczane. Dawniej istniał tu zakład kąpielowy, który z biegiem czasu i z braku kapitałów podupadł tak, że ślad po nim nie pozostał.

Powiat: TREMBOWLA

Powierzchnia 697 km² — Ludność 85.067.

Trembowla miasto powiatowe, o ludności około 8.000 mieszkańców, oddalone jest około 42 klm. od Tarnopola w kierunku południowym, posiada dworzec kolejowy w miejscu (2 godz. jazdy pociągiem osobowym z Tarnopola). Dorożki 1 zł. do 1 zł. 50 gr. Hotele: Fischera obok stacji, ponadto kilka mniejszych hoteli w mie-

ście. Restauracje: kolejowa, Fischera, Steinigowej. Urzędy państwowe i samorządowe: Starostwo, Sąd powiatowy, Władze wojskowe, Urzędy skarbowe, Pow. Komenda Pol. Państw., Inspektorat szkolny, Urząd pocztowo-telegr., Wydział powiatowy. Zakłady naukowe: państw. gimnazjum. Instytucje ekonomiczne i finansowe: Powiatowa Kasa Oszczędności, Kasa Stefczyka, Składnica Kółek Rolniczych, Pow. Sojuz Kooperatyw, Organizacje sportowe i społeczne: »Sokół«, »Strzelec«, »Gwiazda«, Towarzystwo Szkoły Ludowej, Oddział miejscowy Wojewódzkiego Towarzystwa Turystyczno-Krajoznawczego.

Położenie miasta nadzwyczaj malownicze w pięknym jarze rzeki Gniezny. Trembowla jest jednym z najstarszych grodów Podola, bo już w XI wieku była stolicą udzielnego księstwa i terenem sporów poszczególnych książąt. Rozbudowana w drugiej połowie XIV wieku za czasów Kazimierza Wielkiego, pozostaje Trembowla przez kilka wieków pod ustawiczną grozą wojen, a szczególnie dotkliwie niszczą ją ciągłe najazdy Tatarów, Kozaków i Turków.

Osobliwości miasta:

Ruiny zamku położone na zachód od miasta, skąd roztacza się wspaniały widok na miasto i okolicę. Do ruin prowadzi bardzo wygodna ścieżka serpentynowa. Zamek był kiedyś obronny, stanowił siedzibę starostów grodowych, obecnie w ruinach, z których znaczne jeszcze sterczą szczątki, t. j. mury zewnętrzne i wały. Początki zamku sięgają czasów Kazimierza Wielkiego. W ciągu wieków przebudowywano go kilkakrotnie, obecne ruiny pochodzą z pierwszej połowy XVII wieku. Poddany w roku 1672 Turkom a następnie przez nich opuszczony, był w roku 1675 terenem bohaterskich czynów Jana Samuela Chrzanowskiego i jego żony Zofji, której pomnik stoi dziś u stóp ruin. Mury obwodowe zamku zbudowane z kamienia łamanego, zachowały się w dolnej swej części wraz z basztami; był to pięciobok

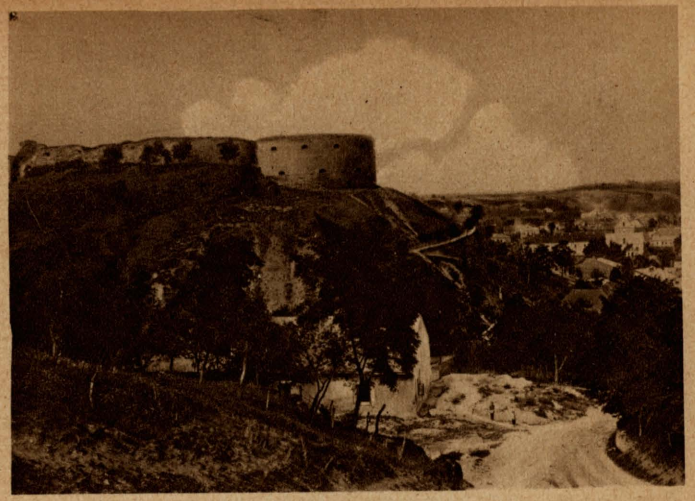

43. *Trembowla.* Ruiny zamku. Fot. Radomski

z wielkim owalnym rondlem. Brama zamkowa znajdowała się w baszcie czworobocznej, sklepionej półkolisto o kamiennych obramieniach.

Klasztor i kościół renesansowy Karmelitów, zbudowany w pierwszej połowie XVII w., otoczony murem z obronnemi basztami, zakończonemi stożkowatemi daszkami. Zasługują na uwagę: nagrobek fundatora Dulskiego, stare obrazy i tablice pamiątkowe odsieczy Wiednia. **Rzymsko-katolicki kościół parafjalny** w Trembowli wybudowany w roku 1927 wedle projektu prof. Adolfa Szyszki-Bohusza w stylu bazyliki starochrześcijańskiej. Trzy nawy oddzielone od siebie kolumnami jońskiemi, stropy kościoła bogato rzeźbione, w kolorze białym trzymane; fasada frontowa ozdobiona w parterze kolumnami jońskiemi, na pierwszem piętrze kolumnami korynckiemi. Dwie wieże ozdobione są w dwóch najwyższych kondygnacjach kolumnami korynckiemi. Kościół ten jest

44. *Trembowla.* Jar Seretu pod monasterem. Fot. H. Gąsiorowski

w Europie północno-wschodniej jedyną, pod względem swego stylu budowlą monumentalną kościoła starochrześcijańskiego.

45. *Podgórzany.* Ruiny monasteru Bazyljanów. Fot. H. Gąsiorowski

Cerkiew św. Mikołaja z połowy XVI. wieku była pierwotnie miejscem obronnem; na gotyckie jej pochodzenie wskazuje sklepienie gwiazdowe z żebrami.

Strusów 7 klm. od Trembowli leży w jarze Seretu. W mieście pałac i park Gołuchowskich, obok miasteczka resztki ruin dawnego zamku Strusiów.

Na południe 3 km. od Trembowli znajdują się w **Podgórzanach** ruiny **monastyru** Bazyljanów. Jest to wybitny zabytek architektury i budownictwa warownego XII wieku, tak zwany »Monastyrek« były klasztor i cerkiew Bazyljanów. Obwiedziony w czworobok murem z czerwonego kamienia, mur ten opatrzony jest na czterech rogach piętrowemi basztami. We wieży wjazdowej, w całym klasztorze i w cerkwi, zachowały się prawie wszystkie sklepienia krzyżowe i beczkowe, wykonane z martwicy. Okrągłe baszty narożne i wysoki mur obronny z wylotami strzelniczymi okalają cały objekt. Początek tego monastyru nie jest dotychczas znany, a tylko z nadania Jana Kazimierza, datowanego w Szarogrodzie w roku 1663 widać, że był to monastyr dawny i znacznymi dochodami opatrzony.

W sąsiednich wioskach t. j. w Podgórzanach, **Zieleńczu i Semenowie** znajdują się

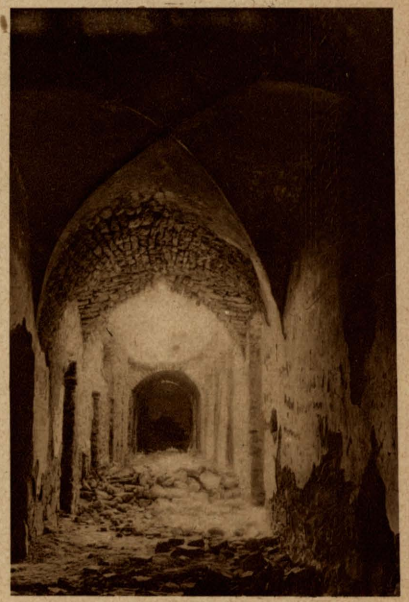

Fot. Gąsiorowski

46. *Podgórzany.* Wnętrze ruin monasteru

wykopaliska z czasów przedhistorycznych, okopy i uroczyska.

Od Trembowli 4 klm. na zachód, w wiosce **Zaścianocze** słynny kamieniołom trembowelski, bądący własnością miasta Trembowli. Kamieniołom produkuje twardy piaskowiec czerwony t. zw. kamień trembowelski, używany do chodników, kostek brukowych, grobowców itp.

Zachodnią granicę powiatu trembowelskiego zajmują bezleśne równiny t. zw. **step Pantalicha,** położony na wyżynie między jarami rzek Seretu i Strypy. W ostatnim ćwierćwieku przed wojną światową step ten został w przeważnej części osuszony i tylko w niektórych okolicach Pantalichy, znajdują się przestrzenne łąki, pomniejsze moczary i zbiorowiska wodne. Na terenie stepu szereg wiosek jak: Zazdrość, Nowy Tyczyn, Pantalicha, Tiutków, Brykula nowa i stara, Chmielówka, położone bądź to wśród osuszonych już pól i łąk, bądź też blisko moczarów. Step Pantalicha posiada wiele charakterystycznych roślin i ptactwa błotnego, dzięki czemu zasługuje na zwiedzenie przez turystów, zwłaszcza interesujących się florą względnie fauną, posiadającą cechy stepowe.

Na południe od Trembowli 6 klm. od stacji kolejowej Dereniówka leży ślicznie położone nad jarem Seretu, oblane dookoła wodami miasteczko **Janów,** zasługujące na uwagę z powodu resztek historycznego zamku. **Zamek** ten założony w wieku XVII przez wojewodę podolskiego Jana Golskiego, wzmocniony był basztami, z których jedna, t. j. północna okrągła i druga czworoboczna, obie z kamienia łamanego, stosunkowo najlepiej się przechowały. Ludność zwie je prochownią polską. Zamek ten został zdobyty w roku 1675 przez Turków i zniszczony tak, że pozostały po nim tylko wspomniane resztki. Obok zamku **kościół** fundowany przez Zofję Golską. Kościół ten był poprzednio zdaje się kaplicą zamkową, później nieco rozszerzoną, jakby świadczyła

o tem niesymetryczność wymiarów grubości i rozpięcia murów.

W miasteczku **Janowie** zasługują również na uwagę: **ratusz,** wielki prostokątny budynek, kryty mansardem, z pięcioma kolumnami i okopem podsieniowym, **rynek** i liczne **dworki** posiadające z frontu malownicze podsienia kolumnowe, a ponadto: **murowana cerkiew,** z początku XVIII wieku, z oryginalnym sufitem pułapowym i **bożnica** częścią murowana i drewniania z dachem mansardowym, pochodząca prawdopodobnie z XVII w. Bożnica ta jest charakterystyczną z powodu swej budowy, gdyż budynek jest drewniany, do niego zaś dostawiono części murowane, a na podmurowaniu wznoszą się znów części drewniane, wzmocnione od zewnątrz pilastrami słupowemi.

6 klm. od Janowa, a 10 klm. od Dereniówki ‹stacja kolejowa› leży miasteczko **Budzanów,** w bardzo pięknem położeniu, w jarze Seretu.

Nad miastem dominuje kościół, klasztor i bezpośrednio przylegające ruiny zamku, położonego na wzgórzu. **Zamek** pochodzi z pierwszych dziesiątek lat XVII wieku, założony był prawdopodobnie przez Jana i Marcina Hodorowskich, tworzył prostokąt z czterema okrągłemi basztami po rogach. Zdobyty w roku 1672 przez Turków i spalony ponownie w roku 1675 zmienił się w ruinę. Dopiero w r. 1765 przerobiono jedną jego część t. j. dwie baszty na kościół, a w drugiej części, ‹pozostałe baszty› urządzono mieszkanie dla proboszcza. Dolną część północnego skrzydła zamku odrestaurowano w roku 1846 i zamieniono na klasztor SS. Miłosierdzia, który obecnie jest zniszczony. Z dawnej studni zamkowej o głębokości przypuszczalnie 100 m. prowadzą daleko podziemne chodniki.

10 klm. na zachód od Janowa wioska **Mogielnica,** posiadająca groby przedhistoryczne, prawdopodobnie z czasów rzymskich, gdyż wyorywano tam często monety rzymskie.

Powiat: ZALESZCZYKI

Powierzchnia 718 km² — Ludność 66.762.

Zaleszczyki miasto powiatowe, około 5.000 mieszkańców. Ze Lwowa najdogodniejsza podróż linją kolejową przez Tarnopol—Czortków, na której w sezonie letnim kursuje wagon przeznaczony bezpośrednio do Zaleszczyk. Jadąc przez Stanisławów, należy się dwukrotnie przesiadać, a to w Stanisławowie i Białej Czortkowskiej. Ze stacji kolejowej do miasta 10 minut drogi. Dorożka 1 zł 50 gr. Kursują auta i autobusy. Hotele: Grand i Centralny — pokój od 3—4 złotych dziennie. Pensjonaty: »Słoneczna« Dr Poljanowskiej i położony w ogrodach nad Dniestrem »Kijów« P. Maksymowiczowej. Restauracje: Szponarskiego, Jurkowa i połączona z cukiernią jadłodajnia Anieli Tarkiewiczowej. Urzędy państwowe i samorządowe: Starostwo, Sąd powiatowy, Urzędy skarbowe, Władze wojskowe, Pow. Komenda P. P., Komisarjat Straży skarbowej, Komisarjat celny, Państw. Zarząd drogowy, Urzęd pocztowo-telegr., Wydział Powiatowy. Zakłady naukowe: państw. Seminarjum nauczycielskie, pryw. gimnazjum, państw. Zakład sadowniczy. Instytucje ekonomiczne i finansowe: Powiatowa Kasa Oszczędności. Instytucje sportowe i społeczne: »Sokół«, Związek Strzelecki, Tow. »Gwiazda«, Kasyno urzędnicze, Oddział miejscowy Wojewódzkiego Towarzystwa Turystyczno-Krajoznawczego (Seminarjum). W mieście szpital powszechny o 120 łóżkach. Lekarze stale ordynujący: Dr Doliński, Dr Jasiński, Dr Manowarda, Dr Rosenbaum.

Letnicy znajdują pomieszczenie w domach prywatnych, a to tak w mieście jak i w Starych Zaleszczykach, oraz w pobliskiej wsi Dobrowlanach. Czynsz miesięczny za pokój od 70—80 zł zależnie od urządzenia. Całkowite utrzymanie (mieszkanie z wiktem) jednej osoby przeciętnie 200 zł miesięcznie. — Większe grupy turystów

w czasie ferji letnich mogą umieścić się w szkołach. **Miejscowy Oddział W. T. T. K.** uruchamia w sezonie letnim schronisko o 20 łóżkach w Seminarjum nauczycielskiem i udziela turystom potrzebnych informacji przewodników i t. p. Letnicy winni o wskazówki co do pobytu zwracać się do Magistratu m. Zaleszczyk.

W kasynie bibljoteka i czytelnia. W budynku Wydziału Powiatowego **Muzeum** krajoznawcze zawiera cenne zbiory z powiatu zaleszczyckiego. Kino, przyjezdne teatry, koncerty w restauracjach umilają pobyt.

Zaleszczyki położone są nadzwyczaj malowniczo. Szeroka wstęga Dniestru oblewa miasto z trzech stron. Od strony Rumunji, jakby potężny wał wznosi się, sięgający 300 metrów wysokości, zalesiony brzeg, wykazujący odkryte warstwice geologiczne z epoki seluru, dewonu i miocenu.

Zaleszczyki, jako osada na szlaku mołdawskim oddawna były znane i posiadały ważne znaczenie dla handlu

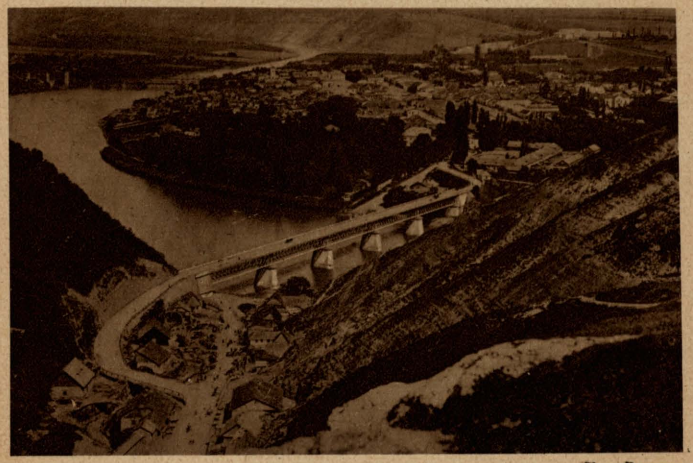

Fot. Baumer

47. *Zaleszczyki.* Ogólny widok z Kreszczatyku (przed wojną).

polskiego w czasie, gdy Dniestrem przewożono zboże do miejscowości położonych nad morzem Czarnem. W jakim czasie osada ta została założoną, niemożna ustalić. W wieku XVIII nabył je od Lubomirskich Stanisław Poniatowski kasztelan krakowski. W kierunku rozwoju Zaleszczyk szczególne położył zasługi jego syn, król Stanisław August. On to nadał Zaleszczykom przywileje na jarmarki i wreszcie w roku 1766 podniósł do rzędu miast królewskich. Za jego czasów sprowadzono tu i osadzono kolonistów niemieckich. Późniejsze wypadki dziejowe, epidemje i pożary doprowadziły miasto do upadku. — Wojna europejska pozostawiła tu również swe smutne ślady w postaci ruin kilkudziesięciu domów, spalonych przez wojska rosyjskie. Dzisiejsza granica państwowa odcięła miasto-półwysep od dawnego naturalnego obszaru gospodarczego, oraz pozbawiła je połączenia kolejowego z Kołomyją (63 km.).

Szczególne warunki klimatycze, predystynujące Zaleszczyki na jedyne w swym rodzaju letnisko i kąpielisko, stwarzają przed niemi nowe horyzonty rozwoju, którego szybkie tempo już obecnie daje się zauważyć.

Na środku rozległego rynku oryginalny **ratusz** miejski, wzniesiony w drugiej połowie XVIII wieku, ozdobiony czterema wieżyczkami, a także (zniszczoną w roku 1918) figurą szwedzkiego rajtara, miał być zamkiem myśliwskim ks. Józefa Poniatowskiego, dzisiaj przepełniony sklepami. Kościół z 1784 r. i stojąca obok organistówka mają ozdoby barokowe. W południowej części miasta wznosi się stary **pałac** z kolumnadą, stanowiący obecnie własność Turnauów. W parku miejskim obelisk Sobieskiego, w mieście wiele typowych dworków polskich z ganeczkami.

Cały szereg uliczek biegnących w kierunku południowo-wschodnim łączy miasto z gminą **Stare Zaleszczyki** mającą charakter wsi, której mieszkańcy wyróżniają się pięknemi i oryginalnemi strojami.

Zaleszczyki posiadają prawie południowy klimat. Wiosna zaczyna się tu o 3 tygodnie wcześniej niż na pozostałej części Podola. W lecie średnia ciepłota wynosi 25^0—30^0 R. Zima jest łagodna. Dzięki temu klimatowi, zaleszczycki półwysep niezwykle uroczy na wiosnę przybiera wygląd, w lecie staje się jednym wielkim sadem i zasługuje na nazwę »Polskiego Meranu«. Dojrzewają tu takie owoce jak: morele, brzoskwinie, wczesne czereśnie, melony, kawony, winogrona. Szlachetne te owoce wysyła się stąd do miast w całem państwie, a nawet poza jego granice. Dostatek ich na miejscu pozwala przeprowadzać w odpowiednich miesiącach kurację owocową. W okolicy podjęto próbną uprawę ryżu i drzew morwowych, istnieje również zamiar uprawy tytoniu tureckiego na większą skalę.

Przez znakomite swe kąpiele rzeczne i słoneczne na plaży, Zaleszczyki zbliżają się do kąpielisk adrjatyckich lub czarnomorskich, mogą się więc one stać przy odpowiednich urządzeniach w całej pełni również »Polską Rivierą«. Nic dziwnego, iż wyjątkowe te warunki ściągają rok rocznie nad słoneczny brzeg Dniestru falę letników i kuracjuszów. Frekwencja stale wzrasta i to mimo braku nowoczesnych urządzeń. W roku 1924 bawiło w Zaleszczykach około 300 osób, w roku 1927 już około 3.000 osób z różnych okolic Polski. — Pobyt w Zaleszczykach wskazany dla uzdrowieńców, wątłych, lżej chorych piersiowo, fizycznie i nerwowo osłabionych, pragnących spokoju i odpoczynku. Można tu przebywać z korzyścią dla zdrowia nie tylko w lecie, lecz także na wiosnę, w jesieni, a nawet w zimie.

Ogromną atrakcją Zaleszczyk są wycieczki w niezwykle obfitującą w przepiękne widoki i ciekawe zabytki okolicę, które można odbywać w ciągu jednego dnia.

Za przepustką ze Starostwa można przeprawić się koło uszkodzonego mostu kolejowego do Rumunji, do położonej na prawym brzegu miejscowości **Kreszczatyk,**

skąd roztacza się nieporównany widok na miasto i okolicę; tamże w klasztorze grecko-katolickim, zawieszonym na stromej ścianie dniestrowej, odbywa się w czasie lata charakterystyczny odpust.

Ulubionym celem spacerów jest w pobliżu Zaleszczyk położona wieś **Dobrowlany.** Znajdująca się tam cerkiewka miała być, według podania, przez powódź przyniesiona z Buczacza. W czasie wojny krymskiej (1854) Zaleszczyki ufortyfikowano; z czasów tych napotkać można w okolicy szańce. Od miasta na wschód prowadzi gościniec państwowy po przez uroczy i zalesiony jar Obiżowej (4 klm.) do Nowosiółki Kostiukowej. (22 klm.). Gościniec ten wznosząc się ku wyżynie serpentynami po Kasperowce, obfituje w piękne widoki. W tem miejscu przecina go Seret, który między Holihradami a Lesiecznikami tworzy jeden z **najpiękniejszych jarów Podola.** Spotyka się tu wciąż grupy fantastycznych skał, spra-

48. *Holihrady.* Jar Seretu. Fot. Radomski

wiających wrażenie domów, lub samotnie stojących olbrzymów (»Sfinks podolski«). W Lesiecznikach znajdują się jaskinie, które służyły ludności za schronisko przed Tatarami. W Holihradach zwraca uwagę skała szersza u góry zwana »puharem Sobieskiego«.

Fot. Gąsiorowski

49. *Zazulińce.* Cudowne źródło w ściance Dniestru.

Nowosiółka Kostiukowa stanowiła własność rycerskiego rodu Kostjuków-Wołodyjowskich, którzy założyli tam zameczek; do dzisiaj zachowała się jedynie część okrągłej baszty na cyplu urwiska. W miejscowości **Zazulińce** — 8 klm. od Nowosiółki na południe — znajduje się w ściance Dniestru wielce charakterystyczne »cudowne źródło«.

Obszar nad Dniestrem stał się terenem ściślejszych badań naukowych. Tak np. w Holihradach, jak w **Beremianach, Bedrykowcach i Dupliskach,** a zwłaszcza w **Koszyłowcach** (7 klm. od stacji kolejowej Tłuste) uzyskano wiele cennych wykopalisk jak: naczynia, rzeźby, monety, zatówno z epoki kamiennej młodszej, jakoteż z czasów rzymskich i wędrówki ludów. Pozatem odkryto szereg roślin i owadów pontyjskich i śródziemnomorskich, zupełnie nieznanych w innych stronach Polski.

W odległości 3 klm. od Zaleszczyk piękny las nad Dniestrem w Dźwiniaczu-Żeżawie — z widokiem na Horodnicę (Pokucie) dalej na północny-zachód ($27^1/_2$ klm.) **Czerwonogród,** 10 klm. od stacji kolejowej Worwolińce. Zjazd z tej strony serpentyną, gdyż uroczy ten zakątek położony jest w głębokiej kotlinie rzeki Dżurynu. Czerwonogród — to jedna z najstarszych osad na Podolu. Na wzgórzu murowany **zamek** obronny zbudowany

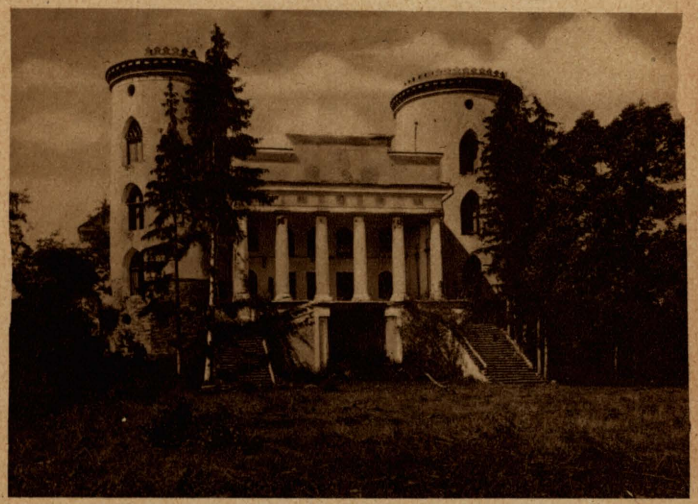

50. *Czerwonogród.* Pałac. Fot. Radomski

na miejscu starszego drewnianego z początkiem XVII w. rękami jeńców tatarskich, stanowił siedzibę starostów królewskich. Po przejściu w posiadanie ks. Ponińskich został przerobiony na **pałac,** a to z jednego najlepiej zachowanego skrzydła. Po bokach pałacu dobudowano nowsze i widoczne z daleka baszty, front zdobią monolitowe kolumny i herb Ponińskich. W parku zamkowym postawiono w r. 1813 pomnik kamienny, ozdobiony płaskorzeźbami. Pałac zniszczony w czasie wojny europejskiej stanowi dziś własność ks. Marji Lubomirskiej. Na razie nie jest on zamieszkały, lecz poczyniono już starania w kierunku jego odbudowy; zwiedzać można za zezwoleniem, po które należy zwrócić się do Dyrekcji dóbr w miejscu.

Na krawędzi kotliny kościół z 1716 r. U wyjścia z kotliny Czerwonogrodu największy na Podolu **wodospad** rzeki Dżurynu, na 16 m. wysoki. Jarem tej rzeki,

51. *Czerwonogród.* Wodospad Dżurynu. Fot. Radomski

wśród lasów, prowadzi droga do **Uścieczka** w odległości 7 klm, na zachód. Wycieczka do Czerwonogrodu i Uścieczka jest pierwszorzędną partją pod względem turystycznym i krajoznawczym.

Najpiękniejsza wycieczka, dostarczająca wiele miłych wrażeń to wycieczka jarem Dniestru od Niżniowa po Okopy św. Trójcy. Łodzie można wynajmować we wsiach nadbrzeżnych. Dniestr już od Niżniowa toczy swe wody w skrętach, tworzy malownicze zatoki i półwyspy. Strome brzegi, pokryte miejscami krzewami, niekiedy bardzo rzadkiemi roślinami stepowemi, gdzieindziej zaś nagie, z odkrytemi warstwicami geologicznemi, obfitują w wiele pieczar trudno dostępnych, pociągających swą tajemniczością i stanowią niebywałą atrakcję dla turysty.

Okolica, ze względu na piękność krajobrazu o charakterze górskim zwana jest »Szwajcarją Naddniestrzańską«. Pod **Beremianami** przechodzi Dniestr w granice powiatu zaleszczyckiego, przepływa obok miasteczka

52. *Uścieczko.* Jar Dniestru. Fot. Radomski

53. *Uścieczko.* Jar Dniestru. Fot. Radomski

Uścieczko, skąd do Zaleszczyk 26 klm. drogi. Od Uścieczka po Zaleszczyki i dalej w dół biegu rzeki zmienia się charakter jaru, gdyż brzegi stają się wyższe i nagie. Dochodzące tu z niedalekiej Besarabji gorące wiatry sprawiają, iż klimat jest nader łagodny.

Na ściankach dniestrowych wystawionych do południa rosną dziko migdały, wsie toną w ogromnych sadach, przeważnie morelowych.

Powiat ZBARAŻ

Powierzchnia 740 km.² — Ludność 65.450.

Zbaraż miasto powiatowe, ludność 8.500 mieszkańców (29 klm. od Tarnopola, 1.30 godziny jazdy koleją. Stacja kolejowa 1·5 km. od miasta, dorożki w cenie 1·50 zł. Między Tarnopolem a Zbarażem kursują 2 autobusy w cenie 1.50 zł. Hotele: Sary Horeckiej, Chany Barbaczowej, Bloksbergowej, Malwiny Berlasowej; ceny 3—4 zł. Restauracje: Dyonizego Rottenberga i Grzegorza

Rudnika. Urzędy państwowe i samorządowe: Starostwo, Sąd powiatowy, Urzędy Skarbowe, Powiat. Komenda Policji Państw., Inspektorat szkolny, Urząd pocztowy i telegr., Wydział powiatowy. Zakłady naukowe: państw. Gimnazjum. Instytucje ekonomiczne i finansowe: Polski Bank kredytowy, Ukr. Bank, Tow. handlowe »Rolnik«, »Bazar polski«, Składnica Kółek rolniczych i Torhowla. Instytucje sportowe i społeczne: T. S. L., »Sokół«, Związek Młodzieży Polskiej, Ż. K. S., Pow. Sojuz Kooperatyw, Oddział Wojewódzkiego Towarzystwa Turystyczno-Krajoznawczego.

Stacja kolejowa w czasie ostatniej wojny doszczętnie zniszczona, obecnie w odbudowie. Przy wjeździe do miasta cmentarze: żydowski i chrześcijański, nieco niżej cerkiew.

Miasto położone na obu zboczach Gniezny. Po lewej stronie na grzbiecie wyniosłego wzgórza opadającego stromo ku Gnieźnie, ruiny nowego zamku zbaraskiego. **Zamek** ten jest szczególnie godny widzenia dla turysty, tak dla pięknego widoku na miasto i sąsiednie okolice, jak głównie dla jego przeszłości historycznej, uwiecznionej genjalnem piórem Sienkiewicza w »Ogniem i mieczem«. Zbudowany wedle planów architekty holenderskiego przez Jerzego ks. Zbaraskiego w r. 1631, stanowił ważną zaporę dla hord tatarskich, jako położony na »Czarnym szlaku« tatarskim. Szlak ten wychodząc z Krymu prowadził przez Stary Konstantynów, Zbaraż, Sokal do Lwowa, gdzie schodziły się dwa inne szlaki, t. j. kuczmański i wołoski. Po bezpotomnej śmierci ks. Jerzego Zbaraskiego przeszedł zamek w r. 1636 na Janusza ks. Wiśniowieckiego. W roku 1648 zajęty został bez oporu przez Chmielnickiego w czasie jego pochodu na Lwów. W r. 1649, bohaterska obrona jego przez księcia Jeremiego Wiśniowieckiego natchnęła właśnie Henryka Sienkiewicza do stworzenia wielkiej narodowej epopeji. Czternastotysięczna bowiem armja polska oparła się tu zwycięsko dwustutysięcznej nawale tatarsko-kozackiej. Bagna

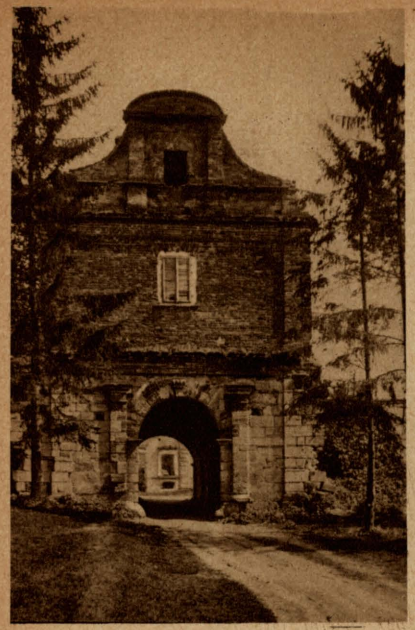

54. *Zbaraż*. Brama wjazdowa do zamku.

przed zamkiem, któremi przekradać się miał Skrzetuski do króla, są dziś znacznie osuszone, tworzą niewielkie moczary po obu brzegach Gniezny. W r. 1675 zamek zdobyty został przez Ibrahima Szyszmana, sułtana tureckiego i doszczętnie zburzony. Odrestaurowany ponownie przez Dymitra ks. Wiśniowieckiego przeszedł po jego śmierci do rodziny Potockich. W roku 1707 i 1734 obrabowany był przez wojska rosyjskie, popierające Augusta II i III w walce o tron polski przeciw Stanisławowi Leszczyńskiemu. W całości zachował się zamek aż do wieku XIX. Od połowy wieku XIX zaczyna się jego upadek. Ostatecznie zniszczony został przez kwaterujące wojska rosyjskie w czasie wojny europejskiej.

Dostęp do niego najłatwiejszy od strony budynku Starostwa. Na całość zabudowań zamkowych składa się obszerny przygródek i w głębi właściwy zamek. Przygródek był silnie oszkarpowany ciosowym kamieniem, miejscami podparty potężnemi blokami kamiennemi, opatrzony po rogach bastjonami; zachowało się jedynie oszkarpowanie i wysoki bastjon od strony Gniezny. Obecnie część przygródka stanowi sad, reszta zasadzona

55. *Zbaraż.* Ruiny zamku. Fot. Radomski

kępkami sosen, wśród nich dom mieszkalny właściciela p. Jawetza. Do właściwego zamku prowadzi jednopiętrowa brama wjazdowa o sklepieniu beczkowem z przyczółkami barokowemi. Parter z kamienia, piętro z cegły, zamieszkałe obecnie przez stróża. Zamek otoczony jest głębokim rowem i wałami zaopatrzonemi na 4 rogach w pięcioboczne baszty. Zewnętrzne ściany wałów i bastjonów wzmocnione były murem szkarpowym z ciosowego kamienia. W murze tym widać strzelnice z kazamat, sklepionych w wale od strony wewnętrznej. Z murów tych zachowała się jedynie część od strony południowo-wschodniej i bastjon południowy. W obrębie wałów obszerny dziedziniec. Wzdłuż wałów istniały sklepione kazamaty; dziś są one zupełnie rozwalone, zachowało się jedynie kilka w wale północno-zachodnim. Z każdego

56. *Zbaraż.* Kościół OO. Bernardynów.

bastjonu prowadziły chodniki sklepione do pałacu. W bastjonach tych były prawdopodobnie i więzienia.

W głębi dziedzińca **pałac**; tylna jego część dotyka wału połudn.-wschodniego wzdłuż całej jego długości, ponadto wrzyna się w wały boczne. Pałac ten zbudowany w stylu renesansowym składał się z szeregu większych i mniejszych komnat. Wnętrze jego zniszczone

57. *Zbaraż.* Dzwonnica kościoła OO. Bernardynów. Fot. Radomski

i zawalone gruzami, zachowały się jedynie ściany zewnętrzne. Obramienia okien i drzwi ciosowe, u góry gzymsy. Pod pałacem widać sklepione piwnice i chodniki zawalone gruzami, chodniki te miały łączyć również zamek z klasztorem, a świadczy o tem fakt, że przy kopaniu fundamentów, w mieście napotyka się często na sklepione piwnice lub chodniki. Budowa pałacu wskazuje, że wzniesiony był wedle dokładnie opracowanego planu z wielką symetrją i starannością.

Naprzeciw zamku, po drugiej stronie Gniezny **klasztor** OO. Bernardynów. Zbudowany przez Jerzego ks. Zbaraskiego w r. 1627. W roku 1636 osiedlili się w nim OO. Bernardyni. Zburzony w roku 1648 przez Kozaków i Tatarów, w r. 1675 przez Turków, Kozaków i Tatarów, tak, że w r. 1732 zaledwie mury z niego pozostały. Nowy kościół zbudowany został w r. 1755. W r. 1763 było tu studjum teologji spekulatywnej, przeniesione póź-

58. *Stary Zbaraż.* Resztki murów zamkowych. Fot. Radomski

niej do Lublina, w r. 1766 sprowadzono studjum retoryki i filozofji. W r. 1789 kościół i klasztor zniszczone zostały strasznym pożarem, poczem odbudowane przetrwały do dziś. Obecnie mieści się w klasztorze państw. gimnazjum koedukacyjne. Pierwotnie zbudowany był kościół w stylu barokowym, odbudowany został w stylu renesansowym, styl barokowy zachowała jedynie dzwonnica. Fasada kościoła łukowo wklęsła, po obu stronach wieże. W refektarzu klasztornym freski Stroińskiego. Dookoła klasztoru mury ze strzelnicami, lochami łączy się klasztor z zamkiem.

Za miastem 3 klm na zachód, w tak zwanym **Starym Zbarażu** ruiny **starego zamku** zbaraskiego, gniazda rodu Zbaraskich. Zbudowany był w wieku XV na krawędzi wyniosłej, skalistej góry. Zachowały się do dziś resztki ścian z kamienia łamanego i część bramy wjazdowej. W r. 1474 kniaź Wasyl Wasylewicz Nieświcki, broniąc się przeciw Tatarom spalił się wraz z zamkiem. Odbu-

dowany potem przetrwał do roku 1589. W tym roku broniony przez Janusza ks. Zbaraskiego, zniszczony został przez hordy tatarskie. Zamku tego ks. Zbarascy nie odbudowywali więcej, lecz założyli nowy, po przeciwległej stronie t. j. opisany wyżej tak zw. nowy zamek zbaraski.

W **Załużu** obok Zbaraża **cerkiew** obronna »Spasa« na sąsiedniem wzgórzu koło starego zamku zbaraskiego, zwana powszechnie »Monastyrek« od klasztoru OO. Bazyljanów, który tu niegdyś istniał. Cerkiew ta zbudowana została w r. 1600 przez starostę zbaraskiego Nowickiego, za czasów wojewody bracławskiego, Janusza ks. Zbaraskiego. Świadczy o tem wmurowana tablica z napisem w języku ruskim. Zbudowana z kamienia z wieżą, zaopatrzoną w strzelnice, o beczkowych sklepieniach, posiada niektóre ozdoby architektoniczne w stylu renesansowym, zwłaszcza sklepienia, okna i obramowany kamieniem i gzymsem wchód do wieży.

59. *Zarubińce.* Stary dworek.

7 klm. na wschód od Zbaraża, **Zarubińce** ze staropolskim dworem z XVII w., gdzie Samuel ze Skrzypny Twardowski (1600—1610) układał swe historyczne poematy. W **Bereźnicy Małej,** 20 klm. na zachód od Zbaraża, wystawiony przez miejscowych chłopów pomnik Kościuszki.

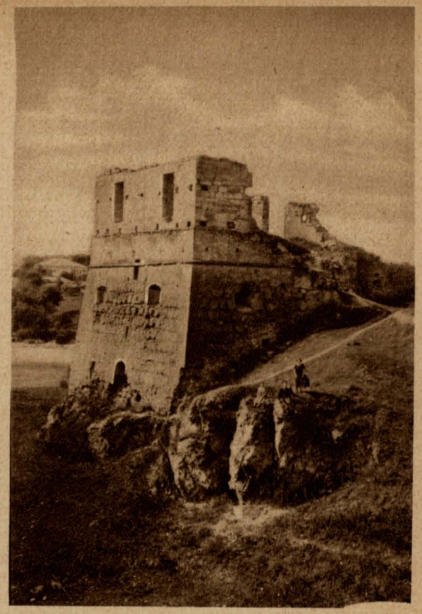

60. *Toki.* Ruiny zamku.

35 klm. na wschód od Zbaraża, a 15 klm. na północ od stacji kolejowej Podwołoczyska, niedaleko źródeł Zbrucza, miejscowość **Toki.** Oblane z trzech stron wodą, na górze za wsią, wznoszą się ruiny zamku ks. Wiśniowieckich. Mury **zamku** miały postać trójkąta z trzema basztami po rogach, posiadającemi strzelnice. Zachowała się jeszcze baszta pięcioboczna, pozatem pozostała tylko część ściany wschodniej i południowej. Zwiedzający ze względu na strefę pograniczną winni się uprzednio zaopatrzyć w Starostwie w Zbarażu w specjalne przepustki.

Powiat: ZBORÓW

Powierzchnia 908 km² — Ludność 72.090.

Zborów miasto powiatowe, liczy 4.800 mieszkańców, od stacji kolejowej oddalone 4 klm.; dorożka do miasta

2 zł. Zajazd i restauracja Olgi Jankowskiej. Urzędy państwowe i samorządowe: Starostwo, Sąd powiatowy, Urzędy skarbowe, Komenda P. P., Inspektorat szkolny. Instytucje ekonomiczne i finansowe: Bank zaliczkowy, Spółdzielnia »Rolnik«, Składnica kółek rolniczych. Organizacje sportowe i społeczne: Tow. Gimn. »Sokół«, Związek Strzelecki, Tow. Szkoły Ludowej, Oddział Tow. Gospodarczego, Tow. opieki nad zabytkami.

Miasto założyli w XVI wieku Zborowscy i nadali mu nazwę pierwotnego swego gniazda Zborowa, położonego w Małopolsce Zachodniej. Położone nad Strypą, otoczone jest od południa stawem, dawniej bronił miasto od północy wał ziemi. Przechodziło ono ciężkie koleje, gdyż okolica była terenem ustawicznych walk z Tatarami, później Kozakami i Turkami, którzy ze szczególną zawziętością pustoszyli ogniem i mieczem majętności Sobieskich, ówczesnych właścicieli Zborowa. W sierpniu 1649 r. nowo obrany król Jan Kazimierz, ciągnąc na odsiecz wojskom oblężonym w Zbarażu, stoczył na wyżynach pod Zborowem wielką bitwę z zastępami Chmielnickiego, posiłkowanemi przez hordy tatarskie, w rezultacie której zawarto ugodę »Zborowską«. W roku 1667 miasto w czasie najazdu Turków, Tatarów i Kozaków Doroszeńki zostało doszczętnie zniszczone, a mieszkańcy przez ordę tatarską w pień wycięci. Jakób Sobieski funduje tu w roku 1627 rz.-kat. parafję, odbudowuje i zaludnia spalone i opustoszałe włoście, a król Jan III sprowadza nowych osadników. Zborów jednak liczący w swoim czasie dziesięć tysięcy mieszkańców, do dawnej świetności, wskutek ciągłych najazdów nie powraca. Ze śmiercią królewicza Jakóba Sobieskiego, dobra te przeszły na ks. Radziwiłłów, przed rozbiorem Polski należały do Antoniego Bielskiego, a przed wojną europejską do hr. Karola Borkowskiego.

W mieście zasługuje na uwagę **kościół** parafjalny zbudowany w latach 1748—1755 z kamienia, fundacji

Aleksandra Siedlińskiego, w kościele znajduje się obraz Matki Boskiej, który woził ze sobą król Jan III w czasie swych wypraw wojennych. **Cerkiew** parafjalna zbudowana z ciosowego kamienia w roku 1794 w stylu barokowym. Okolice Zborowa były w latach 1916 i 1917 terenem zaciętych walk pozycyjnych między armją rosyjską, a armją austrjacką, rozłożoną na umocnionych wzgórzach pod Brzeżanami. — Od walk tych ucierpiało ogromnie miasto.

Na południowy-zachód 5 klm. od Zborowa wieś **Cecowa,** stara osada wchodząca w skład posiadłości Sobieskich, w czasach zaś porozbiorowych należąca między innemi do znanej rodziny Białynia — Chołodeckich. — W latach 1831—1846 jedno z ognisk ruchu konspiracyjnego w b. zaborze austrjackim, stąd wyruszyła z wybuchem rewolucji lutowej — 1846 r. wyprawa na Narajów, której epilogiem było stracenie we Lwowie Teofila Wiśniewskiego. Miejscowość ta stała się pamiętną w dziejach czechosłowackiego narodu. Tutaj porozrzucane po korpusach rosyjskich drużyny czeskie, złączone zostały w przededniu wielkiej ofenzywy gen. Brusiłowa w czeskosłowacką brygadę, która w dniu 2 lipca 1917 r. odniosła świetne zwycięstwo, okupując je śmiercią około 200 legjonistów. — W usypanej na pobojowisku mogile spoczywają synowie narodu czechosłowackiego, którzy pierwsi po bojach białogórskich zaświadczyli orężnie na polach zborowskich o dążności swego narodu do niepodległości. Dzień ten stał się narodowem świętem wskrzeszonego państwa czechosłowackiego, a pobojowisko stanowi cel licznych pielgrzymek. Stąd w czerwcu 1922 r. wydobyto ze wspólnej mogiły zwłoki jednego z bezimiennie pochowanych żołnierzy czechosłowackich, przewieziono je do Pragi i złożono uroczyście wraz z garścią ziemi z pól Cecowy jako »Nieznanego Żołnierza« w kaplicy ratusza Staromiejskiego. W dniu 2 lipca 1927 r., jako w dziesięciolecie czynu zborowskiego, odsłonięto

na wzgórzu pod Cecową, przy udziale około 2.000 przedstawicieli czechosłowackiego społeczeństwa pomnik i wmurowano weń tablicę pamiątkową.

Na zachód 17 klm. od Zborowa leży miasteczko **Pomorzany,** 10 klm. od stacji kolejowej Dunajów. Z osady powstałej zapewne w XIV wieku, Pomorzany zostały w roku 1456 przemienione na miasto, które później się rozwinęło i należało do znaczniejszych grodów. Dzisiaj liczy ono około 5.000 mieszkańców. Obszary te należały do znacznego rodu Świnków, którzy na kępie w dolinie Złotej Lipy wznieśli ogromny, w kształcie korabia, zamek przebudowany przez Siemieńskich w XVI wieku. **Zamek** był kilkakrotnie wraz z miasteczkiem w czasie wojen tureckich i najazdów tatarskich złupiony i spalony. Odbudował go król Jan III i wzmocnił fortyfikacjami, o które w późniejszych czasach rozbijały się czambuły tatarskie. Z końcem XVIII wieku nabyli Pomorzany Pruszyńscy i podnieśli zamek z ruiny, jednakowoż przekształcili go znosząc trzy baszty, usuwając bramę z wieżą i dwa skrzydła. W zamku urządzono bibljotekę, bogate archiwum, zgromadzono cenne obrazy, zbiory te po śmierci ich założyciela Józefa Pruszyńskiego poszły w rozsypkę. Z pierwotnego zamku tworzącego dawniej wielki czworobok, zachowały się do dzisiaj dwa skrzydła dwupiętrowe, wschodnie, z okrągłą basztą i południowe z galerją. Obecny właściciel Jerzy Potocki, zamek, znacznie w czasie ostatniej wojny zniszczony, odrestaurował i urządził w nim rezydencję.

W odnowionym **kościele parafjalnym** wielki ołtarz rzeźbiony, zdobią go liczne freski, oraz współczesny portret króla Sobieskiego. W posiadaniu kościoła znajdują się dwa ornaty, utkane z darowanych przez Jana III chorągwi tureckich. Również jego daru jest jeden z dzwonów ulany ze zdobytych pod Chocimem dział tureckich. **Cerkiew** stara, drewniana, w niej śliczny ikonostas daru

Sobieskiego. Zasługuje również na uwagę zbudowany w XIX wieku gotycki ratusz.

W okolicy Pomorzan wiele nagrobków i kopców. W pobliskiej wsi **Hodowie,** położonej w jarze rzeki Strypy znajduje się wzniesiony na polecenie króla Jana III **pomnik kamienny** w kształcie ostrosłupa, który przypomina potomnym, iż miejsce to, zasługuje na nazwę: »Polskie Termopile« zajaśniało tu w dniu 11 czerwca 1694 r. w całej pełni męstwo polskiego oręża. Wysłany na podjazd hufiec polski, złożony z kilku chorągwi husarskich i lekkiej dragonji w liczbie 600 konnych bronił się bohatersko pod wodzą pułkownika Konstantego Zahorowskiego i rotmistrza Mikołaja Tyszkowskiego przeciwko 40.000 hordzie tatarskiej, która po całodziennych atakach, obawiając się nadejścia posiłków, ustąpiła z placu boju, pozostawiając na niem dwa tysiące poległych.

W kierunku północno-wschodnim od Zborowa, malowniczo położony na pięciu wzgórzach okrytych lasem i sadami **Olejów,** niegdyś miasteczko należące do Sobieskich. Nad stawem wał, głęboki rów, oraz wykopywane tu i ówdzie cegły i kamienie są resztkami zameczku myśliwskiego króla Jana III. Nad okolicą, zasobną w specjalną glinkę, nadającą się do wyrobów ceramicznych, dominuje kościół parafjalny, zbudowany w roku 1863. Na cmentarzu kaplica z grobowcem rodziny Wodzickich. Do zabytków Olejowa należą dwa krzyże z XVI stulecia, z napisami kirylickiemi.

Dalej 25 km. od Zborowa, nad stawem rzeki Seretu, miasteczko **Założce,** około 8000 mieszkańców. Dom zajezdny Jakóba Figlera. W roku 1516 zakłada tu Marcin Kamieniecki **zamek.** Otoczony murem, położony wśród niedostępnych moczarów, zamek opiera się skutecznie najazdom tatarskim i tureckim, wreszcie w czasie wojen kozackich został zniszczony. W posiadaniu Wiśniowieckich i Potockich stał się wielkopańską siedzibą. W zamku załozieckim w roku 1603 car Dymitr Samozwaniec, po-

pierany przez ks. Konstantego Wiśniowieckiego, czyni przygotowania do wyprawy na Moskwę. Zamieniony przez późniejszych właścicieli na fabrykę sukna, potem na browar, został w czasie wojny europejskiej wskutek ostrzeliwania przez artylerję rosyjską, obrócony w gruzy. Z pierwotnego zamku zachowała się jedynie brama wjazdowa w północno-zachodniem skrzydle i pięcioboczna baszta ze strzelnicami, oraz wykutemi na niej herbami, »Pilawa, Poraj i Róża«.

Wcześniej, bo jeszcze w XV wieku zbudowano **kościół parafjalny,** który po odnowieniu w roku 1730 przez Józefa Potockiego, oraz odrestaurowaniu go po zniszczeniach wojennych, wykazuje w swej architekturze właściwości różnych stylów. W kościele znajdują się grobowce ks. Konstantego i Janusza Wiśniowieckich. Koło cerkwi powstałej z dawnego kościoła wznosi się rokokowa dzwonnica oraz piękna figura.

Powiat: ZŁOCZÓW

Powierzchnia 1183 km² — Ludność 107.079.

Złoczów miasto powiatowe, około 15.000 mieszkańców, leży prawie w połowie drogi ze Lwowa do Tarnopola. Dworzec kolejowy 2 klm. od miasta, dorożki w cenie 2·40—3 zł., taksówki 4·50. Hotele: Warszawski, Preisa, Pański (3 zł. dziennie). Restauracje: Deutsch, Kummer, Schnapp, oraz jadłodajnia Mykietyna. Urzędy państwowe i samorządowe: Starostwo, Sąd okręgowy i powiatowy, Władze wojskowe, Urzędy skarbowe, Urząd pocztowo-telegraficzny, pow. Komenda P. P., Zarząd drogowy, Wydział powiatowy, Inspektorat szkolny. Zakłady naukowe: Gimnazjum państw., pryw. Gimnazjum ruskie, Seminarjum nauczycielskie, szkoła handlowa. Instytucje ekonomiczne i finansowe: Bank zaliczkowy, filja Banku Polskiego, spółdzielczy Bank kresowy, Bank gospodarczy, Bank handlowy i dyskontowy. Organizacje

sportowe i społeczne: »Sokół«, »Strzelec«, Tow. Szkoły Ludowej, »Gwiazda«, Klub sportowy »Janina«, Proświta i towarzystwa żydowskie, Oddział miejscowy Wojewódzkiego Tow. Turystyczno-Krajoznawczego (w Gimnazjum).

Miasto leży w kotlinie Złoczówki, dopływu Bugu, rzeczki małej nie zaspakajającej w należytym stopniu potrzeb kąpielowych mieszkańców, co jest jedyną poniekąd wadą położenia miasta. Pozatem bowiem okolica Złoczowa jest piękna, górzysta i obfitująca w lasy i liczne sady. Przez południowo-wschodnią połać miasta ciągnie się pasmo wzgórz. Są to Woroniaki i Gołogóry, sięgające od Lwowa aż po Równe w Województwie Wołyńskiem, wzgórza te dochodzą do wysokości 467 m. n. p. m. (szczyt Wapniarka we wsi Nowosiółki) i są w tych stronach, podobnie jak całe podłoże powiatu, pochodzenia kredowego z domieszką gliny i piasku. W lecie pokrywa wzgórza dość bujny las liściasty.

Z najważniejszych objektów w mieście zasługuje na uwagę: położony w południowej stronie miasta na wzgórzu **zamek,** pochodzący z XVII wieku, wybudowany prawdopodobnie przez Siemieńskich, wzmocniony fortyfikacjami przez króla Jana Sobieskiego. Zamek zachował się w dobrym stanie, otaczają go wokoło dobrze zachowane mosty, oszkarpowania ramienne i baszty. Brama wjazdowa posiada jeszcze ślady zwodzonego mostu i znajduje się w północnej części terytorjum zamku. Na terenie zamku znajdują się dwa budynki, t. j. właściwy zamek, zamieniony przez rząd austrjacki z końcem XIX wieku na więzienie i ośmioboczny budynek t. zw. »cekhaus«. Budynki te i obecnie służą na więzienia, jakkolwiek ze względu na swą historyczną przeszłość powinny być przeznaczone na inne cele.

Do dalszych objektów zaliczamy: **kościół parafjalny** t. j. dawny kościół OO. Pijarów z XVIII w. posiadający dzwon z r. (1629) 1731, fundacji Jakóba Sobieskiego, syna króla Jana III. **Cerkiew św. Mikołaja,**

na wałach miejskich, jeden z najstarszych zabytków Złoczowa, pochodząca z końca XVI wieku, której wygląd zewnętrzny zmieniono w roku 1765. **Cerkiew parafjalna,** wybudowana w roku 1604 przez Marka Sobieskiego, Wojewodę lubelskiego, zawierająca w podziemiach groby macochy i sióstr króla Jana Sobieskiego. Synagoga wybudowana przez Jakóba Sobieskiego w roku 1724. Ponadto zasługuje na uwagę **Kaplica poległych** Bohaterów, wybudowana w roku 1923—24 na miejscowym cmentarzu. W kaplicy tej spoczywają pochowane zwłoki 22 oficerów i żołnierzy polskich, poległych w Złoczowie w czasie walk w latach 1918—1919. Oddział miejscowy W. T. T. K. przystąpił do założenia muzeum ze zbiorami z ziemi złoczowskiej.

Przy linji kolejowej łączącej, Lwów ze Złoczowem, znajdują się następujące miejscowości godne uwagi: **Kutkorz,** 45 klm. od Lwowa, z pięknym zamkiem i parkiem; na wysokim brzegu Pełtwi klasztor Kapucynów opasany murem obronnym z basztą; obok grobowiec hr. Komorowskiej. **Krasne,** 51 klm. od Lwowa, stacja węzłowa linji kolejowej Lwów—Brody i Lwów—Tarnopol, obok wsi dwie mogiły tatarskie. **Kniaże,** ostatnia stacja kolejowa od strony Lwowa, 10 km. od Złoczowa. Naprzeciw stacji widzimy na szczycie Woroniaków wśród lasu kapliczkę; jest to mauzoleum rodziny Strzęboszów; byłych dziedziców rozległych dóbr Lackie z okolicami. Obecnie dobra te z pięknym dworem, posiadającym wewnątrz portrety rodziny Strzęboszów, stanowią fundację w ręku SS. Opatrzności i służą na utrzymanie zakładu poprawczego dla dziewcząt.

Na linji kolejowej Złoczów—Tarnopol, leży miejscowość **Płuchów,** znana ze słynnego przed wojną wiaduktu kolejowego, który w czasie wojny został zniszczony, a na jego miejsce wybudowano serpentynę kolejową; obecnie na ukończeniu budowa nowego nasypu kolejowego, dochodzącego na tem miejscu do kilka piąter wysokości, z kamiennym przepustem na gościniec. Pod Płuchowem mija kolej europejski dział wód.

W kierunku północnym 10 klm. od Złoczowa znajduje się miasteczko **Sassów,** znane przed wojną z wielkiej fabryki bibułek cygaretowych, dziś fabryka częściowo uruchomiona. W miasteczku niektóre pamiątki po królu Janie Sobieskim i ślady wałów, które dawniej opasywały miasto. Po drodze z Sassowa do Podhorzec stał **Monaster Bazyljanów** na Pleśniku, założony w XVIII wieku przez Rzewuskich. Obok monasteru kurhany i wały dawnego grodu ruskiego, zniszczonego doszczętnie w połowie XIII wieku podczas najazdów tatarskich; w wałach tych wykopano wiele kości ludzkich i zabytków jeszcze z czasów przedhistorycznych.

27 klm. na północ od Złoczowa gościńcem przez Sassów wieś **Podhorce.** Do Podhorzec można się również dostać ze stacji kolejowej Ożydów na linji Lwów—Krasne—Brody, skąd przez Olesko 14 klm. gościńcem.

61. *Podhorce.* Zamek. Fot. Radomski

W Podhorcach słynny **zamek, największy zabytek** minionych czasów w Województwie Tarnopolskiem. Zamek ten wzniósł hetman Stanisław Koniecpolski. a budował go prawdopodobnie inżynier nadworny hetmana, Beauplan w latach 1635—1640. Zamek miał być miejscem »uciech i odpoczynku«, jak głosi napis nad bramą. To też, żeby odpowiedzieć przeznaczeniu, był urządzony z całym wielkopańskim przepychem i wspaniałością. Już zaraz po ukończeniu budowy, sąsiad Podhorzec, Jakób Sobieski wojewoda bełzki, wychwalał zamek w »Pieśni o Podhorcach«, (1640) a gdy w roku 1682 przeszedł zamek drogą darowizny od Koniecpolskich do Sobieskich, mianowicie do królewicza Jakóba, współczesny Dalerac, unosząc się w opisie swym nad zamkiem i jego wewnętrznem urządzeniem, wyraził się, że jest to »najpiękniejszy dom w Polsce i chociaż nie jest wielki, uchodziłby za bardzo piękny i w każdym innym kraju«. Od Sobieskich nabyli zamek Rzewuscy w roku 1720. Szczególnie opiekował się zamkiem Wacław, który przeprowadził restaurację zamku, zaczętą przez ojca, zbudował drugie piętro, nagromadził cenne dzieła sztuki i pamiątki po Sobieskich i urządził zbrojownię i bibljotekę. W tym czasie wojska rosyjskie spustoszyły zamek. Nie podniósł się on do dawnej świetności za spadkobierców Wacława, a więc za syna Seweryna, ani wnuka Wacława. W roku 1863 kupili go Sanguszkowie, przywrócili do dawnej świetności, robiąc z niego nietylko wspaniałą rezydencję wielkopańską, ale przedewszystkiem muzeum zabytków i pamiątek.

Zamek jest w stylu późnego renesansu. Składa się z korpusu środkowego i dwóch po bokach jego kwadratowych pawilonów, otoczony rowami i murami. Jest to gmach 2-piętrowy, ozdobiony terasami od północy, zaś balkonami i terasowo położonym ogrodem od południa. Kryty czerwono malowaną blachą (przedtem dachówką barwną). Na szczycie wież stoją alegoryczne

figury metalowe, jedna dźwiga świat, druga system słoneczny. Całość zabudowań zamknięta w czworoboku fortecznym murów otoczonych głęboką fosą; wewnątrz murów znajdują się kazamaty, izby mieszkalne dla służby i stajnie. Wejście prowadzi przez bramę kamienną z pięknemi ozdobami, tarczami herbowemi i napisem. Przez mały dziedziniec wykładany płytami kamiennemi wchodzi się do zamku.

Zamek zawiera kilkadziesiąt sal i komnat, z których szczególnie na I piętrze położone, nadzwyczaj bogato były ozdobione. Tam też znajduje się piękna kaplica zamkowa. Sale miały ściany kryte adamaszkiem, od którego barwy nosiły nazwy, jak: sala karmazynowa, złota, zielona, żółta i t. p. Ozdobione były nadzwyczaj bogato obrazami, nieraz ogromnej wartości artystycznej, nadto zaopatrzone w wszelaki sprzęt, jak: krzesła, sofy, sekretarzyki, szpinety, i t. p. cacka meblarskie, istne

62. *Podhorce.* Brama zamkowa. Fot. Radomski

muzeum z bogatym zbiorem broni i pamiątek po Sobieskich. Jak Podhorce wyglądały przed wojną światową, znajdzie ciekawy czytelnik dokładny opis w dziełku Wł. Kryczyńskiego: Podhorce, nakładem W. Zukerkandla w Złoczowie.

Dziś po wojnie widać wszędzie zniszczenie i opustoszenie: ściany odarte z obić, obrazy dekoracyjne ścian i platony sufitowe częściowo uszkodzone, z mebli resztki odarte i połamane, pozostały odrzwia i kominki marmurowe, oraz kaflowe piece, a i to daje pojęcie o wspaniałości dawnego urządzenia. Szczęściem, że znaczną część wartościowych rzeczy wywieźli dzisiejsi właściciele na zachód, wobec jednak powrotu do spokojnych czasów, należałoby przystąpić do gruntownego remontu samego zamku wewnątrz, jak i przywrócenia mu dawnej świetności.

Parter przeznaczony był na prywatne mieszkanie właścicieli, ozdobione cennemi pamiątkami. Pierwsze piętro, do którego wiedzie

63. *Podhorce.* Sala chińska w zamku (przed wojną).

droga z dziedzińca szerokiemi schodami przez loggie z obu boków zamku, obrócone było na muzeum. Dawniej szczególnie zaciekawiało owo muzeum na I p., złożone z 11 sal. Otwierał je pokój, zwany dawniej pokojem warty, którego ściany zdobiły portrety dziedziców zamku i dygnitarzy polskich, nadto portret Chmielnickiego i Karola XII. Sufit ozdobił malowidłami o treści mitologicznej malarz holenderski z XVII w. Jan de Baan. Stamtąd przechodziło się do sali rycerskiej, której strop zdobiły sceny z życia Koniecpolskiego, wymalowane w środku i ujęte w bogate rzeźbione ramy.

Na ścianach mnóstwo malowideł i portretów. Nie one jednak były treścią sali, lecz wspaniały zbiór zbroji i broni, podobno najbogatszy w Europie, zawierał w sobie 37 pełnych husarskich rynsztunków. Następnie sala karmazynowa, o posadzce marmurowej, ścianach adamaszkiem wybitych i bogatym suficie z malowidłami mitologicznemi, z którego zwisały ozdobne pająki weneckie. Na ścianach wisiały obrazy Tycjana, Caraocia, Rubensa, Rembrandta, a meble w stylu Ludwika XIV przesłane z Francji królowej Marysieńce. Obok pokój chiński, dalej sala złota, bogata w malowidła i sztukaterje, marmurowe portale i kominki. Dalsza sala zwierciadłowa lśniła od weneckihc luster, sufit malowany obrazami o treści biblijnej, na ścianach obrazy Guida Reniego, Tintoretta i Veronesa.

64. *Podhorce.* Kościół. Fot. Radomski

Gabinet mozajkowy z pamiątkami po królu Janie III nosił nazwę od ozdobnej posadzki i ściany, na suficie odmalowany Olimp. Dalszą salę żółtą poprzedzała bilardowa. W obu były obrazy i portrety, a w sali żółtej meble pokryte kurdybanem, wytłaczanym w piękny ornament. Jeszcze była jedna sala tak zwana zielona, w której mieszkali w XVIII i XIX w. niektórzy Rzewuscy, dziedzice Podhorzec.

Zamek otacza piękny park z alejami kilkusetletnich lip. Od strony północnej, gdzie dawniej były fontanny, opada zamek szeregiem teras w dół i z tej też strony przedstawia się on najpiękniej. **Kościół w Podhorcach,** oryginalnej budowy okrągłej z kopułą, zbudowany w XVIII wieku, wedle planów Wacława Rzewuskiego, front zdobią potężne kolumny korynckie, attykę posągi świętych, w ołtarzu obraz Czechowicza. Obok tzw. **Zajazd Hetmański,** starodawna karczma renesansowa, ogromny podłużny budynek przerobiony z dawnej stajni pałacowej. Ministerstwo Wyznań Rel. i Ośw. Publ. uznało Zajazd Hetmański w Podhorcach, jako nadający się na schronisko dla turystów zwiedzających Podhorce, remont budynku ma być przeprowadzony

Fot. Radomski

65. *Olesko.* Kościół.

Na linji kolejowej Lwów-Krasne-Brody, znajduje się stacja kolejowa **Ożydów,** 6 klm. od tej stacji na wschód położona miejscowość **Olesko.**

W miejscowości tej kilka gospod. Miasteczko należy do najstarszych grodów i było własnością kolejno ks. Świdrygiełły, Oleskich, Herburtów, Żółkiewskich, Daniłowiczów, Sobieskich, w końcu Rzewuskich. Na rynku miasteczka znajduje się **kościół,** pochodzący z XV w., obok którego stoi okrągła dzwonnica o wyglądzie potężnej baszty obronnej. Przed ołtarzem grobowiec Wojewody Ruskiego, Jana Daniłowicza, dziadka króla Jana Sobieskiego, naprzeciw grobowce dzieci Daniłowiczów, w kaplicy starożytna chrzcielnica. Z wału obronnego, który kiedyś otaczał miasto, zachowały się resztki przy drodze do Podhorzec za cmentarzem.

W Olesku słynny **zamek,** należący do najważniejszych zabytków kraju. W r. 1629 urodził się tu król Jan Sobieski. Na obecny wygląd zamku składały się wieki. Podstawę zamku stanowi fortalicja litewska z XIV wieku przerobiona w XVI wieku na siedzibę magnacką. Zamek,

66. *Olesko.* Zamek.

przyozdobiony przez Marję Kazimierę, zaczął podupadać dopiero w XIX w.za Rzewuskich; wiele pamiątek wywieziono do Podhorzec, inne rozsprzedano. W sali bawialnej zamku piękny kominek z »Sądem Parysa« w barokowej płaskorzeźbie. Komnata rodzinna Sobieskiego znajduje się na II piętrze. Nad bramą wjazdową zamku umieszczona wieża, a na stronie południowej zamku, położonym na wzgórzu, opadającym ze wszystkich stron stromo w dół, aleja lipowa po dawnym parku. Zwiedzać zamek można o każdej porze (informacji udzielają OO. Kapucyni). Zamek stanowi własność kraju i jest powoli restaurowany w miarę funduszów. — Na cmentarzu w Olesku znajdują się groby członków Rządu narodowego. Z Oleska do Podhorzec, na przestrzeni 8 klm., prowadzi gościniec przez grzbiet Woroniaków, zboczem muszlowej t. zw. Białej Góry, skąd roztacza się piękny widok na okolicę.

W połowie drogi z Ożydowa do Oleska, w miejscowości **Juśkowice, stary dwór,** ozdobiony wewnątrz stjukami prawdopodobnie Fontany. Budynek pochodzi z przełomu XVIII i XIX wieku, charakter budowy empirowo-klasycystyczny. Najlepiej zachowała się sala okrągła, wraz z ornamentami gipsowymi. Jest to jedyny przykład budownictwa polskiego i ostatni tego rodzaju zabytek w Małopolsce. Szkoda, że właściciele systematycznie niszczą ten zabytek.

W odległości 10 klm. na południe od Ożydowa, mniej więcej w połowie drogi do Złoczowa, leży miasteczko **Białykamień** nad Bugiem, na południowym zboczu Woroniaków. Miasteczko w swoim czasie znane z zamku, z którego dziś sterczą tylko ruiny, położone na wzgórzu na wschód od miasta. **Zamek** zbudowany był w XVII w. przez ks. Jerzego Wiśniowieckiego, kilkakrotnie spustoszony przez Tatarów i Turków, a następnie w XIX w. częściowo rozebrany względnie spalony.

Zamek ten posiadał swoją historję, a mianowicie:

w roku 1639 urodził się tu Michał Korybut Wiśniowiecki, w roku 1649 gościł tu król Jan Kazimierz w drodze z odsieczą oblężonemu Zbarażowi, w roku 1667 stał tu obozem król Jan Sobieski, zaś w XVIII w. rezydowała w zamku żona Radziwiłła »Panie Kochanku« z domu Rzewuska, która nie żyła z mężem i prowadziła tu szeroki i wesoły żywot; między innymi należy zanotować fakt zamordowania dworzanina ks. Radziwiłła, Ciesiejki. — Obecnie pozostały z zamku tylko mury zewnętrzne od strony południowej i zachodniej, ośmioboczna baszta, ślady wałów i brama wjazdowa z korynckimi słupami. Z ruin zamku roztacza się piękny widok na okolicę. Ponadto w Białymkamieniu znajduje się **kościół** fundacji Wiśniowieckich z roku 1613, odrestaurowany przed wojną, a w archiwum miejskiem stare dokumenta z przywilejami. Na przedmieściu zakład SS. Miłosierdzia, utrzymujący szpital i instytut wychowawczy.

W końcu należy zwrócić uwagę na to, że w **Werchobużu,** miejscowości położonej na zachód od Podkamienia i Pieniak, znajdują się źródła Bugu, a obok również źródła Seretu. Okolica Werchobuża leży na europejskim dziale wód, schodzą się tu bowiem dorzecza Wisły, (Bug) Dniestru, (Seret) i Dniepru, (tj. za pośrednictwem Ikwy jako dopływu Styru).

SPIS MIEJSCOWOŚCI

	Strona
Baryłów	69
Bedrykowce	106
Beremiany	106
Beresteczko	69
Berezowica-Ostrów	92
Bereźnica mała	117
Biała Karczma	76
Białykamień	132
Bilcze Złote	21
Borszczów	19
Brody	27
Brykula nowa	98
Brzeżany	30
Buczacz	39
Budzanów	99
Burkanów	63
Busk	56
Buszcze	39
Cecowa	119
Chmielówka	98
Chołojów	72
Chorostków	57
Chreniów	56
Chudykowce	26
Czarnokońce wielkie	60
Czerwonogród	106
Czortków	49
Dereniówka	98
Dmytrów	72
Dobrowlany	103
Dunajów	66
Dupliska	106
Dźwiniacz	106
Dźwinogród	26
Gaje	92
Germakówka	23
Gliniany	66
Grzymałów	74
Hodów	121
Holihrady	105
Hołhocz	63
Horodnica	60
Horożanka	63
Hoszowa	26
Hubin	49
Husiatyn	57
Iwanie Puste	25
Jagielnica	53
Janów	98
Jazłowiec	47
Jezierzany	20
Juśkowice	132
Kałaharówka	79
Kamionka strumiłowa	54
Kasperowce	104
Kniaże	124
Kociubińczyki	60
Kolędziany	54
Konopkówka	93
Kopyczyńce	56
Korolówka	20
Koropiec	49
Korsów	30
Koszyłowce	106
Kościelniki	49
Kośmierzyn	49
Krasne	124
Krasne (Skałat)	78
Krasnopuszcza	39
Kręciłów	77
Kreszczatyk	103
Kruhła górka	60

	Strona
Krzywcze górne	23
Krzywe	71
Kudryńce	25
Kutkorz	124
Lesieczniki	105
Leśniki	38
Leszniów	30
Leszniów (Radziechów)	69
Liczkowce	60
Łanowce	20
Łopatyn	70
Łuka	49
Majdan pieniacki	30
Mielnica	25
Mikulińce	92
Milatyn Nowy	55
Mogielnica	99
Monasterzyska	46
Monastyrek	21
Nagórzanka	43
Niżniów	49
Nowosiółka kostjukowa	105
Nowosiółka skałacka	74
Nowy Tyczyn	98
Okopy św. Trójcy	26
Okno	74
Olchowiec	26
Olejów	121
Olesko	130
Ostapie	77
Ożydów	130
Pantalicha	98
Pawłów	67
Peratyn	68
Petryków	92
Pieniaki	30
Pleśnik	125
Płotycz	91
Płuchów	124
Podgórzany	97
Podhajce	60
Podhorce	125
Podkamień	28
Podwołoczyska	78

	Strona
Podzameczek	46
Pomorzany	120
Ponikwa	30
Porchowa	49
Postołówka	60
Potok Złoty	46
Przemyślany	63
Radziechów	67
Raj	38
Rakowiec	48
Rakówkąt	60
Romanówka Szczurowska	69
Sapohów	25
Sassów	125
Ścianka	49
Semenów	97
Sidorów	59
Skała	22
Skałat	72
Słobódka satanowska	77
Snowidów	49
Stanin	67
Stare Zaleszczyki	102
Stary Zbaraż	114
Stojanów	68
Strusów	97
Strzemilcze	69
Suszno	68
Świrz	64
Szczurowice	69
Szumlany	62
Tarnopol	79
Teresin	19
Tiutków	98
Tłuste	106
Toki	117
Toporów	72
Touste	78
Trembowla	93
Trójca	72
Trybuchowce	77
Turówka	75
Ułaszkowce	54

	Strona
Uniów	65
Uścieczko	108
Uście biskupie	26
Werchobóż	133
Werteba	21
Wierzbów	63
Wiśniowczyk	63
Witków Nowy	68
Wolica Baryłowa	69
Worwolińce	106
Wygnanka	50
Wysuczka	19
Wyżniany	66
Zadwórze	66
Zagrobela	97

	Strona
Zaleszczyki	100
Załoźce	121
Załuże	116
Zarubińce	117
Zarwanica	63
Zaścianocz	98
Zawałów	62
Zazdrość	98
Zazulińce	105
Zbaraż	109
Zborów	117
Zieleńcze	97
Złoczów	122
Złotniki	63
Żołnówka	39

ZESTAWIENIE FOTOGRAFJI.

Lp.	Miejscowość	Oznaczenie objektu	Str.
1.	Wysuczka	zamek	20
2.	Złote Bilcze	typy ludowe	21
3.	„	jar Seretu	22
4.	Monasterek	świątynia pogańska	22
5.	Krzywcze	ruiny zamku	23
6.	Okopy św. Trójcy	brama warowni	26
7.	Brzeżany	zamek	32
8.	„	kaplica zamkowa i brama	33
9.	„	dziedziniec zamkowy	33
10.	„	grobowce Sieniawskich	35
11.	„	portal kościoła farn.	37
12.	Buczacz	ruiny Zamku	41
13.	„	pamiątkowa lipa	42
14.	„	ratusz	44
15.	„	wielki ołtarz w kościele farnym	45
16.	„	cerkiew Bazyljanów	46
17.	„	jar Dniestru z ruinami zamku w Rakowcu	49
18.	Wygnanka	ruiny zamku	51
19.	„	stary dworek	52
20.	„	cerkiew	52
21.	Kamionka	wnętrze bożnicy	55
22.	Husiatyn	bożnica stylowa	58
23.	Sidorów	ruiny zamku	59
24.	Podhajce	bożnica	61
25.	Swirz	brama wjazdowa do zamku	64
26.	„	zamek	65
27.	Łopatyn	pomnik gen. Dwernickiego	71
28.	Skałat	baszty zamku	73
29.	Miodobory	widok z Ostrej Skały	75
30.	„	grzbiet skalny	76
31.	Kręciłów	pustelnia w »Puszczy«	77
32.	„	»boży Grób« w pustelni	78
33.	Kałaharówka	utwory loëssowe	79
34.	Tarnopol	brama zamkowa	83
35.	„	kościół OO. Dominikanów	84
36.	„	fasada klasztoru OO. Dominikanów	86
37.	„	bożnica	87
38.	„	cerkiew paraf.	87

Lp.	Miejscowość	Oznaczenie objektu	Str.
39.	Tarnopol	kościół parafjalny	89
40.	„	stylowy budynek	90
41.	„	ogólny widok	91
42.	Płotycz	nagrobek turecki	92
43.	Trembowla	ruiny zamku	95
44.	„	jar Seretu pod monasterem	96
45.	Podgórzany	ruiny monasteru Bazyljanów	96
46.	„	wnętrze ruin monasteru	97
47.	Zaleszczyki	ogólny widok z Kreszczatyku (przed wojną)	101
48.	Holihrady	jar Seretu	104
49.	Zazulińce	cudowne źródło w ściance Dniestru	105
50.	Czerwonogród	pałac	106
51.	„	wodospad Dżurynu	107
52.	Uścieczko	jar Dniestru	108
53.	„	„	109
54.	Zbaraż	brama wjazdowa do zamku	111
55.	„	ruiny zamku	112
56.	„	kościół OO. Bernardynów	113
57.	„	dzwonnica kośc. OO. Bernardynów	114
58.	Stary Zbaraż	resztki murów zamkowych	115
59.	Zarubińce	stary dworek	116
60.	Toki	ruiny zamku	117
61.	Podhorce	zamek	125
62.	„	brama zamkowa	127
63.	„	sala chińska w zamku (przed wojną)	128
64.	„	kościół	129
65.	Olesko	kościół	130
66.	„	zamek	131

SPIS RZECZY

	Strona
Słowo wstępne	3
Opis ogólny Województwa Tarnopolskiego	7
Osobliwości godne widzenia	13
Opis szczegółowy Województwa Tarnopolskiego	17
Powiat borszczowski	19
„ brodzki	27
„ brzeżański	30
„ buczacki	39
„ czortkowski	49
„ kamionecki	54
„ kopyczyniecki	56
„ podhajecki	60
„ przemyślański	63
„ radziechowski	67
„ skałacki	72
„ tarnopolski	79
„ trembowelski	93
„ zaleszczycki	100
„ zbaraski	109
„ zborowski	117
„ złoczowski	122
Spis miejscowości	136
Zestawienie fotografji	138
Mapa Województwa Tarnopolskiego	

ARMY MAP SERVICE
M[illegible]RY
1[illegible]R 1946
CANCELLED

MAPA WOJEWÓDZTWA TARNOPOLSKIEGO

Podziałka

OBJAŚNIENIA ZNAKÓW:

- Miasta od 15.000 do 100.000 mieszkańców
- Miasta od 10.000 do 15.000 „
- Miasta od 5.000 do 10.000 „
- Miasta od 2.000 do 5.000 „
- Miasta poniżej 2.000 mieszkańców
- Inne miejscowości
- Granice państwa
- Granice województw
- Granice powiatów
- Kolej dwutorowa
- Kolej jednotorowa
- Stacja kolejowa
- Szosa I. klasy
- Szosa II. „
- Droga powiatowa
- Droga gminna
- Cyfra podaje odległość w kilometrach

Miasta powiatowe drukiem prostym.

UWAGA!

Podano jedynie miejscowości, wymienione w Przewodniku

AUG 7 - 1956

ARMY MAP SERVICE
LIBRARY
WASHINGTON, D. C.